

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

A MILLENNIUM ÉVE – A DOMBÓI APÁTSÁG ROMJAIBÓL

FEHÉR KÁLMÁN: A HEGYEK ÉNEKE

BORI IMRE: FEHÉR KÁLMÁN HATVANÉVES

TODOR MANOJLOVIĆ, TARI ISTVÁN ÉS NAGY ZSUZSA
VERSEI

CSONKA MARGARÉTA LÍRAI JEGYZETE

HARKAI VASS ÉVA: NAPLÓJEGYZETEK

FARAGÓ KORNÉLIA, BENCE ERIKA ÉS BALOGH TIBOR
TANULMÁNYA

IRODALMI MÚZEUM – WEISSENBECK JÓZSEF A MAGYAR
ÉLETRŐL

EGY BRÓDY-DEDIKÁCIÓ

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2000

Május

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXIV. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

A millennium éve – A dombói apátság romjaiból
(Nagy Sándor ásatása) 253

Fehér Kálmán: A hegyek éneke (vers) 254

Bori Imre: Fehér Kálmán hatvanéves (esszé) 256

Todor Manojlović: Február, virágok, fényreklámok (vers) 259

Tari István versei 261

Csonka Margaréta: Mégsem levél, valami más (lírai jegyzet) 266

Harkai Vass Éva: Naplójegyzetek 271

Nagy Zsuzsa (Škofja Loka) versei 283

A MILLENNIUM ÉVE

(Nagy Sándor ásatása)

A DOMBÓI APÁTSÁG ROMJAIBÓL

A XIII. században a Szerémségben a Duna jobb partján fekvő Dombón bencés kolostor állt, amelynek templomát már a XV. században erődde alakították át. 1526-ban a Mohács felé vonuló török sereg Pétervárad elfoglalása után Dombót is ostrommal vette be. Több palmettás díszítésű kőfaragvány maradt ránk Dombón, és egy vörös márványból készült sírkőtöredék a XIII. század végéről vagy a XIV. század elejéről, amelyet a dombói apát sírkőtöredékeként emleget a szakirodalom.

A HEGYEK ÉNEKE

FEHÉR KÁLMÁN

Kabir Chowdhury-nak, aki megismertetett Shamsur Rahmannel, aki volt olyan merész költő, hogy megírta My native land riding away an absurd camel című versét. Bőriönbe került, mert a Koránban nincs abszurd teve. Csak hit és tévedés. Kabir nagyon szépen játszott a szitáron. Ott és tőle hallottam először a hegyek énekét. Elmondása szerint ő csak amatőr, a barátja az a művész, annak dallamát hallgatom. A szitár hangját, amiben benne van Azsia, az örök, Ázsia, ami legközelebb van a mindenséghez, embereivel, hitével és énekével.

Megyek tovább, megyek tovább,
Fölöttem az ég, fölöttem az ég,
Fölérek-e hozzá, érinthetem-é?
Mit nekem a föld, a mező, a zöld,
Fölvillan egy napsugár,
Villog, hogy embert, állatot
Ébresszen álmából,
Ezzel kezdődik mindaz, amit
Mindenki Istene ad,
Mára, holnapra és utoljára.
De én megyek tovább, megyek tovább,
Föl, föl az ég felé,
Megyek tovább, úgy, ahogy a Nap,
Ami ha fölkel, én is vele vagyok,

Én is vele vagyok.
Nincs ott fájdalom, csak halál.
Megyek tovább, megyek tovább.
Elérem-e, elérem-e, Én,
A hegyek koszorúját?
Én vagyok, én vagyok, aki
Menni akar, menni tovább, oda, ahol
Felvillan a fény, a napsugár.
Megyek tovább, megyek tovább.
Milyen élet, milyen halál?
Ahol én vagyok, ott a napsugár!
Mit kérek én? Mért kérnék én?
Megyek tovább, megyek tovább,
A csillagok felé, oda, ahol
Fény villan és napsugár
Át- meg átjár.
Megyek tovább, oda,
Ahol a végtelen
Oda, ahol azt nem látom,
Csak a fényt, mit nekem a
Földi lét, mit nekem a földi lét?
Az eső, a hó, mind csak ragaszkodó,
Elfolyó, megnyugvó,
Akár az ember, aki tesz-vesz
Hiába, semmit sem visz magával.
Megyek tovább, megyek tovább . . .
És ha már itt vagyok,
Fölöttem senki sem takar,
A Nap-isten lábánál én vagyok
Ott ahová ember sohasem ért,
Én vagyok, én vagyok,
Önmagam áldozata én vagyok!
És most jön a víz, a tenger,
A folyó, a szörnyű, az elfolyó,
Az elvesző, az eltűnő.
Megyek tovább, megyek tovább . . .
Oda, ahol a virág még mindig
Virág. Virág. Virág. Virág.

FEHÉR KÁLMÁN HATVANÉVES

B O R I I M R E

Az 1960-as évek legelején erőteljesen megszólaló írónemzedék 1940-ben született derékhadának dátum szerinti elsőszülöttje Fehér Kálmán. Mint annyian, ő is az *Iffúság* irodalmi rovatában közölte első verseit, első verseskönyve, az *Akvárium* című pedig más Symposion-könyv volt 1964-ben, s ott vannak versei és esszéi e nemzedék ugyancsak 1964-ben megjelent nevezetes antológiájában, a *Kontrapunktban* is. Itt nemcsak a menekülés gondolata foglalkoztatta, de az is, hogy nem lehetséges a menekülés – Gauguin is visszajött Tahitiről (*Őrjöngő*), mondja, pedig az a múlt században Európa tudatában maga volt a Paradicsom, az Éden egy megmaradt darabja. Ezért így kérdez:

*Gauguin, miért menekültél Tahitira?
Több volt a kis madár
a sárga csőrű kis begyes
a kék bokájú*

S ha ez a pár sor nem bővölne volna el verseinek olvasóját, a *Forrásnál* című versének következő sorai bizonyára már a képzelet bájoló erejével hatnak, pedig azt nyilatkozta, hogy valójában „csak a halál ért a csöndhöz”:

*Vékony
tücsökbajusznyi
csönd*

*sodrán fönnakad
a hegye
beledőf
becsurog a
víz*

Már akkor megírja *A szökés anatómiája* című esszéjét, egy idézettel fejezve azt be, amelyet akár Kassák Lajos is írhatott volna: „Én elme-
gyek. A madarak meg tovább énekelnek.”

Úgy tartottuk, hogy Fehér Kálmán az Ész és az Érzelem küzdelmévé formálja versét, s míg az ember és politika akkor oly időszerű viszonylatai felett töpreng esszéjét írva, költőként programverseket írt, és amit nem vettünk észre annyi év után sem, hogy ezeknek a verseknek a javában költői kifejezése a szatírától sem idegen, essék szó akár a léthelyzetről, akár az életformáról, hiszen az ő nemzedéke mind a kettőnek szenvedélyes bírálója akart lenni. Idézzük emlékezetünkbe a *Ministránsok* című versének (antológiadarabja ez költészetének) legalább az első szakaszát, hogy kihalljuk a bírálat felhangjait:

*Sohasem szeretjük jobban a Halált:
Csak húsz dinárért
Csak fonott kalácsért
Csak egy pohár borért
Csak egy zsebkendőért.*

S e szatírára hajlamos indulat, kritikai késztetés az 1970-es években Petőfi-értelmezéseinek 1972–1973-ban született verssorozatában ölt formát, hiszen amikor oly szabadon gazdálkodik Petőfi Sándor verseivel-verssoraival, nemcsak értelmezi, de át is értelmezi a Petőfi „üzeneteit” olyan módon is, hogy kép-, illetve betűversekké alakítja a „homo politicus” szent fogalmait fájdalmas kacaj kíséretében.

Az első kötete után azonban a második, amelynek *Száz panasz* (1966) a címe, az újítások könyve volt, mert a korabeli kritika sem figyelte fel műfajt teremtő-megújító költői kezdeményezéseire, hiszen a *panasz* műfaja iránt valójában mostanában nőtt meg az érdeklődés világszerte – a bibliai zsoltárok mint panaszok értelmezéséből indulva ki és kutatva többek között a panasz teológiáját is, amelyben a *kesergő* is felbukkan

mint műfajfogalom. Fehér Kálmán, amikor második kötetét szerkesztette, mintha tudta volna, amit a modern értelmezések megfogalmaznak, nevezetesen, hogy „aki nem panaszkodik a szenvedések tömkelege láttán”, az nem hiszi, hogy Isten el tudja háritani a szenvedést. A panasz műfaja ugyanis a konfliktus szülötte, amikor a hit és a tapasztalat kerül egymással szembe. S Fehér Kálmán akkor még, mint jeleztük már, az ember és a politika relációi között mozgott, de már a *szökés* gondolatát is felvetette, amikor azt úgy határozta meg, hogy a „szökés lázadás az apró selyemszálak, a mindennapi, az állandósult életforma gúzsbakötöttsége ellen”. A *Kilencvenkilencedik panasz* című versében így fogalmaz, a „mondott” versek után ismét a dallamosság felé közelítve:

*A kék eget néztem
Messzi csillagokat
Nem láttam előttem
A szúrós gazokat*

1971-ben még megjelenti a *Fürjvadászat* című kötetét, amelyben a tájélmény új, költőink által alig bejárt területeit kutatta, s egy kis kötetre való Petőfi-értelmezést adott ki, hogy azután elnémuljon. Az aktív politika aknamezején járt, s csak egy-egy versüzenettel adta tudtunkra, hogy a költő ott van némasága falai mögött. Nem akarok arra vállalkozni, hogy magyarázzam, miért volt Fehér Kálmán majd két évtizednyi vargabetűje, hogy azután ismét otthonosabban érezze magát abban a világban, amely versírásra is ihlette és ihleti, holott már 1976-ban tudta, hogy „a vers is számon kér”. De ekkor már a magányos költő alakja dereng fel, aki hatvanadik életéve felé van közeledőben, s *Szemkút* című 1999-es kötetében észrevegye, illúziói „visszanéznek rá” – immár túl az életmű felén, éppen 2000-ben!

Nyilvánvaló, hogy az elveszett illúziókról ad hírt ezeknek a verseknek javában. Bánatos zokszók az ilyen verssorok inkább, mint fájdalmas panaszok. Sajognak az elmúlt évek, fagyos lett a világ és egy jégfedte arc látása ösztönzi lemondásra, s nincs módja a jégtükröből azt életre kelteni. Vagy ahogy írja: „Sem Nap, sem Hold nem tudják feloldani” (*Az istenek korán kelnek*). A költő szomorú számvetését írja, amikor ezeket a költeményeit papírra vetette.

FEBRUÁR, VIRÁGOK, FÉNYREKLÁMOK

T O D O R M A N O J L O V I C

Február – hosszabbak a nappalok,
S az égi pasztell lágy kékségében
Platinaszín fürtjeit a Nap
Álmodozón és fényűzően teríti szét.
A sízók hajadonfótt érkeznek
Vissza a hegyekből – zsoldossereg csata után –
És hírül hozzák a városnak a tél vereségét.
A tél visszavonulóban besáncolta magát
A fehérlő hegyhátakon, s alattomban
A város verőfényes zsongását figyeli;
Mert a virágüzletek kirakataiban
Immár tavasz virít:
Jácint, nárcisz, orgona,
Szellőrózsa, ibolya, mimóza
Meg értékes, selymes kamélia
Ujjong bódítón és kápráztatón
A széles és sziporkázó üveglapok mögött.

De csak nappal, míg nyitva a bolt;
Éjjelre az egész tobzódó tavaszi zsi bongás
Kivirágzik, fényreklámok áradásába csap
Magasan a házak felett
Az éjszakai égbolt fekete borzongásában,
Csillagokkal elvegyülve – de még a csillagoknál is szebben!

Villózik, föllobban a varázsos tűzvirág,
 Városok éjszakai villanyvirága,
 A dús jácintok halvány kékelése,
 Eleven, bájos pirosa a kaméliáknak,
 A mimózák tüzes, bársonyos sárgája
 És a friss fűvű rétek smaragdöldje –
 Mind fénylő betűket és rúnákat
 Vésnek a sötétség fekete lapjába,
 Illatok helyett

Féktelen képzettársítások

Izgató költészetét sugározva szerte:

PHILIPS RADIO – AGFA FOTO – MARLENE

DIETRICH – PALMA – GEVAERT – VIKING – NEON

tarka föliratok

Lobognak különös, szuggesztív figyelmeztetéssel,
 Fantáziadúsan egybekapcsolódnak, sokértelműen:
 Egzotikum és északi legendák lehelete –
 Pálmafák és Marokkó szenvedélyei, vikingek gályái –
 Tépázott, elveszett verssorok
 Egykori – vagy leendő – messzi költeményből –
 Rejtélyes szimbólumai
 Elfeledett mesének

Vagy elillant emlékek –

(Vajh e pír nem szerelmet jelent?

És e kék – mennyei üdvösséget?

E sárga – érzékek részegségét?

E zöld – gyermekség lombos álmát?)

Sötétségből villámként előcikázó jelképek,

Felfénylő okkult betűk,

Melyek e hagymázos túl kora

Tavaszi éjen egyszeriben szent Értelemmé

És üdvözítő Melódiává állnának össze.

Az úrbeli zongorákon

Nyugalankodó Arkangyalok játszanak

Hallatlan, hatalmas szonátákat.

BRASNYÓ István fordítása

TARI ISTVÁN VERSEI

KÍNZÓKAMRA

Kíznókamra a vágy: fölfedez és kívár . . .
Isten háta mögött esküdöző cigány;
Kongó, hajnali árkád
Kövéből is amint kinő

Hamis hangjaival száll, muzsikál: gitár,
Melyen kapzsi marok görcse szorít. Silány
Pótlékkal jön az önvád,
A magányt taposó cipő . . .

Kóborlásairól jaj! lebeszélni már
Ne akard soha azt, kit szeretethiány
Indított meg az ábránd
Útján – angyali koldus ő.

Csak bolyong, meneget, míg bele hálni jár
A lélek. Kimerült teste alatt dívány
A fű zöldje – puhát ad,
Takarója a sok redő.

Motyogása a száj szót köpülő, sivár
Nyáladzása – kifolyt, nyugtalan, éji árny:
A világ jeges árját
Duzzasztó, szipogó eső.

SZEPTEMBERI DAGÁLY

(Egy emlékkönyv vitorlásáról)

Nyomunkat törölve úszik a *pátosz* –
ezer fénylő szállal kötöz magához
a szétesést bökdöső őszi árbc

Halkan pattogó kupacán föláldoz
tündöklő füstökkel terjeng a káosz . . .

ZAMATÁVAL SZÁJON CSÓKOL

Az itóka gyenge gyöngye
Pohár falán ragyog fel;
Örömünk, a bút ledöntve,
Alighanem ma korhely.
Enyelegve borba mártja
Sugarát a sárga lámpa,
Reánk kacsint le fénye:
Ilyen kacér a béke.

Nevetésed zsíros kése,
Ha sajtot és szalonnát
Darabolgat, mint egérke
Inog nyelvünk: a Korlát.
Kenyeret szelsz, jókedv szárnyal,
Piros, érett paprikával
Ropoghat ím a húsa.
Ihatnékunk van újra.

Kapatosnak jó az óbor,
Iszákosé a murci.
Zamatával szájon csókol,
Beszédünktől pirul ki
Ez a mámor, melynek árja

Lakomába sodró lárma,
Buján arany, testes bor:
Feszés bogyó volt egykor.

KÉJSÓVÁR PÁRÁK, TAVIRÓZSÁK

Régi gerendákat bársonnyal, barna szakállú
álmodozással elárasztó moszatok buja testét
őrzi a Tó, melyben kéjsóvár párák, tavirózsák
nyílnak: poklok kénes bűze ölelgeti lustán
itt a betegségek lobogó kínját, kisugárzó
krátereit, meg a vízen járók üdvözülését.

(Hévíz, 1998. november 10-én)

MÉLYNYOMÁS

Savas esők szöszmötölése, rézkarc
hosszú szálkáival ölésre kész arc
sziszeg: lomtalanításra váró lom
leszel! Suhanni kész a sátán: ólom!

SZÉLCSÖND

A hajnövesztővel
serkentett
huncutság
tarkóról
előrevetett
görcse
kapaszkodik beléd

a szélcsöndbe

99 TAVASZÁN

Csipás kutyaszem
tágra nyílt, barna
tükréből lesem

a közelgő
veszetséget

ÁTOK

Kik elűznek ebül másokat otthonuk,
Saját drága szülőföldjük, oázisuk,
Családjuk melegéből, ne legyen nyugodt
Percük, pillanatuk többet e földtekén!

ROSSZ ÍRÓK ÉS RENDEZŐK

kísérletezhetnek most
hányódó tömegekkel
és tanulmányozhatják
idézhetik elő azt
amit sehogy sem tudtak
elképzeni

a gonosz
propagandistáiként
a háborús uszítás
önhitt vezéreiként
végre-valahára lám
nehezen ám elérték
gyerekkori

céljukat:
RAJTUK A VILÁG SZEME

MEGHITTÉSÉ-GUBANC

A baltával
fölaprított tök
magjainak
gubancával szakadt
ki belőled
a meghittség,
melyben Kolumbusz
vágya főhetett
volna keményre

(Kolumbusz, basszon meg a kalandvágyad! – áll egy szerbiai falfeliraton a bombázások idején)

RÁUNTAM

Ráuntam ügyeskedéseitekre
ebben a visszafelé elsült kerge
hódoltságban, szeretett Megmentőim!

HAZA, A MÉLYBEN

A fürdőszoba rozsdás, életlen
hegyezőjében fészkelő pók is
csupán úgy maradhatott életben,
hogy fényüket vesztett, megkopott, kis
ceruzáiddal már nagyon régen
feshetted ki szemed.

Tavasza van a
légörvényben – és behorpad szépen
halottaink fölnyögő mellkasa:

magát emésztő haza, a mélyben.

MÉGSEM LEVÉL, VALAMI MÁS

C S O N K A M A R G A R É T A

Sok mindenről nem beszéltem még neked. Azt kérdezted, hogyan éltem át a szomszédos fővárosban a háború kezdetét . . .

Itt állok a tér és idő másik szintjére kapaszkodva, a reggel tejüveg-fényében, a gyémánttallér most emelkedik a hamvas, ibolyakék szántók fölé; innen a nagy testű ragadozó madarak is jól láthatók, elmélázva ülnek a vén vadalmafák őszöreg ágain. Apró barkaágak a köcsögben az ablak párkányán. Akkor is ébredezett a barka kertemben. A fűtést március legelején megszüntették. Szerettem volna megmutatni Handtke úrnak, milyen az, amikor percek alatt jégveremmé változik a lakás, amikor az ember angórasapkát húz a lázas fejére, és minden lépése a szőnyeg gyepén felér Kneipp atya jeges kúrájával, és orvosaink, akiket olykor mégiscsak házhoz kell hívni, mint a dögkeselyűk hajolnak fölénk . . . és megmutatni, milyen az, amikor a puszta létezés mint gyógyíthatatlan kór nehezedik ránk. Közben évek óta kizárólag a híreket lessük a rádióban, ó, semmi érzelmeket mobilizáló, esetleg szívet lágyító Vivaldit, Gabrielli-féle szonátát nem tudunk elviselni.

Nem akartunk és nem mertünk hinni a nagy bumмок bekövetkezésében . . .

A Budapesti Tavaszi Fesztivál előadta Bartók *Kékszakállú hercegét*, húgocskám énekelte benne Juditot. Mielőtt beléptünk volna az aranyozástól fényességes házba, a fülembé súgta: mi most az operába megyünk, nálatok meg majd kezdődik a tánc . . . Jaj, ne, nyögtem alig hallhatón . . . Ezerkilencszázkilencvenkilenc március huszonegyedikét írtak a négyezer-kettőszáz forintos belépőre, földszint, bal oldal, tizenegyedik sor, első hely . . .

A patika fölött, a lakásba érve a rádióhoz siettem. Medvedjev ibolyáit vizespohárba tettem, és leültem az alabástrom asztalhoz, az órát néztem a falon, a forráság szorított, ablakot nyitottam. A kora tavasz hűs lélegzete beáramlott. Váramlottam . . . Az első mondat, amit évek óta ígérgettek, az volt, hogy megkezdte munkáját az ördögi malom. Gyorsan és precízen jönnek a gépek, otthon a csönd és rémület utcái hevernek sűrű rette-gésben. A csillagok és a hold messzire néznek, közben felhőruhában, lézerpompában zúgnak, és hármas sorokban elzúgnak fejem fölött a gépek, jönnek, jönnek-mennek. A tranzistor előtt térdepeltem. Erős ütést éreztem a gyomrom táján, fejemben vészcsengők, félrevert haran-gok tremolója, vacogó képek a falon . . . Az ablakon kívül zihál a csend a lenn kuporgó szomorú barka körül . . . Rögtön indulok, csak kapasz-kodjon föl az első sugár a sötétség peremén.

A reggel ott talált az ablaknál állva. Beszélni szerettem volna veled, de a vonalak kollapszusan foglaltat jeleztek, láttalak, amint alig-gyógyult lábaddal ülsz a hűvös doboz előtt, fáj a homlokod, és várod az újabb híreket. Mit is mondhattam volna? Hallhattam volna az avított szirénák rekedt hullámverését? Mit is mondhattál volna? Nem voltam veled. A magára hagyott gyermek rémületével és tanácstalanságával álltam az ablaknál.

Mégsem fordultam vissza. Folytattam tervezett utazásomat. Egyre messzebb kerültem tőled és az ájulásba hullott országtól. Mentem a látszat-Kánaánba, otthon meg . . . Ettől vizes lett az arcom, az ablak felé fordultam, hogy ne lássák.

A híreket egyszer hallgattam meg napjában, közben láttam otthon a koravén fiúcska-szobrot az erkély párkányán; kezében a hangjegyzeteket nem is nézi, már nem énekel, tátott szája teli torokból segítségért kiált a kora reggeli napsütésben. Madaraim is hallgatnak a megszokott időben, elnémítja őket a hangorkán.

A hírekben sorolt jól ismert városnevek mint megannyi penge forogtak agyamban éjszakánként, és lefekvés idején elindultak felém a rokonok és ismerősök. Vonultak hosszú, rendezett sorokban, lehajtott fejjel s a tavasztalan, kietlen háttérrel tüzek nyelve festette izzóvörösre (Chagall képein láttam ehhez hasonlót), s éggett emberhús szagát éreztem. És minden este újak jöttek, növekedett a menekülők sora, láttam, ott voltak Lang Mária néniék is, akiket gyerekkoromban láttam utoljára . . . Anya is ott lépkedett köztük fiatal arccal, nagyon soványan, fodros, fehér

kötényében, a földet nézte ő is szomorúan, hiába kiáltoztam neki, nem hallotta, mintha nem ismert volna, felém se nézett . . . Anya testvére magára hagyottan feküdt egy rácsos ágyban, szemére csúszott örökös gyapjúsapkája, egyszer a mustár színében láttam, máskor feketében. Szüntelenül szomjazott, leste az ablakban a hajnali szürkéséget, ha megvirradna végre, mondta megváltozott, rekedtes, nyűgös hangon . . . és mi az a nagy zúgás ott kinn a kertben, kérdezte csodálkozva, ez azért mégsem a harangok szava, ismételtette, tán csak nem háborúznak? Ki ad majd nekem inni, ha te elutazol? Ki emel föl az előszoba hatszögletű tégláiról vasárnap kora reggel? . . .

Jöttél te is, zsebedben vadgalambok sírtak, fécántoll-söprűvel intgettéll, lázas ragyogás volt a szemed, sose jobban nem voltál, ezt beszélt csúfondáros tekinteted . . . Aztán szomorúvá enyhült arcod, Kedvesem, mozdulatlan ajkaddal hozzáfűzted, elvitted magad újra . . .

A magnóliák újra nézegették csodavirágukat a kerek kis tóban, forogtak az óriás opáltükörben, az erdők boldogan suhogva járták tavaszi körtáncukat. És otthon? Szakadt-zöld láng-rongyokban kél a hajnal, aknák lapulnak a tavalyi avar közül előbúvó anemón-csillagok között . . . Beszéltem az aranyzöld békának, amint az esti fény rézvörös sugaraiban üldögélt az erdei falépcsőn. Hamarosan megyek haza, mondtam váratlanul neki. Valóban nem félsz? Kérdezte nagy türelemmel. Hogyan félnék? Várnak rokonaid az emlékek hídjánál, a múltkor pénzecskét dobtam a tóba, hogy oda mindig visszatérjek. Otthon kell lennem, hogy tudjam, hogy lássam . . . Csak még egyszer ott állhassak a zöld zsalus ajtóban, még egyszer megfüröszsem tekintetem a pitypang remegő bóbítáiban.

Másnap reggel hazaszól a pátriárka. Hallottátok? Lombsátorvárost találat érte . . . Tágult szemmel egymásra néztünk. A vonalak újból nem működtek, nem kellett a jóreggelt-teácska sem. Nagyon sokára megjött a hálóba pólyált üzenet, a város szélén dőlt össze két házikó . . .

*

De mielőtt elindulsz, beszédem volna veled, szólt az asszony, aki szép arcban, magas természetben, hamvas feketében érkezett. Egyenes derékkal jött el értem, s intett, kövessem. Felnéztem a gesztenyevörös égre, fölöttünk két szoborleány egymást átkarolva állt tajtékfehéren. Emlék-

szel? Kérdezte az asszony a pillantásával. Csak most látom, most ismerem meg ezt a helyet, ahol járunk . . . épp lefelé haladunk a síkos ösvényen, lábunknál ibolyás, fahéjbarna, alacsony sövénykerítés, olykor megszúr. Az asszony nem szól, de én megértem, mit akar, ő lesz az, aki kérdez, nekem felelnem kell . . . Csak akkor indulhatok haza, ha ő elégedett velem . . . Folyami gyöngykagyló, hány év? kezdi, én felelek: száztizenhat. Ó: tengeri kagyló? Arctika islandika. Kétszázhusz, mondom sietve. Aranyos vállú papagáj? Várakozva néz rám. Negyvenkilenc, sorolom neki tovább. Óriásteknős? Száznolcvan, rebegetem. Tengeri fülcsga? Ötveneg, mondom én elhalón. Rubintorkú kolibri? Folytatja tovább a faggatást. Hat, lehelem. És a fekete özvegy? A nő huszonnyolc, a hím négy hónap, mondom alig hallhatón. Elégedetten, de még mindig szigorral néz rám. És a szivacs? (Jaj, valaki azt mondta, úgy szívja magába az italt, mint a szivacs.) Kilencven év, mondom levegőért kapkodva. Hát a gyászbogárfaj? kérdez tovább. Homlokomon hideg veríték, szeretném abbahagyni a játékot, ami valójában nem is játék, s ő ezt tudja, mert látja a gondolataimat. Tíz év, nyögöm ki nagy nehezen. Most már sorolni kezdem: a hangyafaj huszonhét, a földigiliszta hat, mezei nyúl hét, ökörbéka harminchat, a csonttollú, az is hét. Fölemeli a kezét, nagyon szomorú, szemrehányón néz rám. A nyirokférget mért hagytad ki, te suta szárnyú mókus, te. Tizenhét, suttogom hangtalanul, lehajtott fejjel. S én? Engem mért nem mondasz? Majd szólok, hogy hozzáll újra virágot egy este, te kóborló tücsökmadár. Ebben a kertben, a béke kertjében még elevenen is szívesen sétálgatnék, mondja elmenőben. Most már te is indulhatsz, fűzi hozzá . . . A zöld-szürke gazban három kóbor kutya hasal, sütkérezik a holdleány vérnarancs fényében, engem figyelnek . . . Ne felejtsd el, csak a testem, úszik figyelmeztetése velem, mint az ökörnyal fénylő selyme, közben én a tujafák árnyait kerülgetem, ő folytatja: most menj haza, elengedlek . . .

*

Indulhatok a májusi utazásra. A szerelvény a fővárosból két kocsival folytatja az utat délnek. Mint a szárnyas ló száguld az árvizektől csillogó, pipacsos mélyföldön. Utas alig akad . . . Csönd és várakozás. A hídnál már permetez a késő délutánba hajló ég. A pályaudvar kihalt. A város üres. A múlt század végén lehetett ilyen. Arcomon a hazai, langyos, májusi eső. S fölöttem? Fönt a kék fajanszos égen gyöngyfényű felhők . . .

Az első estém itthon. Kocsonyás sötétség, mintha kormos zsákban lenne az ember feje. És a csend. Egy csöppet sem félek. Még nem. A szomszédból a kerítésekbe kapaszkodva jövök haza. Az erkélyen az antracit színű homályban valami dereng. Egy tojáshéjszínű rózsaszál az örökzöld cserjék között . . .

A megszirénázott lomb gazdagon, mozdulatlanul, némán várakozik a vihar előtti csendben. Itt vagyok a fényképes fal árnyékában . . . Olyankor ki kell nyitni az ablakot? Mécsesest gyújtok anyának. A lámpa fodrai mint ómódi esernyő árnyjátéka, lassú táncba kezd a plafonon . . .

NAPLÓJEGYZETEK

HARKAI VASS ÉVA

III.

VÁROSOK, GYALOGPOSTA, RÖPCÉDULÁK... – HÁBORÚ

1999. május harmadik hete

1.

A hét első napján, mint mindig, Újvidékre utazom. Két napja csend és nyugalom van, mondják a városbeliek, s ezt a nyugalmat az arcukon, a tekintetükön is látom.

Az előző hétfő zűrösebb volt: a délutáni riadó ideje alatt két becsapódás Újvidéken ért. (Vagy csak hangrobbanás volt?) A városi busz utasainak egy része döbbszerűen hallgatott, csak a riadt tekintetek cikáztak, egy másik csoport visszafojtott suttogásba kezdett arról, hol történhetett a becsapódás. A második (hang?)robbanás alkalmával a buszállomáson egy férfi ijedtében hirtelen nagyot ugrott. Bár nem ijedtem meg annyira, mint az otthoni – sokkal gyengébb – dörrenések alkalmával (kötél-szindróma, mesélem barátaimnak: otthon a gyerekeim is ott vannak), mégis akkor nyugodtam meg, amikor a busz elhagyta a már megszedett Klisát.

2.

Szabadkára utazunk. A városban csend van, de érezni a levegőben, nem gondtalan nyugalom ez. Néhány héttel ezelőtt még végigsétáltunk a korzón, s kávéztunk is. A nagyobbik fiam a nagyszülőktől kapott pénzen tornacipőt akart vásárolni, s jártuk az üzleteket. A boltokban szólt a rádió, híreket mondtak, az egyszólamúvá lett műsorok ugyanazokat az agyonjátszott jelzőket harsogták, az eladók és az üzletekbe betérő fiatalok hangosan kommentálták, s fesztelenül feleltek a rájuk zúdított háborús propaganda gyűlölettel fröcsögő nyelvezetével.

Második alkalommal (a rádióadót ért találat után) dolgunk végeztével már iszkoltunk a városból a délutáni légiriadó elől. Most megállapítjuk, hogy a leselkedő veszélyen túl anyagi helyzetünk miatt sincs kedvünk kávézni.

Közvetlenül a bombázások megkezdése után I. eladott könyveiért még pénzt is kaptam a Danilo Kišről elnevezett szabadkai könyvesboltban. Nehezen hihető, hogy ezután bárki is vásárolni fog belőlük. A kapott pénzből veszek a fiatalok költészeti antológiájából. Fehér holló vagyok a szép, nemrég felújított könyvkereskedésben, amelynek internetes különterme is van.

3.

Az interneten hetek óta nem érkezett postánk. Senki sem ír, vagy zárolták a vonalakat? Közömbös vagyok, nincs erőm utánajárni. Még ahhoz sincs, hogy én küldjek valakinek üzenetet. Mit is írhatnék – tudván, hogy mások is elolvashatják? Ismerőseimmel, kisebb-nagyobb nehézségeket leküzdve, telefonon érintkezem, bizonyos témákról csak élőszóban beszélgetünk. A levelek, lévén, hogy az új rendelet értelmében felbonthatók, gyalogpostán utaznak.

4.

Nagyanyámnak az idők otthonában fogalma sincs, mi zajlik a kinti világban. Egy falat vont maga köré, amelynek egyre szűkülő résein át a mi jelenlétünk is csak ritkán jut el a tudatáig, a világ történései pedig egyáltalán nem jutnak át a falon. Egyszerre szorongató és megkönnyebbülést hozó állapot.

5.

Újra I.-hez utazunk. Fiaim a vonat ablakán át ugyanazt a képet látják, amit én egy hónappal ezelőtt. A kosárlabda-rajongó idősebb azt mondja, mérkőzés zajlik a pályán. Eszébe sem jut – mintha elfeledte volna –, hogy tornaóra (és iskola) is létezik.

Vasárnap érünk haza, zuhog az eső a szabadkai vasútállomáson. Az anyám azzal fogad bennünket, hogy újra nincsen áram. Miután kicsomagolok, s megnyitom a hűtőszekrény ajtaját, hogy betegem az aranytartalékba szánt fél sajtgurigát és citrompótlót, tapasztalom, hogy világít benne az égő. Abbahagyom a rakodást, futok a számítógéphez, mert holnap Újvidékre kell vinnem egy tizennégy oldalas szöveget. Óriási sikerélményem volt, mert két példányban is ki tudtam nyomtatni.

6.

Az utcán, a ház előtt a fűben röpcédulákat találunk. Bár itthon nem volt nagy eső, kissé nyirkosak. Összeszedjük, megszártjuk őket. A felhívás ellenére eszembe sem jut, hogy a belügyi titkárságra szaladjak velük, s azt sem gondolom, hogy kábító hatású anyaggal vannak átítatva. Ki is akar itt engem – minket – elkábítani? S ki mérgez bennünket – immár tíz éve?

Már egész röpcédula-gyűjteményünk van. F. mint a kártyát, nyitja szét saját kollekciónak, s mutatja azt a színes, zászlós példányt, amilyent nekem még nem sikerült szerezni. Másnap a barátnőmtől kapok ilyen is.

A legserényebb gyűjtők a gyerekek. A szomszéd utcabeliek mesélik, hogy a NATO-tagállamok zászlóit látván örömmel újságolták nekik: ezek a mi zászlóink (!). Egy kisgyerek kijelentette, hogy ezek nem is igazi NATO-röpcédulák, mert az igaziak levonósak.

IV.

SÉTA, ÁRAMSZÜNET, AVATÓÜNNEPSÉG . . . – HÁBORÚ

1999. május negyedik hete

1.

Ha hétfő, akkor Újvidék. A városi buszok ritkán járnak, már nem is várom a buszt, gyalog vágok neki a hosszú útnak. Útközben tapasztalom, hogy sokan mások is ezt teszik. Közben nézem a kirakatokat, mesélem csodálkozó munkatársaimnak. Kérdőn néznek rám: hol élek én? A trafikok kirakatát nézem, mondom nekik, azt, hogy árulnak-e cigarettát. Persze, hogy nem árulnak – ha árulnának, ott látnám a végtelen tömeg kígyózását is. A bódéablakokban több soros felirat: *Cigaretta nincs, nem is lesz, s azt sem tudom, mikor és hol lehet kapni.* A szövegből egyértelműen kiolvasható, hogy a felirat kiragasztásáig mi töltötte ki az újság- és dohányárusok munkaidejének túlnyomó hányadát.

2.

N. rosszkedvű, levert. Temerinben három napja nincs áram, most az ő mélyhűtőjének a tartalma van veszélyben. Én is átéltem ezt, s azzal vizsgálom N.-t, hogy nincs olyan meleg, nem fog gyorsan kiengedni a jég.

Az egyetlen sincs áram, sötétben tapogatózunk a lépcsőn, a háború kezdete óta biztonsági okokból a felvonó sem üzemel. A múltkor víz sem volt, az otthonról hozott kávé és kristálycukor mellé egy vízzel teli kis üveget is vinnem kellett volna – hetven kilométer távolságból. A szekrényemben találtam két deci ásványvizet. Ezzel kevertem be a Nesst, amit sokak megrökönyödésére egyébként is hidegen iszok, de nem volt jó, kellemetlenül savanykás volt az íze. P. segített ki a virágai számára műanyag üvegben tartalékolt vízzel.

3.

Vizsgáztatunk. Másfél órás írásbeli dolgozat, gyorsított szóbeliztetés, fél egyre már készen is vagyunk. A többség egy hét múlva kíván szóbelizni, s ez nem is rossz ötlet, hiszen egy óra körül már várható a légiriadó. De csend van, csak délután négy óra körül van robbanás (az olajfinomítót éri találat – tizenötödször!) – ekkor én már a buszon ülök, jó messzire Újvidéktől.

4.

Újabb áramszünetes nap. Tegnap és tegnapelőtt állítólag Magyarországtól kaptunk áramot (ami csak Kishegyesig jut el). Vasárnap és hétfőn ünnep volt – pünkösd –, ma vége a pünkösd-i királyságnak, odaát beindultak a gyárak, az üzemek. Másfél órára van csak áramunk, közöttük több órás szünetek. Az egyik híradót rádión, a másikat elemes walkmanen hallgatom, hol gyertya, hol lámpa mellett írok és olvasok, pupillám felváltva szűkül és tágul. Esténként, lefekvés előtt számot kell vezetni róla, melyik lámpa vagy rádió maradt felvagy bekapcsolva.

5.

Belgrádban ma avatták a tudományok doktorait. I. nem ment – nem mehetett – el, levélben kérte a rektort, hogy távollétében rá vonatkozóan is ejtsék meg a ceremóniát. A rektor jóakarátán múlik, hogy elfogadja-e I. indoklását. Ha nem, egy évet kell várnia az újabb ceremóniáig, pedig szüksége lenne az eredeti oklevélre. Ha itthon tartózkodna, nyilván nem lenne elegendő indok, hogy háborús helyzet van, s a délutáni órákban Belgrádra bombák hullanak. (A helyzet veszélyes, de ne keltsünk pánikot – mondták a mi egyetemünkön is. S folynak a vizsgák, a konzultációk, miközben egyes karok épületében a katonaság tanyáz.) Ha netalán becsapódna egy lövedék, ország-világ előtt szét lehetne kürtölni, hogy a NATO szándékosan a tudományok frissen felszentelt doktorait és az egyetemistákat veszi célba.

Faxon kell elküldenem a befizetésről szóló bizonylatot, mert másnap már ott kell lennie Belgrádban. A postán nem működik a fax, mondják, nincs vonal, a Szabadka melletti Crveno Seló-i bombázásra hivatkoznak. Látom, nem is nagyon törik magukat. Legalább négyen méregetik a masinát, üveges tekintettel. Ez a posta végső, hivatalos álláspontja, hogy nem megy a fax? – kérdezem. Ez.

N. É. tanácsára egy fénymásoló-irodába megyek, amelynek fax-szolgálatja is van. Négyzéri-ötszöri próbálkozás után sem sikerül vonalat kapni. Már hagyom az egészet, s magamban kezdek igazat adni a postahivatalnak, de a fiatalember, akire az irodája alatti kocsmában találtam rá, arra kér, hagyjam ott a küldeményt, két óráig megkísérli továbbítani. A magánvállalkozás bücsülete: mire kisebb bevásárlás után hazaérek, már vár az üzenet, hogy elment a fax, karikázhatok vissza, hogy kifizessem a szolgáltatás díját. Az egész fax-ügy két délelőttömbe került. (Vö. Böndör versrészletével, amelyben kb. az áll, hogy írtam egy wakát, s ráment az egész délutánom.)

6.

A *Magyar Szóban* végre vannak olvasható (és olvasni való) cikkek is. Nem sok, de a propagandagépezet darálásának közepette jólesik valami *mást* is olvasni.

A háború megkezdésekor a repülőgépek félelmet keltő éjszakai zúgásán túl a legelviselhetetlenebb a hazafias frázisok ránk rótt, napi nem kis adagja volt – ahogyan a szánkba rágták, hogy nekünk kizárólag kívül és kizárólag mi a jó. A játszma elejétől hosszú ideig csak egyetlen retorika volt jelen, bár nem hiszem, hogy most már – ennyi évi átverés és anyagi megaláztatás után – az emberek fejébe erővel bele lehet verni azt a fajta, többszörösen degradálódott „objektivitást” és „igazságot”, amit a hivatalos állami média köpködve és ordítva bifláz. Azóta ki-ki megkereste a maga csatornáját (Szabad Európa, Zágráb, CNN . . .).

Hol vannak Vesna Pešićék és a többiek? – kérdezem újságíró ismerősömtől a bombázások megkezdésekor. Miért nem írtok valami jót is a *Magyar Szóban*? Nem lehet, mondja, hadiállapot van, a cenzúra nagyítóval pásztázza a sorokat, be kell dobni a kötelező jelzőket, és semmi több. Ő. a háború első napjaiban az orrom előtt hasítja négybe az addig normális újságnak bizonyuló, aznapi *Blicet*, mondván, hogy szemét, nincs benne olvasnivaló. Az Újvidéki Televízió magyar nyelvű híradója – amíg a megszokott csatornán van vétel, nézem, utána nem nagyon keresgélem – felér egy tragikomikus színjátékkal: a bemondók zsinórban bakiznak, nyelvük szinte beletörik a kötelező jelzősorozatba.

7.

A háború időszakának – az „objektív” sajtón túl – másik nagy megaláztatását azok az ún. háborúellenes megmozdulások jelentették, amelyek a háborúellenességet a rezsimhűséggel mosták össze. Tömeg a tereken, a hidakon, a városokban szabadtéri hangversenyek. (Sem a médiában, sem szóbeszédben fel sem merül, mi zajlik Kosovóban az albánokkal.)

Húsvét előtt, mielőtt először I.-hez utaztunk volna, végignéztük ezt a dramaturgiát. Topolya városközpontját lezárták a „tömeges” kivonulás miatt. Úgy adódott, hogy szembekerültem az egészségház kivezényelt és szegyen szemre hosszú gyalogos oszlopba terelt foglalkoztatottjaival. Sokukat személyesen ismerem, de alig néhányuknak tudtam köszönni, mert lehajtott fővel, szégyenkezve vonultak a rájuk kényszerített cél felé. Az állami intézmények foglalkoztatottjainak kiszolgáltatottsága . . . (A középiskolások is parancsba kapták, hogy kötelező a megjelenés, de ügyesen kihúzták magukat, mesélik többben is. Ezt annál inkább megtehették, mivel nincs tanítás, tehát nincs közvetlen kontroll.) Bár örültem, hogy nekem nem kell részt vennem a tömeghisztériában, egyben szégyelltem is magam, hogy velük szemben szabadon járhatok-kelhetek. Jellemző, hogy ki vezette a műsort, ki szólalt fel a magyarok köréből, kiknek kellett szavalniuk – s kik ugrottak fel önként az emelvényre kolót ropni a szent nemzeti cél érdekében.

8.

A belgrádi békekonzertek egyikén Balašević is fellépett. Valószínűleg meg kellett tennie ezt a gesztust. Nemcsak amiatt, mert Belgrád terén ott volt mindenkori közönsége – a fiatalok, akik később számon kérhetnék, hogy a háború ideje alatt miért nem volt velük –, hanem amiatt is, mert a rezsim, amely bíráló hangnemű, szókimondó szövegei miatt eddig sem kedvelte túlságosan – sőt, határozottan mellőzte, hiszen a tévé képernyőjén évek óta persona non grata –, képes lenne őt hazafiatlannak titulálni. Esetleg üldözni. Esetleg egy behívót is kikézbcsíteni számára. Publicisztikai frásainak gyűjteményében olvasható: a horvátországi háború idején voltak már ilyen élményei.

Az sem bizonyos, hogy csupán gesztus volt ez – javít ki T. É., mondván, hogy aki Újvidéken átélte az éjszakai bombázások borzalmait, tiszta szívéből énekel a háború ellen.

A mindennapos szabadtéri hangversenysorozaton fellépő rockosok betyárböcsülete: amikor Š. hívei pártvezérük képével bevonultak a közönség közé, a pódiumon elhallgatott az épp soros énekes, mondván, hogy a fiatalok háborúellenes hangversenye pártsemleges. A Š.-t éltetőknak el kellett hagyniuk a terepet. (S a sajtó becsületére vall, hogy ezt megírta.)

9.

Május 19-e. Ezt a dátumot külön lejegyzem. Március 24-e, a bombázások megkezdése óta szinte az egyetlen jó hír. Mély lélegzetet veszek, bár az utóbbi tíz évben megtanultam, hogy nincsenek csodák. Érdekes lesz megfigyelni, vajon a rezsimhű média hogyan fog reagálni a hírre. Eltussolja, amíg lehet? Mint ahogyan a bombázás megkezdésekor tette: korcsolyabajnokságot közvetített – amíg lehetett.

10.

Délelőtt kisebb fiammal az iskolában voltunk, hogy átvegyük a jövő tanévre előjegyzett tankönyveket. Lesz itt még iskola, tanítás? A zeneteremből a kóruspróba hangfoszlányai hallatszanak. Talán a nyolcadikosok búcsúünnepségére is sor kerül, amin I. nem lehet jelen.

11.

Nem akarom elkiabálni: nyugodt, végre alvással töltött éjszakák. Ám azt is tudom, hogy továbbra is tart a tudathasadásos állapot: amíg itt, a végeken csend van, a legerőteljesebb és legsűrűbb támadások éjszakai ezek, s ettől a mi álmunk sem lehet egészen nyugodt.

A hosszadalmas áramszünetek s a rádió- és tévéadók állandó megsemmisítése miatt gyakran csak egy-két napos késéssel értesülök a becsapódásokról. A Szabad Európa és a Kossuth nem részletezi a vajdasági célpontokat, a Szerbiai Rádiót keresgélni kell a változó hullámhosszokon (s hallgathatatlan), a *Magyar Szóban* csak a tegnapelőtti éjszaka történetéről olvashatok. A szombati *Magyar Szóból* tudom meg: csütörtök délután a palicsi Vér-tó környékét érte találat.

A háború legközepeán békébe illő epizód: nemrég ide költözött szomszédaink építenek. A délutáni csendet a betonkeverő hangos, kellemetlen darálása tölti be, de nem zavar; a rombolás közepette tiszta szívből szurkolok nekik.

12.

Ha I. hazautazna, fel sem ismerné városát. Az iskolákba a katonaságot, a bank épületébe a belügyi titkárságot költöztették, az utasszállító vállalat autóbuszai a sofőrök házai előtt parkolnak, a tűzoltóotthont biztonsági okokból kiürítették, s a tűzoltókocsik a város különböző pontjain rostokolnak. A mi házunk közelébe, a Kálvária mögötti Epresbe is jutott egy; az ügyeletes tűzoltók sátrat vertek, abban alszanak, nyárson és bográcsban sütnék-főznek,

május elsején a feleségek és gyerekeik is ott piknikeltek velük. Háborús adalék Fenyvesi Ottó Topolya-verseihez – avagy a Káosz anygala.

13.

A fordulatok fordulata: a városközpontban levő trafikban van cigaretta, négyféle is, jó minőségű, 14–16 dináros áron. Ez nem azt jelenti, hogy a dohányossal való ellátottság a jó, hanem hogy anyagi helyzetünk rossz: egyre kevesebb pénz jut cigarettára. A piacon csak valamivel olcsóbb – rossz – magyar cigarettát vesznek.

14.

Lódarázs és varacskos disznók, hallok a rádióban; ezeket fogják bevetni. Beleborzongok a szókapcsolatok animális vadságába.

15.

Két hónappal ezelőtti ijedelmeink utóbb milyen nevetségesnek tűnnek! Amikor a legelső napon megszólalt a sziréna hangja, azt sem tudtuk, most mi következik, s hogy mit kell tennünk. Telefonon hívom újságíró barátnőmet. Ti mentek valahová? – kérdezem rémülten. Ugyan hová mennénk? – térít észhez K. a tőle megszokott józansággal. Jó, de ha mégis indulnátok, szóljatok, erősködöm. Az volt az érzésem, most mindenki menekül – azt azért nem gondoltam végig, hogy hová –, csak mi maradunk itt a ránk váró, egyelőre ismeretlen borzalomban. A gyerek is az ismeretlen veszélytől fél a legjobban, fordul meg a fejében.

De hová is lehet a háború elől menekülni? (A képernyőn láttunk erről szívszorító képeket.)

Aznap este elhatározom, én éjjel nem fogok aludni, a gyerekeim miatt is ébren kell töltenem az éjszakát. Az anyám tíz óra körül álmosan bejelenti, hogy ő most már aludni megy, éjfél után egy órakor már én is nehezen viselem a virrasztást. S jól teszem, hogy aludni megyek: azóta sok éjszaka telt el bombázásban; a mai lesz a hatvannyolcadik.

16.

A *Magyar Szóban* olvasom, s kisebb-nagyobb késéssel az *ÉS*-ben is tapasztalom, hogy az európai értelmiség két táborra szakadt: az egyik szárny (köztük G. Grass, H. M. Enzensberger, V. Havel, S. Sonntag, Kertész Imre, Radnóti Sándor) egyetért a NATO-val, mondván, hogy minden eszközzel meg kell

akadályozni az etnikai tisztogatást, a másik (pl. Konrád György) az ártatlanok büntetéseként minősíti a bombázásokat. Azok számára, akiknek – mint az újvidékieknek, a belgrádiaknak, a čačakiaknak, a tizenkilencszer bombázott vranjeiaknak . . . – majd minden éjszakai álmát a bombázások robaja hasítja fel, rémálomként élik át az éjszakában édig csapó lángokat, veszélyben a családjuk, a gyerekeik, a házuk, a lakásuk (a könyvtáruk), villanyáram és víz nélkül maradnak napokig, nincs más alternatívájuk, mint a háborúellenesség. Bár ez csak az érem egyik oldala. Mert ugyanakkor K. Gy. szövegét sem lehet nyugodt lelkiismerettel s felháborodás nélkül olvasni: ideológiai vizes borotvással csillapítani tagadhatatlan bűnöket?

Nem ismerek magamra, mondom I.-nek; tele vagyok gyűlölettel, s ez elviselhetetlen. Napközben azokat gyűlölöm, akik idestova már tíz éve keserítik az életünket, éjszaka a fejünk felett dübörgő bombázókat, amelyektől nem tudom megóvni a gyerekeimet. B. erre azt mondja, a békénél vannak magasabb minőségek is, s a maga módján neki is igaza van. Többszörösen tudathasadásos állapot.

Vajon M. M. most mit ír a régi nyaralásokat és külföldi utazásokat visszasíró, érzékeny naplójába?

17.

Nagy dörrenés, beleremegnek az ablakok, utána hangos repülőgépzúgás. A hetente többszöri, rögtönzött fizikaórák eredményeképp most már tudom: egy repülőgép törte át a hangfalat. (Lebombázták a hangot, mondja egyik ismerősöm lánya.)

A híradóban bemondják: Belgrádban ma már háromszor volt légitámadás, pedig még csak késő délután van. Fél kettőkor, amikor mit sem sejtve épp a kertben ebédeltünk, Dél-Szerbiában egy hidat robbantottak a Drinán. A közeli helységben piac volt, a támadásnak állítólag tizenegy halott és negyven sebesült áldozata van. A pesti rádióból hallom meg a ránk vonatkozó legfrissebb híreket: az esti híradó szabadkai és palicsi robbanásokról számol be.

A házunk közvetlen közelében rendőr kiképzés (-átképzés?) folyik. Damoklész kardja a fejünk felett.

V.

FIZIKA, RÖVID PÓRÁZ, BÉKESZERZŐDÉS . . . – HÁBORÚ

1999. június első hete

1.

Dél előtt újra egy hangfal-áttörés. A nappal világossága és apró zajai bátorítólag hatnak, s nem engedik felszínre az éjszakai rémületet. Két nagylány a könyvtár kölcsönzőosztályán mégis összerезzen a dörrenés zajára. Hogy oldjuk rémületüket, elmondjuk nekik a fizikai törvényszerűség lényegét, amelyet mi is nemrég tanultunk meg „élőben”. Döböntően néznek ránk, egy arcizmuk sem rezdül. Nem látszik rajtuk, hogy megnyugtattuk volna őket. A fizika eddig – számukra is, számunkra is – a megtapasztalás és a tiszta ráció józan tudománya volt. Emelő, matematikai inga, hatás-ellenhatás s a versbe szedett, legendás hírű vízbe mártott test . . . Mostanában a félelem is hozzá tapad. Talán már Hiroshima óta . . .

Délután viszont olyan dübörgés, amelyent az eltelt hetven nap alatt még nem tapasztaltunk. Háborús képzavar: teljes napsütéstől vakító nyári égbolt és bombázók vonulása . . . Nem látni őket, de mély morajlásuk félelmet keltő, s azt sem tudni, hogy néhány állandóan köröző gép-e ez, vagy mindig újabbak jönnek. Röpülnek délnek, s miután majd elvégzik a dolgukat (!), újra végigdübörögnek felettünk. Á. Óz varázslót hallgatja egy mesekazettáról, s nem mondom neki, hogy kapcsolja ki a magnót. Nem kívánom, hogy egy az egyben hallja ezt a zajt. Engem sem nyugtat meg az egyébként jó szándékú szomszéd stratégiai magyarázata, miszerint azért dübörögtetik így felettünk a gépeket, hogy kihívják légvédelmünk választát, s így fedjék fel az állásokat.

Éjszaka mégis csend van – vagy csak én nem riadok már fel a kimerültségtől zúgásra, dörrenésekre.

2.

Mélyen az éjszakákba nyúló rádiózás; szinte rendszeres szokásommá vált. Szabad Európa éjjel kettőig, s tovább is hallgatnám, ha nem kellene a másnap reggeli ébredésre gondolnom.

3.

Június első csütörtöke, délután négy óra van: ebben a pillanatban nyitják meg Budapesten az Ünnepi Könyvet, amelyre készültem, s amelyen most mégsem lehetek – lehetünk – ott. A legújabb rendelet értelmében nemcsak a

katonaköteles korú férfiak, hanem az egyetemen dolgozók sem hagyhatják el az országot – nemre való tekintet nélkül.

Kinek árt, hogy Magyarországra utaznánk, hogy saját pénzünkön megvehessük legfontosabb munkaeszközeinket, a munkánkhoz szükséges legújabb könyveket? Hogy legalább szakmailag ne rongyolódjunk le. Milyen országvezetés az, amelyik saját országhatárainak börtönébe zárja az egyetemi tanárokat és a tudományt? Kinek a rosszabb: annak, aki nem jöhet haza, vagy annak, akit itthon pórázon tartanak? I.-nek, hogy két nap múlva nem lehet ott H. ballagásán, vagy nekem? Melyik a nyomasztóbb: a külső vagy a belső emigráció?

4.

Keserűség és öröm – egyetlen napba sűrítve.

Április 11-e, a Költészet Napja háborúban, bombázásban telt („Költészet napja van, / de mit ér a költészet szava? / Hallgatnak a múzsák. // Reszket a balkán éjszaka” – írtam aznap egyik versemben); az Ünnepi Könyvhét első napja (talán) a béke szomorú ünnepét hozta meg.

Megkönnyebbülök, hogy végre véget ér a rettegés, de vajon mostani bezártságunk, a nyakunkba akasztott póráz nem egy újabb (ki tudja, hanyadik) tortúra kezdete-e? Nincsenek csodák. Minden illúzió öncsalás. (Krasznahorkai László legújabb regénye címének aktualitása: *Háború és háború.*)

5.

Körülbelül az történt, amire számítottam: a nyolcadikosok búcsúztatóján elhangzott a giccses ünnepi beszéd, amelyben – mint vártam is – helyet kapott a kis országot ért világnagy igazságtalanság. S hogy a diákok szépek, okosak – és ártatlanok. Vajon az otthonukból (az utóbbi években több felvonásban is) elűzöttek, az erőszakkal a harctérre hurcolt, alig harminc év körüli tartalékosok és a még fiatalabb kiskatonák – s a háború áldozatai – nem ártatlanok? Ide-oda csúsztatott mondatok és igazságok libikókája . . . Retus és maszatolás. A felolvasott szöveg szerint a Vajdaságot a Nemanjićok tűzhelyének melege fűti otthonossá . . . Hát, nem tudom. Ezt csak azok gondolhatják így, akiket a gyökerei nem ide kötik. A szabadelvű médiában hallottak után mintha most más kontextusba kerültem volna. Pislogok, mint patkány a lisztben. Á. unja a fárasztó ceremóniát, s gyerekösztönével igaza van. Jobb is, hogy I.-nek nem kellett mindezt végighallgatnia.

A politikamentességet hirdető itteni oktatás émelvítő példája, amikor egy színötös nyolcadikos nagylány búcsúszövegének mondataiból a hatalmi párt beteges ideológiáját hallom ki. Eddig ez az iskola a gyerekek minden kérdésére

választ tudott adni, csak a március vége óta történetekre nem, hangzott el a műsorban. Én ezt a kérdést is meg tudtam válaszolni a gyerekeimnek, gondolom. É. pedig hozzáteszi, ha az iskola az utóbbi kérdésekre nem tudott választ adni, akkor az éveken át adott válaszokkal is baj lehetett.

Amikor a koldusbotra juttatott és végsőkéig elkeseredett pedagógusok – több ízben is – sztrájkba léptek, a hatalom azzal vádolta őket, hogy manipulálnak a tanulóifjúsággal . . .

Persze a ceremónia elérte a kellő hatást. Megsemmisülten tapasztalom, hogy a manipuláció ellenére a jelen levő szülők örömkönyveket sírnak.

6.

I. telefonált. Kinn volt a könyvhét megnyitóján. Míg mi itthon vagyunk – kollektív őrizetben – L.-lel kávéztak és söröztek a Gerbeaud teraszán. Örülök, hogy legalább ők megtehették. S annak is, hogy Balázs Attilának adott egy példányt a verseskötetemből – a körülmények miatt dedikálás nélkül. Annak is örülök, hogy a drill ellenében valamiképpen mégis ott lehettem: B. I.-ék árulták a könyvemet. Megannyi ok az apró örömökre . . . Az elkövetkezőkben is az eddigi évek során tanult keserű nevetés fog bennünket fenntartani?

7.

Balašević egyik dalának félsora: „*Nemoj nas više braniti . . .*” (*Ne védj már tovább minket . . .*)

NAGY ZSUZSA VERSEI

EGY ROKONOM LENNE

Lenne nekem, kivel vagyok rokon,
kinek vére ha folyik,
akarnám, hogy az enyém is folyjon.

Olyan, kinek élte enyémmel egy.
Ki hogyha tűzzel égek,
tűzembe velem s értem belemegy.

Ki elmenni vágyik, de visszatér –
ki mikor égig érek,
nálamnál még magasabb égig ér.

Ki hozzám úgy jó, mint kié vagyok
s lépteivel úgy lépnék,
mintha enyéim lennének azok.

Aki ha meginogna a világ,
távlak távolából bár,
értem rohanna árkon-bokron át,

és ha szólítna csöndes szeretet,
bárminek utána is
megfogná s tartaná a kezemet.

Egy rokonom lenne énnekem csak,
akivel álmodhatnám,
mit álmodni magamban nem szabad –

és az életem, mely Övével egy,
hogy egy étellel ketten
úzve úznénk el az étellelent.

ÉN, A KICSI

Tudod, Isten, egy kicsit most
Neked tetsző nem leszek,
teszek megint magamért, bár
tennem kelljen Ellened.

Arcod sírni úgyse látom,
ahogy Te se az enyém,
maradj hát, ha Neked így jó,
hozzám hideg és kemény.

Puhaszívű katonának
kellek majd még Teneked,
akkor majd, mint néha szoktad,
tudom, újra rám nevensz.

S mert számomra nem adtad meg,
mi így örökre elveszett,
jövök ekkor, én, a kicsi
vádát tenni Ellened.

A győzelem végezetül
a Tiéd lesz, jól tudom,
bár oly sokszor nem vagy más, mint
moccsatlan kööröm,

hisz enyémnél mindenséged
milliószor több s nagyobb,
de én itt most, hogy élhessek,
az Enyémet akarom.

MÉRT REJTED?

Ott voltam a Szeretet
születésénél Veled –
s az Öröm szülésekor,
akkor is fogtam kezéd.

Ha megmutattad nekem
szülőteid akkoron,
mondd, most mért rejted tőlem
miért úgy vágyakozom?

Nélkülük élvén nyaram
bennem hiányuk, s korom –
hiába nyújtom karom
létük messzi hegyorom.

Ilyetén élvén éltem,
nem jönnek már, azt félem,
add, térjenek be hozzám,
esdve Tőled ezt kérem!

Tőlük lesz színes, mi él.
Új tavaszt dalol a tél,
s szellővé szelídült szél
leng körül mindent, mi kél.

Így mi van, Hozzád tér meg.
S ragyogva, kik most félnek,
tovább Tebenned élnek,
szülőjébe a Létnek.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

EXPOZÉ A REGÉNY MINT TÉRÉLMÉNY CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉSRŐL

F A R A G Ó K O R N É L I A

Egyetlen regény sem vonhatja ki magát a különböző térvonatkozások és térjelentések hálójából. Az a regény sem, amely poétikájában hordozza, és valamilyen mértékben meg is valósítja a tér eltüntetésének, megsemmisítésének gondolatát. Nem csak azért, mert az irodalmi világtér értelmezés a teret is érinti, azért sem, mert határai vannak, mert műalkotásként eleve behatárolt tér. A behatároltság téri fogalom, mint ahogyan a határtalan is. Lotman szerint a tér legfontosabb tipológiai jellemzője éppen a határ. A regényszöveg sziget-szerű helyzete, térben behatárolt modellje és egyidejű nyitottsága a behatárolt végtelenség paradoxonáról szól. Behatárolódásával elkülönül a kontextustól, ez azonban egy sajátosan „nyitott” elkülönülés. A textus bensőségessége (zárt tágassága) a különböző szövegek közötti alakzatokban megnyílik a kívülségre, a szövegek külvilága felé. Amikor a recepció a szövegek egymáshoz való viszonyát problematizálja, a térjelentéseket intertextuális viszonyban létrehozható alakzatokra, a belső/külső modell lebontását célzó műveletekre irányítja a figyelmet. Az intertextuális szövegalkotás a szövegek dialogikus terébe utalja a jelentést. Az intertextuális olvasás, a szövegek közötti figyelem pedig ezt a szövegek köztes terében formálódó jelentést igyekszik megragadni. A magát intertextusban tudó jelentés tériessége is része az esztétikai tapasztalatnak. Az ilyen határfolyamatokban, az egymásvonatkozódások és az egymásbafródások jelentésterében, műfaji kérdések, poétikai műveletek, motivikus eljárások, toposzok funkcióváltáson alapuló újraértelmezései kerülhetnek intertextuális megvilágításba. Amikor az olvasás alaptapasztalatában megjelenik az intertextuális értelmezés, a tériesség hangsúlyozottsága az addícióban, az additív szerkezetekben érhető leginkább tetten.

A világgönyv metaforája vagy a megfordított összetételű könyvvilág tériesége, az univerzum alakmásként megjelenített könyvtár, a borhesi Bábeli könyvtár és a Totális könyvtár is, a szövegterek és -kapcsolatok valószínűtlenül kiterjesztett gondolatát hordozza. És a Biblia abszolút könyvébe sűrítődött bibliotheca tágasságairól sem feledkezhetünk meg. Az intertextuális jelenségkör egyenesen az irodalom létmódjaként értett szöveguniverzum fogalmában megjelenő térképzethez vezet, és azon túl is, a szöveguniverzum-létmódról szóló elméletek megkérdőjeleződéséig.

Térképzetekben gondolkodom akkor is, ha távoli és közeli művek párbeszédéről vagy a szöveg háttér hatástényezőiben való megjelenéséről ejtek szót. A szövegtartományok, a szemantikai rétegek, a közlési síkok, a jelentéstani távolságok és hatókörök, az egymásba vetülő jelentések, újabban a szétírás, a felülírás vagy pl. az elvárás horizontok áttörésének metaforarendszere jelzi, hogy a jelentésről való gondolkodás is térképzeti konfigurációkba rendeződik. De magáról a jelentés fogalmáról való gondolkodás is így működik: jelentéssel rendelkezni – írja Rorty – annyit jelent, mint *helyet* rendelkeznie egy nyelvi játékban.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a fikcionális regénytér mindig az idő közvetítő dimenziójában szerveződve válik hozzáférhetővé. A regényesztétikai tapasztalat ugyanis szövegreceptión alapul. A grafemikus felépítés térbeliségéből kiinduló szövegrendezés vizuális vetületei, a szöveg látványra törekvő tördelése, a verbóvizuális szerkezetek, a szó-kép viszonyokban felidéződő térképzetek alakítják. A szöveg képi létére is reflektáló olvasást a képileszervezett értelemléhetőségek is irányítják. A vizuális szövegirodalom regényszerű formáiban mindenekelőtt azok a relációk a legizgalmasabbak, amelyek a szövegiség és képiség köztes terében fedezhetők fel. A látvány tisztán verbális művekben megmutató jelensége felől közelítve meg a kérdést: a valójában alakzatszegény, „képérzéketlen” szöveg sem mentes a textuális térbeliesüléskétől, a fehér mezőktől, a szünetjelektől és szünetektől. És minimális térérzékelés mellett is gondolhatunk például az olyan előbeszédyszerű szöveghelelyekre, amelyek kerülhetnek bárhova, számunkra a formálisan-térbelileg mindig elsők maradnak.

A dolgozat lényegi horizontján belül, a nyelv, az alakzatok, a textus és az íráskép térszerűségével szoros összefüggésben a tematikusan kirajzolódó fikcionális térjelentések kapnak kitüntetett figyelmet. A recepciós konstitúció teréről gondolkodva az olvasót mint „átjárhatóságot”, mint olyan helyet kell tételeznünk, ahol ezek egybekapcsolódnak. A foucault-i értelemben vett olvasó nem egyéb, mint a tér kiterjedése, amelyben lehetővé válik a gondolkodás.

Barthes olvasója „maga az a tér, amelybe beleíródik minden egyes idézet, amelyből egy írás összeáll, anélkül, hogy akár egy is veszendőbe menne”.

A térmegragadás leírásos eljárásait, a fogalmi látványleírást minden regény felhasználja, de más látványteremtő eljárások is feltűnnek. Például amikor „az imaginárius tér szövegbeli létrehozása, elképzeltetése a befogadóval nem leírással történik meg, hanem megnevező felsorolással. (. . .) A megnevezett dolgok (. . .) akcidentálisnak tűnnek, tehát nem valamilyen módszeres tájleírást kap az olvasó, ahol biztonságban eligazodik, hanem egy-egy önálló dolognak a megnevezését, amelynek a sora a világról való tudás és képzelet által egészíthető ki tér-idő kontinuummá.” (Tolcsvai Nagy Gábor: *Nem találunk szavakat*. Nyelvértelmezések a mai magyar prózában, 161.) Ahhoz, hogy a történet szintjén lévő térjelentés vonatkozásában a leírászerű elbeszélői közlés, a „képszöveg”, a folyamatokat is látványként szemlélő alapállás, vagy akár az akcidentális megnevezés látványiságából a relacionáló térfelfogás felé léphessünk ki, (a Leibnizet olvasó) Cassirer teoretikus nézeteihez kell fordulnunk. „Tér és idő nem szubsztanciák, hanem sokkal inkább »valós relációk«, igazi objektivitásuk a »viszonyok igazságában« s nem valamilyen abszolút valóságban rejlik.” Ebben az elképzelésben a teret olyan létezés illeti meg, amely szerint megszűnik „dolog lenni a dolgok között”. „A világ nem a »térbeli« testek egészeként s nem is »időbeli« történésként definiálódik, hanem az események (events, ahogyan Whitehead mondja) rendszereként: és ezen események meghatározásában, törvényes rendjében az idő és a tér feltételként, lényegi és szükségszerű momentumként jelenik meg” (Ernst Cassirer: *Mitikus, esztétikai és teoretikus tér*. In: *Vulgo*, 2000/1–2., 239.).

E meglátások is ott vannak a háttérben annak az elképzelésnek, amelynek kidolgozásaként az értekezés interpretációs fejezetei követik egymást. Ehhez az irányuláshoz szervesen illeszkedik az, amely a művek tematikai intencionalitásában keresi jelentéstani tartományaik legfőbb centrumát, miközben nemcsak történészerű, hanem kompozíciós-narrációs kérdésként is felmerül a térprobléma. A nomadológiai és geofilozófiai-geopoétikai kontextus inhereensen tartozik hozzá a térszemponthú szövegolvasáshoz.

A regények sokféleségükben (Bodor Ádám: *Sinistra körzet*, Krasznahorkai László: *Sátántangó*, *Az ellenállás melankóliája*, Konrád György: *Agenda 1. / Kerti mulatság*, Márton László: *Jacob Wunschwitz igaz története*, Ottlik Géza: *Buda*, Sinkó Ervin: *Optimisták*) több horizontot nyithatnak a kérdésirányra. Tematikai felépítésük olvasási stratégiákat befolyásoló, értelmezési szempontokat felvető, értelmezési tartományokat kijelölő szerepe igen erős. Az értekezés a regények termékeny különbözőségéből egy mozgó térfelfogási koncepciót igyekszik kibontakoztatni, amely állandóan nyitva tudja tartani a térmegkö-

zeltetés lehetséges látókörreit. Jeleznem kell, hogy válogatásom bevallottan tendenciózus: a regények a kiemelt szempontokat indokolják.

Nem a természeti vizualizáció, a tájképi hatások, nem a helyek és helyszínek látványi, hanem funkcionális lényege, a térviszonyok és viszonyterek, a közelség, a „távolság mágiája”, az utazás absztrakciója, az irányulások, a proxematikus kódot működtető tériesség, a helyek közötti relációk kódolásának eszközei, a distanciálás formái, az áthelyeződések és elválasztottságok esztétikája, a szituáltság dinamikai vonásainak tér-idejű horizontja felé nyitott az értelmezés. Egy olyan szemlélet vonzásában, amely a látványok, a formák köréből kibontakozva, vagy azok kiürülő komponenseit újraolvasva törekszik az értekezői távlat kitágítására. Mindenekelőtt azonban nem a látványban, hanem a távolságokban és térirányokban önmagára ismerő életérzést érinti az értelmezés, a teret és az időt a distancia médiumaként mutatva meg. A tér és idő tulajdonképpen a mozgást hangsúlyozó távköz két arca. „Az egész-jellegű mozgások azzal függenek össze, hogy életünk mozgás, és hogy jelenvaló létünk a világban – út” – fogalmaz Patočka. Így a téralakítás, a látványépítés helyett a térdinamika, Walter Benjamin szavait kölcsönvéve, a „merő életből épült táj” része a koncepciónak. A többi között azok a spaciotemporális alakzatok, mint amilyenek a távozás, a visszatérés, a keresés, az üldözés, a menekülés stb., mellékesen olyan cselekmények, olyan mozzanatok, amelyek vizuális síkon folynak. Amelyekről lehet ugyan a szemlélő álláspontjából beszélni – hiszen látványt nyújtanak a szemlélőnek –, de jelentésényegük annál sokkal bonyolultabb, mintsem hogy ebből az aspektusból kibontakozhatna.

A regények motivikus szerkezetében megjelenő térelemek poétikája nem zárja ugyan ki a percipiált dimenziót, a látványteremtő eljárásokat, meghagyja azokat a motívumkapcsolásokat, amelyek a szemlélés és látás metaforakörreit érintik, és a mitopoétikusan értelmezhető vizuális térszimbolikát, a jelentések játékerét összefonódva alakítják, de a tér jelentéselemével kapcsolatos poétizáltság nem a látványiség szintjén a legerősebb. A motivikus centrumok a látványkoncepcióból kimozduló szemléletben kapnak értelmet. A poétikum jelentésképző szerepének vizsgálata a viszonylati térelemek szemantikáját veszi alapul. A nézőpontfogalom, a perspektíva a regénypoétika egy központi kategóriája, olyan változó, amely a térkonstitúció látványi dimenzióinak megragadásában is nélkülözhetetlen, itt csupán érintőlegesen kerül szóba. Az olvasás feltételezi a látványértelmezési kánon jelenvalóságát, a látványias képzetalkotás is tényezője az értelemfelépítésnek. A látványiség a térirányok és távolságok közötti viszonyhálózatba íródik bele. De az írás miközben szóvá írja a látványiságot, igen sok kapcsolódási pontot nyújt a más jellegű téries jelentésalkotásnak. A vizualitáselvű térszemléletből, az ennek alapján szerveződő olvasási szokásokból való kilépés lehetőségeinek felmutatása, egy erő-

teljes kiegészítő szemléletmód kiépítése jelenik meg célként. Nem új szövegalkotó poétikai eljárásokról beszélek, hanem a „látványos” térolvasást kikölkentő olvasási irányok megnyitásának lehetőségeiről. Olyan irányok megnyitásának a lehetőségéről, amelyek legyengíthetnék azt az elképzelést, amelyben a láthatóság a térjelentéssel kapcsolódva uralkodó prózaolvasási alakzatot alkot. Amikor a téries jelentésképzés elsősorban nem a szemmel tapasztalhatóval kapcsolódik össze, kilép a nagy hatású vizualitáspoétikák koncepciójából. Olyan viszonyokat és struktúrákat, hatásokat és erőket mutat meg, olyan mély jelentésszinteket nyit meg, amilyeneket emez önmagában nem. Az elemzések arról győztek meg, hogy a regénynek vannak olyan térképzeti jegvei, amelyek eddigi olvasási szokásrendekben nem működtek igazán válaszként, de a vázolt téries interpretáció számára lényegesnek bizonyulnak. A regények másként-megszólíthatósága és új beszédképessége tárul fel az ismertetett térgondolkodás segítségével történő jelentésidentifikáció horizontjából.

Az értelmező jellegű szövegegységek két fejezetbe tömörülnek. Az első fejezet elemzései a mentális valóságú terek működését helyezik előtérbe. Amikor e fejezet kérdésirányait az érzékelés-észlelés tereire összpontosító elemzések viszik tovább, a „bennünk levőről”, az „előttünk lévőre” helyeződik a súly, figurális aspektusból tekintve a tér fogalmára, hiszen az olvasástapasztalatban a regény észleleti szintű terei is csak képzeti és nem élményi aspektusaikban mutatkoznak meg. A mentális valóságú terek közül elsőként az emlékezetre mint szintérre, mint sajátos palimpszesztre – „a tudat vagy a lélek térszerű elképzelése többnyire lappangó, de macaks megjelenítési mód, melyre irodalmi toposzok tömege rakódott rá hosszú évszázadokon keresztül” (Szigeti Csaba: *Emlékrombolás. Szép Literatúrai Ajándék, 1999, különszám*), és a biografikus emlékezés centrális alakzataira figyel a dolgozat. Ottlik Géza *Buda* című regényében a beszéd alanya a *visszatérés* toposzát helyezi önértelmezése középpontjába. A visszatérés mint az emlékezés központi alakzatának szerkezete, az otthon centrálásának kérdéseire világít rá. „Az emlékezés alakzatai megkívánják, hogy egy bizonyos térbeli hely kapcsán öltsenek alakot, és meghatározott időponthoz kötődjék a felidézésük, vagyis hogy tér és idő tekintetében konkrétak legyenek, ha nem is okvetlenül földrajzi vagy történeti értelemben. (. . .) Az emlékezetnek helyszínekre van szüksége, és térbeliesítésre hajlik. (. . .) Az emlékezés kereteihez az emlékezés még hiányukban is – sőt, csak akkor igazán – »hazaként« ragaszkodik” (Jan Assmann: *A kulturális emlékezet*. Bp., 1999, 39.). A mai elméletfórák az emlékezet jellegéről beszélve, az emlékezet és a tér összefüggései kapcsán egészen az ókori gondolkodásig (az ars memoriae fogalmának kialakulásáig) tekintenek vissza, különösen akkor, ha az emlékezet térvonatkozásait kívánják hangsúlyozni, annak alapvetően temporális jellegével szemben. Assmann Cicerót idézi: „Az emlékezésnek

olyan roppant ereje lakozik a térbeli helyekben, hogy nem ok nélkül vezethető le belőlük az emlékezőképesség tudománya” (i. m. 40.).

Konrád György *Kerti mulatság* című regénye a nomád attitűd, a politopikus én megragadásának, a helyek funkcionális transzformációjának és az otthon decentrálásának műveletei közepette az emlékezés helyét, a locus memoriaet is megalkotja. A mű narratív hálózatában kirajzolódó „tartózkodás” minden más inkább, mintsem vizualitás.

Az emberi viszonszerkezetek mint a legkiválóbb „akusztikus terek” jelennek meg. Térértelmezésemben ezen a ponton igyekszem egy olyan megközelítést is alkalmazni, amely szerint a Másik fogalma mint egy lehetséges világ kifejeződése egy érzékelési mezőben arra vezet rá bennünket, hogy új módon vizsgáljuk a mező részeit. (. . .) A Másikat mindig Másikként érzékeljük, de ő fogalma szerint minden érzékelés feltétele mások számára és a magunkéra is. Olyan feltétel, amellyel egyik világból a másikba léphetünk. A Másik elegendő, hogy minden hosszúságból egy lehetséges térbeli mélységet hozzon létre, és fordítva. (Deleuze–Gattari: *Šta je filozofija?* Sremski Karlovci–Novi Sad, 1995, 19.)

A regény terének interszjektív szövésében, az interaktív terek értelmezésében szerepe lehet annak az elképzelésnek is, amely szerint „nem a határozó adja meg önmagában a helyet, hanem a beszélő mint térbeli középpont és a határozó együtt, de még inkább, állandó jelleggel a szám- és személyjelölések, hiszen az egyes szám első személy a beszélő, az origó, a második személy a közeli, a harmadik személy a távoli” (Tolcsvai Nagy Gábor: i. m. 134.). A megszólaló önmagát a Másik vonatkozásában megfogalmazódó nyelvi térviszonylati szerkezetek segítségével kísérli meg énként azonosítani. Vannak regények, amelyek a vázolt térszemlélet szerint az egyéni térérzet összetevői közül a „személyes tér” feltérképezésével értelmezhetők. S bár a viszonyterek nem határolhatók be a nyelvi játék mezejébe, mégis különös jelentőséget nyer a szó tere. Az a gondolat, mely szerint az ember a nyelvi megvalósulást szolgáló tér, amely „*tér* nem birtokolhatja a szót, esetleg lehetővé teszi azt, hogy benne megtörténjék”.

A második interpretációs fejezetben a helyek „tudati életéről” teljes egészében azok külső „térbeli életére” (Focillon) helyeződik a súly. Az érzékelés-észlelés terei kerülnek domináns pozícióba. E megfogalmazás azt kívánja hangsúlyozni, hogy a regényekben sohasem vegytisztán jelennek meg az egyes térformák és viszonylatok; az összefonódottságot az értelmezések a világos kiemelő hangsúlyok ellenére is jól érzékeltetik.

Krasznahorkai László *Az ellenállás melankóliája* című regénye a „démonikus diskurzus” tereit működteti. Itt már megjelennek a tömegélmények, a tér által megvalósuló erőszakformák, a kényszerű térbeli mozgások. Azok a térjelenetek, amelyek a Márton-regény térpoétikáját körüljáró elemzésben erősödnek fel. Az elválasztottság jellegzetesen térvizonylati szerkezetén belül az elkülönítés/elhatárolás és az eltávolítás/távoltartás mozzanatai különböztethetők meg. Az elválasztottság komponensei a határ és az intervallum. Az elkülönítés a határ, az eltávolítás az intervallum jelentéseit hangsúlyozza. A határ területi vetületei a hatalmi térbeli távolítás topográfiájában nyernek jelentőséget, a figurális diszlokáció poétikájának, az áthelyeződésnek mint élménykibontakozásnak a segítségével.

Állandó kérdésviszonyban van a térrel a forradalmi, illetve a háborús cselekményalakzat is. Itt tapasztalhatók a legdinamikusabb és a legradikálisabb térszervező mozgások. A térpozíciók által közvetített polarizáció, a különféle tereket egyneműsítő reprezentáció eljárásai, a funkcionális transzformáció alakzati jelentései kiszabadítják a Sinkó-szöveget a köré íródó ideologikus-olvasási diskurzusból. A regényt átfogó módon határozzák meg a kifelé-befelé-kifelé mozgásszerkezeti modellek, a fókuszáló majd szétsugárzó mozgások, a térirányok össze- majd széttartó játéka. A szociofugális, a sociopetális, a sociolokatív és socioperlatív térformák kapcsán a rendeltetés, a rendeltetésbe foglalt irány- és mozgásaspektusok illeszkednek alapvető elképzelésbe. Ez a cselekményrendszer egyértelművé teszi, hogy a figurát a hely és a tér, illetve a kötődés és a szabadság dialektikája határozza meg.

A MAGYAR IRODALOM VILÁGIRODALMI ASPEKTUSAI

Babits Mihály, Fejtő Ferenc és Sinkó Ervin szemlélete

B E N C E E R I K A

Babits Mihály századunk tízes éveiben írta azokat a nagy hatású, a magyar irodalom elméleti és történeti vizsgálatát egyaránt megújító szándékú tanulmányait, amelyek kötetbe szerkesztetten (*Irodalmi problémák*, majd pedig *Írás és olvasás* cím alatt) 1938-ig három kiadásban láttak napvilágot. *Az irodalom halottjai*, illetve a *Petőfi és Arany* című 1910-es tanulmányok, a két 1911-ben íródott Vörösmarty-tanulmány és az 1913-as *Magyar irodalom* nemcsak szerzőjük irodalomértésének, kritikai szemléletének elvi alapvetését (egy virtuális magyar irodalomtörténeti szintézis elméleti megalapozását) jelentették, hanem évtizedekre menően meghatározták a magyar irodalom alakulástörténetével számot vető koncepciók létrejöttét is, akár úgy, mint Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete* (1934) esetében, amely egyértelműen a Babits meghatározta szellemi-irodalmi tendenciák (a *Nyugat*) irodalomtörténetének számít, akár az ellenhatás szintjén, mint Ignotus vagy Fejtő Ferenc esetében.

Fejtő Ferenc századunk harmincas éveiben tette közzé több olyan (esszé)tanulmányát, amelyekben – többször a direkt kinyilatkoztatás szintjén is – Babits nézeteivel vitatkozik. Ezek: *Nemzedékkérdés* (1935), *Szerb Antal irodalomtörténete* (1935), *A magyar irodalom és a magyarság* (1937), *A háború utáni magyar irodalomról* (1937), *Urbanizmus és parlagság*, *Németh László Berzsenyi könyvére* (1938) etc. Az eredetileg 1938-ban keletkezett és a *Szocializmus* című folyóiratban napvilágot látott, *Milyen legyen egy társadalomtudományilag megalapozott magyar irodalomtörténet* című dolgozatát a Majtényi Mihály szerkesztette vajdasági *Híd* 1953-as évfolyamának augusztusi számában is megjelentette.

1999. október 21-én volt negyven éve, hogy Sinkó Ervin a Magyar Tanszék megalakulása alkalmából megtartotta nevezetes székfoglaló előadását, amely programadó jellegéből kifolyólag máig érvényes módon kihatott a vajdasági

magyar irodalomtörténeti kutatások fejlődésének irányára. A magyar irodalom ismertetését és értékeinek felmérését a „világirodalmi távlat” kritériumának figyelembevételével szorgalmazó szerző, ugyanezen tanulmányában hivatkozik – mint elvetendőre – Babits Mihály 1913-as, irodalmunk fejlődéstörténeti jelenségeinek világirodalmi értékét vizsgáló *Magyar irodalom* című tanulmányára: „Még az olyan kétségtelenül európai mentalitású, tudós, humanisztikus költőknél is, mint Babits Mihály, lám, fel-felbukkan a magyar léleknek és magyar mítosznak, végső fokon a magyar glóbusznak ez a megátalkodottan makacs kísérlete. (. . .) Ez a kísérletjáró nemzeti vagy faji mítosz, »a mi magyar lelkünk«, ugyancsak Babitsnál, máskor arra szolgál, hogy a konzervativizmust önkényesen a magyar és minden forradalmiságot a kevésbé tiszta magyar tulajdonságok közé sorolja.” Idézett előadásának szövegváltozatát a *Magyar irodalom* című 1961-ben megjelent kötetében tette közzé.

Babits Mihály, Fejtő Ferenc és Sinkó Ervin azonos című, egymással a hatás(-ellenhatás)tendenciák síkján, és – a világirodalmi szempont kiemelése révén – elvi-fogalmi szinten is érintkező tanulmányai, másrészt a személyes (Fejtő Ferenc kilencven éve), illetve közösségi évfordulók (a programbeszéd elhangzásának negyven éve) teremtettek alkalmat a három szerző magyar irodalomról szóló koncepciójának egyazon kontextusban történő vizsgálatához, annál is inkább, hisz e nyilvánvaló összefüggésben is kihatással voltak a tudomány (a vajdasági magyar irodalomtörténeti kutatások) alakulására, jelenkori állapotára.

I.

BABITS MIHÁLY KONCEPCIÓJA

Babits *Magyar irodalom*-dolgozata kitekintés és összegezés. A magyar irodalom tényleges, illetve lehetséges világirodalmi szerepének értelmezését és értékelését „*tisztán irodalmi*” szempontok alapján kívánja elvégezni. Az elemzett összefüggésrendszer jelenségeit és tényezőit irodalmi fontosságuk és nem külső hatások alapján klasszifikálja. Ehhez adottak – az általunk Komjáthy-tanulmánynak nevezett műben lefektetett – vezérelvek (a költői géniusznak a lelki tények fejlődése, az ún. belső életrajz kutatása révén történő megközelítése: a pszichológiai, illetve belső jellemrajznak nevezett irodalomvizsgálati módszer) és a kulcsfogalmak: a világhoz való intellektuális és esztétikai viszony, tudós és morális lelkiismeret, az elvont filozofikus eszmékért való rajongás, a tudatosság és az ösztönösség megkülönböztetése, az európai és a magyar irodalmi-szellemi tendenciák együtthatása – illetve ezeknek vizsgálata.

Tisztázandó momentumnak számít Babits munkájában a világirodalmi érték fogalmának és szempontjainak meghatározása. Az irodalmat zárt egységnek, élő és szerves egésznek fogja fel, s nem gyűjtőnévnek, azaz nem művek összességének. Ebből következik, hogy a „világirodalmi érték” sem mennyiségi mutató, hanem komplexum, amelyet nem lehet úgy definiálni, hogy minden más értéktényezőtől elválasztható, pontos és logikus legyen; viszont elemeire bontható.

A következőkben a „kis irodalmak” világirodalmi jelenséggé minősülésének szempontjai kerülnek vizsgálat alá. Az irodalom itt kifejezésnek tekinthető, méghozzá kultúrának a kifejezése, hiszen Babits szerint az egyes irodalmak nem népek és országok, hanem nyelvek és kultúrák alapján különülnek el. Ha tehát valamely irodalom világirodalmi értékű, akkor kifejezője annak az érzelmi és gondolati kultúrának, amely a világirodalom jellemzője. A világirodalom fogalma itt internacionális kultúrfolyamat értelmében használatos: mint több nemzet szinkron kultúrjelenségeinek gyűjtőmedencéje. E szinkron kultúrjelenségek közege – s a tudós itt megszorítást tesz – csak Európa, hiszen egységes kultúrfolyamatról csak e földrajzi koordináták között beszélhetünk. Az írott magyar irodalom helyét ezen egységes hagyományban jelöli ki, fejlődését a „Nyugat lelkével” összhangban képzei el. A magyar irodalom fejlődésfolyamatában a nyugati szellemmel, illetve tendenciákkal való együttetés, szinkronitás helyeit mint értékbeli magaslatokat jelöli ki, a fáziskésés, a távolkerülés, az elszakadás pontjait viszont mélypontoknak tekinti. Ilyen „nagy európai föllélekzés” a reneszánsz és benne Balassa irodalma, a XVII. század politikai-vallási háborúságai (tehát egy széttartó erőket felmutató korszak) után Zrínyi eposza, majd Mikes, Faludi, Bessenyei és a XIX. század irodalma. A Bessenyeivel meginduló új irodalomtörténeti korszak a Babits-modell értelmében annak a fejlődéstörténeti korszaknak is a kezdetét jelenti, melytől fogva a magyar „nemzeti lélek”-nek a nyugatival való egymásra találása, együttetésa véglegessé minősül. Arany János ebben az értelmezésmódban is mérföldkő, a magyar költészet európai jellegére – „legnemzetibbként” való egyidejű megnyilatkozása ellenére is – „ő adja a legfeltűnőbb példát”. Törekvései tudatosak, elsajátítja a nyugati irodalom kifejezőeszközeit, amelyeket a hagyományos magyar témákhoz és kifejezéstárhoz idomít. Akik leginkább európaiak, azok a leginkább magyarok irodalmunkban – mondja később Szerb Antal a maga irodalomtörténetében. Arany tehát itt is, ott is szellemi előd, nemcsak modernségében, hanem a magyar irodalomnak az európaiként fel-fogott világirodalmi értékkel való egyeztetésében is.

A magyar irodalom történeti helyének megjelölését a világirodalom egészében, értékének meghatározása követi ugyanezen koordináták között. Az értékmegjelölés alapját a minőségi hozzáadás ténye jelenti. A kérdés az, mi

és mennyi az a lényeges, amit a magyar irodalom a maga fejlődése során hozzáadhatott az európai (világ)irodalom egészéhez. Irodalmunk egészében is az lehet világirodalmi érték, ami leginkább nemzeti, hiszen csak ez a különállóság, egyediség jelenthet új szint a tágabb értelmű kulturális fejlődésfolyamatban. Ugyanakkor az említett jelenségek nem azonosíthatók a „költészet nemzeti-essége”-vel, a hazafiasság gondolatával, azaz politikai tartalommal. A nemzeti jelleg ugyanis világirodalmi értéket nem az egyes műveknek, hanem az irodalom egészének adhat. Az egyes művek esetében a mérce fordított. A magyar irodalom e szempontok szerint nem az egyes jelenségek (egyes művek) egyetemes jelentősége, hanem az „erős és eredeti egyéniségek” irodalma, ami miatt világirodalmi határfoka is gyengébb: az egyes jelenségek világirodalmi szintű elterjedése teheti ismertté és meghatározó fontosságúvá. Babits az „egyes jelenségek” három csoportját különbözteti meg egy irodalom egészén belül. Ezek: a műfajok, az egyéniségek, a művek. Megállapítása szerint a magyar irodalom egyetlen eredeti műfajjal sem gazdagította a világirodalmat, a speciálisan magyar műfajok, mint például a XIX. századi népszínmű, nem váltak elterjedté. A magyar irodalom egyéniségeinek osztályozása több szempontból lehetséges. Egyik ilyen besorolási alap a nemzeti hagyományok iránti viszony. Vannak tehát írók, akik a nemzeti hagyományok folytonosságának konzervatív képviselői, és vannak európai szellemiségű újítók. Világirodalmi jelentőségük viszont azoknak az alkotóknak lehet, akik művészetükben a két utat egyesíteni tudják. A másik csoportteremtő tényező a nemzeti karakter. (A „nemzeti lélek” fogalmának alkalmazása mellett ez az a neuralgikus pont Babits dolgozatában, amelyet majd Sinkó Ervin 1959-es előadásában erőteljesen kifogásol.) Ezek szerint: Petőfi nyitottabb és általánosabb egyénisége sokkal érthetőbb külföldön, mint a rendkívül jelentős, mély emberi és nemzeti tartalmakat kifejező, befelé forduló, intellektuel Arany. A „szalmaláng-lelkű” (Sinkó által ugyancsak erőteljesen kifogásolt jelző) Kossuth szava messzebb hangzik a megfontolt, bölcs Deákénál: Kossuth egyénisége nyitottabb az európai gondolkodás felé. S harmadik csoportként ott vannak az ellentétes vonásokat egyesítő, mint Vörösmarty és Széchenyi, eredeti és egyetemes emberi kifejezésformák szempontjából is összetettebb egyéniségek a speciális magyar értékeket felvonultatóknál, egyéniségük és művészetük azonban összefügg idegrendszerük stabilitásával.

A magyar irodalomnak megvan a lehetősége arra, hogy nagy szellemi erővel vegyen részt a világirodalom alakulásrendjében, viszonylagos ismeretlensége – Babits vélekedése szerint – a törődés hiányának következménye. A mélyebb okok azonban magukban a művekben rejlenek. Ez a következő vizsgálati pont. Az irodalom nagy egyéniségei műveikben nyilatkoznak meg, így logikus, hogy ismertségük a művek ismeretétől függ. A magyar irodalmi művek megismer-

hatóságában azonban gátló tényező, hogy ugyan „mélyek tartalomban és magasak formában”, de csak nekünk, azaz a mi irodalmunk keretein belül fontosak, illetve tarthatnak számot az érdeklődésre. Világirodalmi szempontú vizsgálatainak végén Babits egy nagyon fontos jelenségre hívja fel a figyelmet: „Minden irodalom, a többire nézve, munkatárs és közönség is egyúttal.” Megállapításával az interkulturális kapcsolatok, az intertextuális viszonyrendszerek és a hatástörténeti kutatások területét érinti. A világirodalmi-európai összetevőket felmutató, annak szerves részeként alakuló magyar irodalom is e hatás-visszahatás rendszerében képzelhető el, ahol belső és külső okokból következően a regresszív irányú hatás kevésbé kifejezett, azaz a magyar irodalomnak a világirodalomra tett hatása nem erőteljes. Mindenesetre voltak korok, amikor valamely – leginkább külső – oknak köszönhetően a magyar irodalom kifelé irányuló hatása megnövekedett.

II.

FEJTŐ FERENC KONCEPCIÓJA

Fejtő Ferenc *Milyen legyen egy társadalomtudományilag meghatározott irodalomtörténet* című 1938-ban megjelentetett tanulmánya a szerző Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetéről* írt 1935-ös kritikájának továbbírása úgy, hogy a magyar irodalomértés és -ismertetés történeti ágára vonatkozó elvi és módszertani részt kiemelve, világirodalmi (azaz európai) perspektívába helyezi kutatásának tárgyát: a magyar irodalmat. Jellegét tekintve ugyanazt a szerepet tölti be mint Babits Mihály *Magyar irodalom* című vizsgált tanulmánya: egy virtuális magyar irodalomtörténeti szintézis elméleti megalapozása. *A magyar irodalom és a magyarság* című 1937-es dolgozatának utalásszerű (pl. az új klasszicizmusra vonatkozó) és a háború utáni magyar irodalomról szóló szociológiai felmérés nevesített kifogásai Babits ellen (pl. Babits kitűnő író és tudós, de rossz szerkesztő és irodalompolitikus) tulajdonképpen elvi-fogalmi különbözőségeken alapulnak. Amíg az előbbi az irodalom történetét kultúr-folyamatok együttesének, belső szellemi életrajzok, intellektuális tettek gyűjtőmedencéjének tekinti, s értelmezését-értékelését tisztán irodalmi szempontok alapján képzei el, addig Fejtő az irodalmi tendenciákat (pl. *A magyar irodalom és a magyarság* című esszéjében az irodalmi virágkorok indukáló momentumairól beszél) társadalmi függvényeknek tekinti, „az irodalom a társadalom funkciója” – írja, s kizárólagos vizsgálati módszerének a szociológiai szempontú elemzést tartja. Ezért a Szerb Antal-i koncepcióra való hivatkozás, hiszen Szerb irodalomtörténetének módszertani bevezetőjében a szo-

ciológiát nevezi meg az irodalomtörténet-írás legfontosabb segédtudományának, eszköztárát az irodalomvizsgálat leghatásosabb módszerének, s innen erednek (az egyértelműen kimutatható babitsi hatás miatt) az ismertetett irodalomtörténettel szembeni kifogásai.

Elvi összeütközés a babitsi, illetve a Szerb Antal-i (tulajdonképpen szellemtudományi eredetű) koncepciókkal Fejtő esetében az a szemlélet is, miszerint az irodalomnak nincs, csak „törtéző embernek” van története, tehát „az irodalomtörténeti szintézis módszere a társadalomtörténetéből indulhat csak ki”, s a „legtágabb értelemben vett *szociológia*, amely magába zárja a társadalom történetét, vagyis a gazdasági, politikai szellemtörténetet is, az egyéni és a kollektív *lélektan* és az *esztétikai* elemzés hármassága az a módszer, amellyel az irodalomtudománynak élnie kell”. A magyar irodalom európai összetevői, világirodalmi értéke Fejtő tanulmányában a tudomány módszertani perspektívájából, „az ihlető szociológia nemzetközi jellegéből” következően vizsgálható. A magyar irodalom európai irodalomhoz viszonyított fáziskésést a társadalomtörténet alakulásrendjének egyenlőtlenségével, pontosabban a „fejlődés egyenlőtlenségének” marxi tételével magyarázza. Pl. „sokszor átvettük az irodalmi kifejezéseket, mikor nem vettük át a kifejezett tartalmakat”. Véggkövetkeztetésként megállapítja: „a magyar irodalomnak nincs története, csak a magyar társadalomnak, s az irodalom csak e társadalom kifejező jelensége, dokumentuma – másrészt a magyar társadalomnak sincs önmagából fejlődő, szerves folytonossága, hanem kénytelen erőszakosan is alkalmazkodni az előrehaladó társadalmakhoz”. Módszertani következtetése pedig: „a magyar irodalomtörténetnek, ha teljes képet akar adni a valóságról, *bővebben* kell foglalkoznia az európai irodalommal; azt mondhatnám, hogy nem annyira azzal kellene foglalkozni, ami hatott a magyar írókra, mint azzal, ami nem hatott”.

Fejtő Ferenc 1930-as években keletkezett koncepciójának nyilvánvaló hiányosságai a történeti gondolkodás szubsztancialista jellegéből következnek, amely a társadalomtörténetből következő irodalomtörténetet anyagi momentumok (művek) és alkotásmodellek egymásutánjának képzelet el, a „tisztán irodalmi” szempont tagadásából kifolyólag nem juthat el az irodalom belső létéből következő jelenségek felismeréséig, amelyek az európai irodalommal való szinkronitás jegyeit is magukon viselik.

III.

SINKÓ ERVIN KONCEPCIÓJA

A székfoglaló előadás a magyar irodalom értésének és ismertetésének új, specifikus eszközeit kereső és megfogalmazó munka, egy, a térség keretei között lehetséges irodalomtörténeti rendszerezés alapvetése. A kötelező alkalmi és ideológiai bevezetőt (1959-ben vagyunk) követően a „világirodalmi perspektíva” szempontjának kiemelésével kezdődik. A világirodalmi perspektíva kiindulópontként való meghatározása ugyanakkor egész sor megoldandó kérdést indukál. Legfontosabb problémát Sinkó értelmezésében az irodalmi érték idegen érdekektől, különösen a magyar irodalomtörténet-írást a hazafias szellem szolgálatába állító törekvésektől való megtisztítása jelenti. E szelekció értelmében veti el a nacionalista ideológia vezérelte és az általa „marxista-leninista pártos”-nak irodalomtörténet tudománytalan megállapításait (Rákosi Jenő, Beöthy Zsolt, Székfü Gyula vagy Bóka László koncepcióját) egyaránt. E kontextusban kerül említésre, mint elvetendő szemlélet, Babitsnak a „magyar lélek”-ről alkotott véleménye is. A kifogásolt irodalomtörténeti rendszerezés és Sinkó vonatkozó szemléletének vizsgálata viszont arról győz meg bennünket, hogy Babits tanulmányának inkriminált tételei egy fogalmi félreértés következtében váltak azokká. Véleményünk szerint a „magyar lélek” kategóriája nem Babits koncepciójában, hanem a XIX. század második felében és századunk harmincas éveiben keletkezett hazafias-nacionalista szellemű, faji-ideológiai rendszerezésekben vált kompromittált tartalommal. Az ösztönös-spontán (ősi-misztikus) művészi megnyilatkozásoktól idegenkedő költő-tudós szemléletében a „magyar nemzeti jellem”, a „magyar lélek”, sőt a „legtisztább magyar faj” fogalma sem biológiai kategória, hanem intellektuális tartalom, érzelmi-gondolati kultúra, kultúrhatárvonal. Sinkó azt sem veszi figyelembe, hogy Babits rendszerezése világirodalmi szempont alapján jön létre, s benne a „magyar lélek” mint a „Nyugat lelkeivel” szembeni specifikum, egyedi, eredeti szín, tehát komparatív összefüggésben, korántsem idealizált formában, nacionalista jelleggel kerül említésre.

Az irodalomtörténet fogalmát illetően Sinkó Ervin felfogása (feltehetően egy marxista-szocialista történetfilozófiai alapon) megegyezik Fejtő Ferenc idézett koncepciójával, miszerint „az embernek csak egy története van”, tehát nem beszélhetünk csak az irodalom történetéről, mert „függetlenül az irodalmi alkotók szubjektív szándékaitól, az irodalom és az irodalomtörténet objektíve magában foglalja korszakok és társadalmak, társadalmi osztályok politikai és világnézeti összefüggéseinek, harcainak és törekvéseinek, szenvedélyeinek és

szenvédéseinek történetét is”. S ugyane szálon jut el a szerző korábbi megálapításainak ellentmondásához is, miszerint az egyes művészeti virágkorok nincsenek összhangban a társadalom általános fejlődésével, annak anyagi alapjával, hiszen a görög művészet még napjainkban is nemcsak esztétikai élményt nyújt, hanem norma és mintakép szereppel bír. Okfejtése tulajdonképpen a nemzeti irodalomtörténet szükségszerűségének megkérdőjelezéséhez vezetett. („Nem jelenti-e már maga a fogalom, hogy valamit, aminek kiváltsága az örök elevenség, az irodalomtörténettel múzeumi tárggyá degradálunk, múmiaként kezelünk.”) Ebből a paradoxonból csak a világirodalmi perspektíva nyújt kilépést az elvi szempontokat fogalmazó Sinkó és a magyar irodalomtörténet-írás számára. „A szép az, ami magyarul, angolul, szerbül, horvátul, oroszul, franciául vagy kínaiul szép. A szépségek, mint maguk a népek, mind vérrokonok, mindegyik épp a maga külön individualitásával még jobban kidomborítja és megvilágítja a másik és a többi individualitásának a vonzó reliefjét.”

ÖSSZEGEZÉS

A magyar irodalom rendszerezésének kérdése mindhárom általunk vizsgált elvi alapvetésben előhívta egyrészt a diszciplína átértelmezésének, másrészt a világirodalmi összefüggések figyelembevételének mint szükségszerű perspektívának a kérdését. Ezek az egymással is számot vető, vagy a másikkal elvi-fogalmi szinten együtt ható, illetve antagonisztikus koncepciók a jelenkori recepcióesztétikai értelmezésmoделlek (amelyek szerint a XX. századi irodalomtörténet-írás hanyatlás útját futotta be) szemszögéből egyaránt követhetetlenek (talán épp a legkorábbi és a legprovokatívabb fogalmakat felvető Babits-modell van legközelebb e tendenciához), ugyanakkor mindhárom tartalmaz bizonyos előremutató jeleket a jelenkori törekvések irányában, s ez leginkább a világirodalmi aspektus hangsúlyozása terén figyelhető meg.

Kulcsár Szabó Ernő „a mai irodalomkutatás szellemi helyzetét” elemezve úgy véli, hogy az, a konzervatív historizmus (az irodalmi művet a nemzeti szellem kifejeződésének tekinti) század eleji, majd a II. világháborút követő marxista ideológia egyeduralma miatt térségünkben elvesztette kapcsolatát a világirodalmi tendenciákkal. Léte kilátástalansága érdekében kettős paradigmaváltással kell számolnia. Egyrészt a magyar irodalomtudomány elavult módszerkészletét kell az „ezredvégi művészettudományi világkép”-pel szinkronba hozni, másrészt ideológiamentessé kell alakítani értékrendszerét. Ennek keretén belül le kell számolnia a szubsztancialista modellel, mely az irodalom történetét „anyagi javak” egymásutánjaként fogja fel. Kulcsár Szabó szerint a magyar irodalomtörténeti kutatások digressziója az anyagelvű kutatások irá-

nyába egy viszonylag pozitív és előremutató kezdet után következett be századunkban, a nyolcvanas években egyedül a vajdasági magyar irodalomtörténeti kutatások területén jött létre egy olyan újszerű értelmezésmodell, amely elkerülte a szubsztancializmus csapdáit. A recepcióesztétikai és hatástörténeti kutatásokon alapuló szintézisek pedig a jövő század eredményei.

IRODALOM

Babits Mihály: Magyar irodalom = B. M. *Írás és olvasás*. Tanulmányok, Bp., é. n., 125–196.

Fejtő Ferenc: Milyen legyen egy társadalomtudományilag megalapozott magyar irodalomtörténet. *Híd*, 1953/8., 513–521.

Sinkó Ervin: Székfoglaló előadás = S. E. *Magyar irodalom*, Újv., 1961, 5–29.

Kulcsár Szabó Ernő: Az új történetiség esélyei. A mai irodalomkutatás szellemi helyzetéről. = K. Sz. E. *Az új kritika dilemmái*. Bp., 1994, 81–101.

(Elhangzott A magyar tudomány napja a Vajdaságban címmel 1999. december 11-én Újvidéken rendezett konferencián.)

A BUNKÓSODÁS MINT A DEMOKRÁCIA SAJÁTOS LEÉPÜLÉS/KIEMELKEDÉS – SZIMPTÓMÁJA

BALOGH TIBOR

I. *A bunkósodás* fogalmát előadásomban a következő definícióval megjelentetett értelemben használom: *A közlést sértő, regresszív – a normát egyértelműen, a közmegegyezés, a konvenció aspektusából negatívan megszegő magatartás, szóbeli vagy/és viselkedésbeli, öltözködésbeli megnyilvánulás. Szinonimái: alpári, primitív.*

Faguet 1910-ben publikált *Le culte de l'incompétence* című kötetében – Montesquieu alapján – kiemeli: a köztársaság alapelve az erény, azaz a hazafiság, s eme alapelvének érvényesítését vagy túlfeszíti, vagy negligálja – ezért vár rá a hanyatlás.

Faguet szerint a demokraták fundamentális teóriája és praxisa a *kontárság kultusza*. Ha az állatvilágot tekintjük, rá kell ébredjünk arra: minél magasabb evolúciós szinten helyezkedik el valamely faj és annak egyedei, annál elkülönültebbek élettani funkciói. Az extrém módon szervezettnek minősíthető emberi társadalom minél fejlettebb, annál inkább megosztja, mintegy címezi a társadalmi munka egyes formáit. A demokráciák – s kiváltképp modern típusai – nem törődnek a rátermettséggel, az illetéktelenek által adott illetéktelenség józan ész által nem konfirmálható világát teremtik meg. Természetesen illik is és hasznos is tudni a nép, a tömeg érzelmeit (gondolkodását nem, hiszen reá ez nem jellemző), ám nem célszerű teret engedni *átszármaztatásának*. Ha ezt tesszük, lehetőséget adunk olyatén eljárásnak, mint az egyszerű püspöké volt – ő tudniillik az özpecsenyét megköstolva kinyilvánította: „Én téged pontynak keresztellek. A nép pedig ezt mondja választottainak: Én téged jogtudósnak, téged államférfinak, téged szociológusnak keresztellek” (Vö.: Faguet, Émile: *A kontárság kultusza*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1994, 14. l. [A továbbiakban: Faguet . . .]) E szituáció azért állhat elő, mivel a nép

azokat taksálja a legtöbbre, azok vívják ki erkölcsi megbecsülését, akik átérzik az ő legfőbb szenvedélyeit, s tetszetősebben nyilvánítják ki, mint ahogyan azt ő maga tenni képes. Kiválasztottjai ha becsületesek is – ám ez is kétellyel illethető olykor – bizonyosan nem kompetensek. Arisztotelésszel szólva: a demokrácia az (immanens) érdem megvetése. Hiszen a demokrácia mindent a hivatások elkülönítése nélkül óhajt elvégezni. A demokrácia adekvát képviselői nem független, hanem a néphez, a tömeghez hasonló egyéniségek. A demokráciának nem a politika nélkül kiküzdött hírnév, tehetség kell, hanem az a politikus, aki az elhivatottság normális mentalitásával nem rendelkezik.

Nem lehet nem észrevenni azt, hogy mennyire rokonítható a Faguet által választott aspektus Le Bonéval és Ortegaéval! Mielőtt azonban ezt aforisztikusan poentíroznám, még egy szegmensét kívánom hangsúlyozni Faguet röviden ismertetett opusának.

A kontárság kultusza megrontja, destruálja a közerkölcsöket is – figyelmeztet Faguet. A műveltség és az udvariasság eltűnése szintén a demokratizmus tünete. Montesquieu úgy véli: az illem arra való, hogy megakadályozza hibáink napfényre hozatalát, mintegy korlátot állítva általa magunk és mások közé, hideg és tiszteletet sugárzó –, az udvariasság viszont az előkelő hízelgés bevezető fázisa. Ha felszabadítjuk magunkat az illendőség szabályai alól, akkor ezáltal szabad utat nyitunk hibáinknak. A finomság tiszteletet jelez, és hódolatot ígér, mindez azonban nem rekvizituma a demokráciának, hiszen a tisztelet, a hódolat és a kiválóság respektálása nem demokratikus.

Ha alárendeljük magunkat valakinek – és a tisztelet ezt kívánja meg –, őt felsőbbrendűnek minősítjük, s ez olybá tűnhet egy igazi demokratának, mint a hűbériség visszahozatala. Faguet azt állítja: „A demokrata egyáltalán nincs megelégedve hibáival, nem büszke azokra, mert végeredményben azt hiszi, hogy nincsenek is hibái. A hiba az embernek a másikkal szembeni alsóbbrendűséget jelenti. A hiba olyasvalami, ami hiányzik, következőképp olyan valami, amellyel másvalaki bír, én pedig nem. Márpedig minden ember egyenlő. Tehát nincs hibám” (Faguet, 96. l.). A finomság – eszerint – nem más, mint hibáink eltitkolása, s még ha netalán ismerjük és bevalljuk is hibáinkat, ezek visszaszorítása zsarnoki lépés lenne. Tagadjunk tehát bármiféle felsőbbrendűséget, s avanszáljunk ezáltal demokratikus vonássá a durvaságot!

Faguet látványos paradoxonokat sorjáztat, kétségkívül elegáns fejtegetései azonban – véleményem szerint – egyértelműen kortermékek, korszpecifikusak. Utaltam már Le Bon és Ortega nevére. Miként ők, úgy Faguet is az individuálisnál alacsonyabb szinthez regrediáló közösségi nívótól és ennek pressziójától tart. Attól, hogy a többségben levés ambíciója nem többé, hanem épp kevesebbé teszi azokat, akik az ilyetén egzisztenciát sóvárognak.

Tanulságos lehet ugyanakkor Freud *felettes-én* fogalma. Freud 1923-ban vezette be ezen fogalmat, s mint az éntől elkülönülő, azon uralkodó képződményt írta le. Nem azonosította a lelkiismerettel, mivel attól eltérően a felettes-én mint cenzor tudattalanul is működhet. Freudnál az ödipális vágyakról való lemondás a felettes-én topográfiai modelljének az alapja, s erre épülnek a szociális és kulturális követelmények (nevelés, erkölcs, vallás) konstruktumai. Ha kialakul a felettes-én, ez azt demonstrálja: sikerült az én azonosulása, identifikálódása a szülői instanciával. Nem személyek azonosulása játszódik le ilyenkor, hanem az következik be, hogy a gyermek felettes-énje a szülők felettes-énjét mintázza, ezáltal válik hagyományok hordozójává, időtállóvá, nemzedékek specifikus elveinek átörökítőjévé. Freud jó néhány követője figyelmeztet azonban arra: a felettes-én parancsai, tilalmai olykor igen nagy mértékben különbözhetnek a szülők és a nevelők által kinyilvánított szigortól, sőt azzal olykor ellentétesek is lehetnek.

Ami az eddig előadottak részkonklúziója számomra: példa értékűnek vélem azt, hogy Faguet a valaha volt demokráciák alapelveinek, az erénynek a negligálását a modern demokráciák érájában vizsgálva ezt a folyamatot a kontársággal, a kényszeres politikusi habitus kultuszával, a durvasággal, a régebbi műveltség, illem és udvariasság mellőzésével kapcsolja egybe. Újmódi tömegkarakterre lesznek ezen utóbbiak, s a polgári világ bizonyos skíziséről tanúskodnak. A felettes-én kiépülésének folyamatában ilyenkor mintegy cezúra jelenik meg: a korábbi szabályok és elutasítások szinte egy csapásra megunt, sőt folytathatatlan, mert értelmetlen és hasznot nélkülöző színben tűnnek fel, amelyeket más princípiumokkal szükséges helyettesíteni.

II. Ami a *reprimitivizációt* illeti: vegyük észre, mennyire ambivalens minősítéssel van dolgunk! A *primitív* jelző többé-kevésbé szinonim a *vaddal* és a *barbárral*. Ismét Le Bonra utalok: ő azt hangoztatja *A tömegek lélektana* című művében, hogy a romboló, vad ösztönök ősi maradványok, s valamennyiünkben legalábbis lappanganak, a tömeg embereiben azonban manifesztálódnak is, hiszen a tömeg – éppúgy mint a vadember – izgékony, nem fogadja el, hogy vágya és annak teljesülése közé bármi beékelődhet – vágyát nyersen teljesíteni szándékoló, nem ismeri a kivihetlenséget, a megghiúsulást vagy ideiglenes megghiúsulást.

Eco hipotézise szerint a XX. század aktuális periódusa egy új középkor felé tendálhat: összeomlás fenyegeti, mivel kívülről *barbárok* szorongatják, akik talán nem műveletlenek, mindenesetre szokásrendszerük és világszemléletük már (új) mint a miénk. Ismét elenyésző lesz a különbség a misztikus és a lator között, a fiatalok politikai csoportosulatai a romantikus-idealisztikus alapeszmék felbomlását manifesztálják.

„Nem állnak barbárok a kapuk előtt” – replikázik Fukuyama. A történelem végéről és az utolsó emberről produkált értekezésében ő azt emeli ki: a mai technikaellenes doktrínák, amelyek a múlt század elején fellépő romantikusokat éppúgy soraikban tudhatják, mint a hippimozgalom aktivistáit, az iszlám fundamentalistákat és a környezetvédőket, szellemi ősatyjukat Rousseau-ban lelhetik fel. A történelmi „haladás” morbid jellegét ugyanis ő hangoztatta, feltételezve, hogy az ember igazán boldoggá azzá válhatik, hogy kiszabadul a modern technika rutinériájának büvköréből, a civilizációs rekvizitumok értelmetlen hajszolásának véghetetlen folyamatából, nem méri össze magát kényszeresen másokkal, saját érzelmeinek reflektált átélése elégedetté teszi, természeti lényhez illő helyét felleli a természet világában.

Igazán megtehetnénk ezt a gazdasági növekedés jelenlegi stádiumaiban? – kérdezi Fukuyama. Válasza – több argumentum által megerősítve – kategorikus *nem*. Egyének és kisközösségek visszatérhetnek a természethez, ám ezáltal óhatatlanul a mai harmadik világ nincstelenjei között találnák magukat. Ha pedig csak részben vennék búcsút a fejlett technikától, ez a kijelölendő szint óhatatlanul önkényes lenne, mostani életszínvonalunk megőrzését csak rövid távon garantálná, s kérdéses, hogy – a rousseau-i értelemben – akár csak ideiglenesen is kielégítőbb életet eredményezne-e. Kizárólag az alternatív technikákban bízhatunk – summázza Fukuyama. Az adott civilizáció maradóképtelenségére tudniillik csakis a modern természettudományok színre lépése előtt mehetett végbe. A modern természettudományok jóra és rosszra egyaránt konvertálható grandiózus hatalma miatt ugyanis „felettből kétséges, el lehet-e felejteni vagy el lehet-e »tüntetni« másképpen, mint az egész emberi nem fizikai megsemmisítésével. És ha a szüntelenül fejlődő modern természettudomány uralma ennyire szilárd, akkor a bizonyos irányba haladó történelem – összes gazdasági, társadalmi és politikai következményeivel együtt – mint folyamat lényegében szintén megfordíthatatlan.” (Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994, 139. l.).

Lorenz akkor, amikor a civilizált emberiség nyolc halálos bűnét vette számba – az atomhalált leszámítva, mivel ezt ő üdvös kivételként elkerülhetőnek kategorizálta – szintén azt erősítette: az általa igen pesszimistán feltüntetett változások (pl. az érzelmek fagyhalála) kikerülhetetlen hozadékai a mai ideológiáknak és kultúráknak. Lorenz erről fájdalmas alaphangon, Fukuyama jóval kisebb érzelmi töltéssel mondta el ugyan véleményét, a lényegi befolyásolhatatlanságot azonban mindketten deklarálták akkor, amidőn jövőnk iniciatíváit elemezték.

Kívülről szorongatnak a barbárok a XX. század végén – vizionálja Eco; a barbárok (még) nem állnak a kapuk előtt – állítja Fukuyama. Hogy hol vannak

a barbárok, a barbárok szituálása véleményem szerint attól is függ, mely típusukat keressük. Úgy vélem ugyanis, hogy két értelmezési körben beszélhetünk róluk.

A barbár

a) Jelölheti azokat, akiket mint a *múlt lovagjait* aposztrofálhatjuk. Ők azok, akik a visszatérés örök mítoszáat újra felelevenítik, a személyiség immanens, belső (természeti) értékeit preferálják, racionális – érzelmi argumentumokkal élnek kissé patetikus, romantikus hangnemet használva, az eszközökön való uralkodást favorizálják.

b) A *modern barbárok*, a *jelen antihéroszai* a külsődlegességre, a tárgyi rekvizitumokra apellálnak, érzelmi-pragmatikus érvelést alkalmaznak – pontosabban inkább magyarázatokat, s nem érveket –, az általuk vélt „józan ész” egyszerűségével kommunikálnak, a felettük uralkodó eszközök kiszolgáltattottjai. Őket illetem a *primitív*, vagy *neoprimitív* minősítéssel.

De bármely típusról lett legyen szó – Fukuyama szóhasználatát parafrázálva –, azt gondolom: a barbárok a kapukon belül találhatók, itt élnek velünk!

Codol a társas viselkedés dinamizáló erejeként a PIP-effektust (a Primus Inter Pares helyzet, pozíció megszerzésére irányuló törekvést) nevezte meg. Ez a tendencia szerinte lényegileg abban nyilvánul meg, hogy a személyiség valamely közösség tagjaként mintegy leolvassa a többiekéről azokat a normákat, amelyek rájuk mint e csoport tagjaira jellemzőek, s mivel számára akár gazdasági és/vagy presztízsbeli, esetleg erkölcsi okok miatt elengedhetetlenül szükségesnek tűnik másokkal elfogadtatnia magát, ezért még inkább olyannak láttatja magát, mint aminők társai – néha akár túlfeszítve, karikírozva is ezeket a karakterjegyeket.

Talán ez az identifikálódási szükséglet teremti a divatot, s általában a kor specifikus konstrukciókat – ezt lehet esetleg gyanítani a bunkósodás reprimítívációs folyamata esetében is.

A leegyszerűsítő, olykor sokak számára torzítóan vulgáris nyelvi megnyilatkozások, a „marok”-telefonnal színházi előadásokon megjelenő néző kivagyisága egy paradox kint is–benn is megmutatkozás tünetei (a példa kedvéért említve az iméntieket). Az utóbbi – eléggé elterjedt – esetre utalva: az a koncertlátogató, aki újmódi kommunikációs tárgyát működőképes állapotban tartva hallgatja Wagner valamely kompozícióját, egyrészt önnön kulturáltsági fokát szeretné demonstrálni, másrészt azonban mintegy kiemelkedve a mellette ülők köréből, azt is megnyilvánítja, hogy ő rendelkezik ama bizonyos eszközzel, sőt olyannyira fontos valaki, akit még ilyenkor is – nyilván fontos helyről, befolyásos emberek – megkeresnek, lényegesnek vélve véleményét, vagy akár csak bárminő kardinális hírrrel akarják megajándékozni.

A nyelvi torzulás esetét reflektálva: azt gondolom, hogy egyfajta verbális fellazulást konstatálhatunk. Ez igen széles spektrumú, hiszen a trágárság terjedésén túl a szókincs megfogyatkozása, a nyelvi szabályok minimalizálása egyként tettenérhető.

(Az úgynevezett „kreolnyelvek”-hez [ez a titulus főként a volt gyarmati sorból aránylag frissen kikerült országokban, a nemzeti nyelv mellé az angol is felvonultató, annak eredeti eleganciáját azonban tetemesen mérsékelő, mert leegyszerűsítő populáció verbális érintkezésének a típusát jelöli, de mindinkább alkalmazható pl. az Amerikai Egyesült Államokban oly igen dívó aktuális nyelvhasználatra is] közelítő folyamat nálunk szintén azonosítható. Egyre fogyatkoznak az érvényes paradigmák. Lássuk be: ha a kényelmességet respektáló, a redukció folyamatához mintegy alkalmazkodni kívánó ambíciók nyelvészeket készítenek arra Magyarországon, hogy felvessék – a -ba/-be, -ban/-ben disztiníváló megkülönböztetést esetleg mérsékelni kellene, sőt talán fel kellene oldani, akkor ezáltal olyan megnyilvánulás kodifikáltatna, amely – szerintem – egysíkúbbá, silányabbá tenné a magyar nyelvet.

Valódi dilemma itt persze annak eldöntése: a burjánzó pongyola nyelvhasználattal érdemes-e mérkőzni, eredményt hozhat-e a hagyományos nyelvi normák változatlan előírása, presszionálása.)

Számomra úgy tűnik: a bevezetőmben jelzett kontárságkultusz mint különös laicizálódás is jellemezhető. Abban az értelemben tudniillik, hogy a hatás- és kompetencia-, a tekintélykorlátozás igénye lép fel, ez figyelhető meg; a szakértők, a hivatásos szakemberek státusa mára egyre kevésbé imponáló, sőt gyakorta visszatetsző – a döntési illetékesség mindinkább laikusok által igényelt és realizált. Miért kell hagyományos szabályokhoz alkalmazkodni, s miért nem kreálhatunk inkább – bármely tekintetben – mi normákat, ezáltal is garantálva érvényesülési lehetőségeinket?

Ez az igény, illetve ennek kiélése egyrészt (a hagyományos kultúracentrikus megítélés aspektusából) leépülés, a modern barbárok, a primitívek, vagy neoprimitívek aspektusából viszont kiemelkedés, adekvát önmegvalósítás, amelyhez a referenciakörből mások is asszisztálnak.

III. Befejezésül azt próbálom illusztrálni: miként járul hozzá szerintem a szépirodalom, s járulnak hozzá általában a műalkotások, vagy kvázi-műalkotások mint a valóságot típussteremtően visszatükröző, leképző, s ezáltal is – a modellnyújtás lehetőségével bírva-valóság-kreáló objektívációk a bunkósodáshoz, a demokrácia sajátos leépülés/kiemelkedés – folyamatához.

Két, egymástól természetesen csak némi mesterkéeltséggel elválasztható esztétikai konstituenssel: a téma és a stílus kérdésével foglalkozom, a jelzés

szintjén. A véleményem szerint egyik tipikus mai téma – igen leegyszerűsítő – pontírozása kedvéért néhány aforisztikusan felvillantott példa.

Truman Capote *Hidegvérrel* című, 1965-ben publikált hiteles beszámolója egy többszörös gyilkosságnak és következményeinek a történetét adja. Két, kevés közös vonással bíró, ám számos látszólagos rokon tulajdonsággal rendelkező fiatalember szisztematikusan eltervezve durva és tobzódó teatralitással kivégzett egy négytagú családot. A szülők és lányuk, valamint fiuk lemészárlásáért halálra ítélték a két delikvenst, akiket felakasztottak. Capote pontos, szuggesztív leírásában mint távolságtartó krónikás deríti fel a tett motívumait, tárja elénk a bűnösök lelki világát, mutatja be az előkészületet, a végrehajtást, és az innen a büntetésig vezető út egyes stációit. Vélhetnénk: bűnüggekkel foglalkozó regények ama sorába tartozik Capote műve, amelyeket többek között Dosztojevszkij neve fémjelez. Csakhogy a *Hidegvérrel* alig is stilizált, nem jellemző rá a fiktitás – s ezzel lesz szerintem egyik előfutára azon aberrált személyiségek által elkövetett borzalmak megörökítésének, olykor kitalálásának, amelyek egyre gyakrabban kerülnek elénk kötetek, filmek formájában.

A bárányok hallgatnak 1992-ben mind az öt „fő” Oscart elnyerte; egy kannibalisztikus hajlamú férfi történetét tárja fel e film. A sorozatgyilkos megöli, megnyúzza áldozatait: molett fehér lányokat, majd elfogyasztja őket. A téma az amerikai bűnügyi filmek standard témája: a sorozatgyilkosságok vissza-visszatérő elemei az amerikai életnek, a perverzitás sokkolása pedig biztos nézősereget vonz – stimulálja a borzongani szándékozó befogadót a gyermekkori traumák feltárása, a szexuális zavarokkal küzdő, a felnőtté válás periódusában frusztrált személyiség életútja: ezt is pásztázza *A bárányok hallgatnak*.

S innen már csak egy lépés a l'art pour l'art vérengzés sztárolása. A *Született gyilkosok* amellett, hogy egy elvetemültsége okán igazán összeillő fiatal pár ámokfutását mint az átlag fölé nőni, a névtelenségből kiválni törekvő ambíciók kiélési lehetőségét, a bestiális mézárások választását ábrázolja – mintává is teszi hőseit. A fiatalok közül mind többen rajonganak értük, tévésztárrá avanszálnak, szinte hittérítőket, prófétákat megillető áhítatos csodálat övezi őket. Mindebben persze a botrányokra bázírozó tömegkommunikáció is konstruktív szerepet vállal, a rajongott fiú és leány megdicsőítését szolgálva.

Mondhatnánk: *A bárányok hallgatnak* és a *Született gyilkosok* populáris produkció, s nem mérhető az autonóm műalkotás mércéjével – ám népszerűek lettek, s ezáltal közvetlen, könnyen percipiálható mintává, modellé „nemesedtek”. Az önérvényesítés, a kiemelkedés egyszerű, lecsupaszított karrierjét sugározzák: íme, így lehet könnyen, gyorsan neves – jóllehet rettegett, de ez

nem feltétlenül negatív vonás – személyiséggé felnőni! A barbárság, bunkóság belsővé tett s idealizált attitűdje – ez a modern megoldás, a korszerű magatartás tömegesítésének az etalonértékű alapideálja.

Ami pedig a témaválasztás és stílusformálás profanizálódását illeti: az említhető előképek – pl. Villon – után hivatkozunk Jarryre. Alfred Jarry „Übü”-jeinek sorát az 1888-ban előadott *Übü király* . . . publikálásával nyitja meg. A király modelljéül Hébert, az egyetemi doktori címmel bíró fizikatanár szolgált, akit Jarry úgy karikíroz, hogy a gyermekkori rosszaságot végletesen eltúlozva falánk – agresszív – harácsoló – primitív lényként lépteti elénk, az avantgárd irányzatok egyik archetípusát megalkotva.

Az érzelmi túlfűtöttség sajátos fajtáját demonstrálandó, többször hangzik el/olvasható a Szahar kifakadás, amely a kortárs befogadók döntő többsége számára pukkasztónak (mondhatjuk: polgárpukkasztónak) bizonyult, eleméntáris fölháborodást váltva ki. Az *Übü király, vagy a lengyelek* így kezdődik:

„Übü papa: Szahar!

Übü mama: Ejnye! Szép dolog megint. Milyen nagy zsvány vagy, Übü papa.

Übü papa: Miért is nem öllek meg, Übü mama?”

(In: Alfred Jarry: *Az Übük*. Orpheusz Könyvek. Fekete Sas Kiadó, Budapest, é. n. A részletet Nagy András fordításában idéztem, 15. l.)

Mennyire szolid, disztinygált stílus- és témapreferencia a Jarryé mondjuk az 1951-es, Salinger-írta *Zabhegyező*höz mérve! A *Zabhegyező* magyarítására Veres Péter például úgy reagált a *Nagyvilág* hasábjain, hogy protestált a közízlés megsértése miatt, irodalmon kívülinek állítván az alpári, durva szavak tömegét is, s az ábrázolást szintűgy.

Az előző részben említett kompetencia – és döntés – megkérdőjelezés imént mondott példáim tükrében úgy teszi komplexebbé a folyamat konstatálását, hogy – egyrészt a nyelvi kifejezés eljárásainak lazítása, a közízlés által – korábban – a kommunikáció marginális elemeiként számon tartott szókincs bizonyos bevonása,

– másrészt szélsőséges, valaha elítélt viselkedésmódok favorizálása a valóság tükrözéseként kerül be műalkotásokba, kváziesztétikai értékű produkciókba. Ezáltal ezen objektivációk természetesen nem pusztán másolatai lesznek a realitásnak, hanem sugallnak is: a korlátozott, immár anakronisztikus színben feltűnő régi tekintély helyett mintegy új tekintély, ezáltal új divat, modernebbnek vélt „forgatókönyv” áll elő: a barbárság, a bunkóság konfirmáltatik.

IV. Választott című előadásom néhány adalékkal kívánt szolgálni a bunkósodáshoz, a reprimítivizációhoz. E folyamat nyilvánvalóan többszínű, komplexebb annál, mint ahogyan azt én érzékeltetni voltam képes.

Végezetül annyit: a *posztmodernizmus* dekonstrukció kultusza, relativizáló mentalitása véleményem szerint szintén iniciáló – olyan ideologikus keret gyanánt szolgálhat ugyanis, amely képes lehet beláttatni a viszonyok viszonylagosságát, a múlttól való leválás bármely eszközzel realizálható igényét.

Ez azonban már egy másik szegmens . . .

(Elhangzott 1998. november 28-án Balatonföldváron, a Friedrich Ebert Alapítvány Bunkóság, avagy a társadalom reprimítívizációja című konferenciáján.)

IRODALMI MÚZEUM

A MAGYAR ÉLET INDULÁSA ÉS HATTYÚDALA

WEISSENBECK JÓZSEF

Kolozsi Tibor a *Magyar Életet* „a két háború közötti utolsó irodalmi jellegű” lapként jellemezte, amely Óbecsén indult 1940 őszén hosszú vajúdas után, ahogy akkor a magyar nyelvű lapok indulhattak, és Szabadkán fejezte be életét 1941 tavaszán a magyarok bejövetelekor, hogy azután örökre el is tűnjön a vajdasági sajtótörténetből.

A lapnak először a kezdeti nehézségekkel kellett megküzdenie még az első szám megjelenése előtt. A szabadkai Simonyi Vilmos, a kiadás gondolatának elindítója, tervezője, vezetője és pénzelője többször is leutazott Földvárra, Zentára, Újvidékre, hogy egyengesse a talajt, támogatókat és szerzőket toborozzon a leendő laphoz. Megbeszéléseket folytatott többek között Benczel, Mohácsival, Kúthyval, Budánovics püspökkel s másokkal. Úgy tervezték, hogy hetilapként indul rádióműsorral – a budapesti rádió műsorával is – és a szerkesztőség meg is alakult. A szerkesztőbizottság alakuló közgyűlését Óbecsén tartják 1940. szeptember 15-én, melyen megválasztják a bizottság tagjait: Mohácsi Pál, Bencz Boldizsár, dr. Kúthy Zoltán, Kisbéri János, ft. Gajdos István, ft. Csipak Ferenc, ft. Sándor János, Cziráky Fetter Imre, Guelminó Kálmán, Ősz Szabó Dániel, Kovács János, ft. Rónay Lajos, Simonyi Vilmosné és Simonyi Vilmos. Az első tervek szerint a lapot Zentán nyomtatnák, ebben az esetben a főszerkesztő Mohácsi lenne, ha pedig Óbecsén vagy Szabadkán nyomják, akkor Cziráky, de a felelős szerkesztő mindenképpen Bencz Boldizsár. Szó esett arról is, hogy az újvidéki Urániában nyomnák a lapot, de sokallták a nyomdai költséget (2,20 dinár példányonként). A szabadkai Minerva és Grafika olcsóbban végezné a nyomdai munkálatokat, de csak nagyobb példányszámmal. Zombori nyomdászokkal is próbálkoztak, de Bencz szerint az óbecsei Subakov-féle nyomda adta a legkedvezőbb feltételeket. A tervek

alapján az első szám 1940. augusztus 15-én, „a magyar Nagyboldog Asszony napján jelenik meg”, s Bencz alá is írja a szerződést, mely szerint augusztus 15-étől december 31-éig havi fix 600 dinár honoráriumért el is vállalja a munkát azzal, hogy a „*Magyar Élet* szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilap iránya kimondottan *keresztény katolikus és magyar* legyen, és a jugoszláviai magyar életet az egyetemes magyarság érdekeinek megfelelően válogatott cikkekkel és képekkel szolgálja, valamint kizárólagosan és csakis a *keresztény katolikus magyar kultúra* fejlesztését és terjesztését tartsa egyetlen és megmáshíthatatlan feladatának.

A *Magyar Élet* munkatársai – folytatja a szerződés – protekciót és alkut nem tűrően csakis keresztény katolikus írók lesznek keresztény, katolikus és hangsúlyozottan: keresztény, katolikus-magyar irányzatú írásaikkal”. És ezt a szerkesztő az alábbi kísérszöveggel írta alá: „A megbízást elfogadtam, és a fenti követelményeknek megfelelően igaz magyar keresztény katolikus szel­lemben dolgozni fogok magyar hittel, magyar kitartással és magyar akarattal! A *Magyar Élet* felelős szerkesztője: Igaz fajtestvéri szeretettel, Bencz Boldizsár s. k. Bácskogradistén, 1940. július hó 18-án.”

Nagy, hangzatos szavak . . . Simonyi Vilmos biztatásából is kitűnik a lap irányvonala: „Édes Bódikám, most már Te is fogjál hozzá erősen a munkához, hogy szép magyar álmunk és turáni nagy elgondolásunk a »Magyar Élet« dicsteljes zászlójának kibontásával lépjen a megvalósulás útjára” – írja Bencz Boldizsárnak.

Simonyi Vilmos és neje a laptulajdonos és felelős kiadó: S. Hangya Piroska is, július végén a baloldali-sajtóorgánumokra panaszkodnak, melyek a keresztény katolikus magyar lapokat „titáni erővel” nyomják el, s azért van szükség „a szomorú jelenben annyira szükségessé vált erkölcsnevelő, és egy tiszta keresztény kath. kultúrát terjesztő képes hetilap megindítását . . .” elősegí­tenünk. A lap megjelentetéséhez megkapták az ügyészégi engedélyt is, amely „teljesen politikamentes, kizárólag a ker. kath. magyar kultúra szolgálatában fog állni” – írják.

A szerzők toborzása nehezen halad. Az első szám bevezető, indító vezércikkének megírására először dr. Koráni Elemér plébánost kérték fel, majd dr. Nagy Iván képviselőt. Végül Lajos Balázs *Krisztus a béke királya* című írása nyitja az induló lapot, bár a felelős szerkesztő hagyatékában rábukkantunk egy vezércikknek mondható Új Európa van születőben – új magyar élet megteremtése szükséges című írásra a *Magyar Élet* szerkesztősége aláírással, de ez a lapban nem jelent meg. Íme az írás szóról szóra:

„A borítéklapon föltüntetett adakozók sokasága, a magyar erkölcsi értékek hatóerővé támasztása melletti kiállásuk és az érte hozott anyagi áldozat meggyőző bizonyítéka annak, hogy a jugoszláviai magyarság nemcsak megértette

az idők szavát, nemcsak szükségét érzi annak, hogy a magyar erő, a magyar tudás, a magyar vagyon a jugoszláviai magyarság életének a szolgálatába kerüljön, hanem – akinek szóltak – azok föl is sorakoztak, s igazolták azt a föltevésünket, hogy elmúltott a szószaporítások ideje, hogy most már nem okoskodásokra, nem kegyes biztatásokra, hanem cselekvésre van szükség, és tettekkel kell megmutatni azt, amit a szívünkben szándékként őrizgetünk.

Mond az a névsor még mást is. Megmutatja többek közt, hogy nemcsak a tősgyökeres magyarok álltak frontba a magyar gondolatért, hanem készséggel fősorakozott mindenki hozzánk, akiben eleven az örök törvények tudata, s akik szívesen látják, ha valami úgy történik, ahogy annak lennie kell.

Mert mit is vár a magyar élet kialakításától a szemlélő? Várja annak a meggyőződésünknek életté tételét, hogy az embert nem a fajisága, a népisége, a nemzetisége, a vallása, tehát nem az erkölcsi, a szellemi és gazdasági hovatartozandósága teszi értékessé, hanem az ad neki megbecsülést, ha a ráeső munkát becsületesen elvégzi, ha a kapott föladatot megoldja, ha rendesen eljártssa a társadalomban kapott szerepét, s így betölti a hivatását, és megfelel a rendeltetésének. Azt várja mindenki, hogy ne a születés, ne a vagyoni állapot, ne az összeköttetések játsszák a döntő szerepet az életben, hanem a végzett munka legyen az, ami kenyeret, előmenetelt és megbecsülést hoz.

Éppen ezért nem kívánjuk sem a politikai pártok, sem a nagytőkések, sem az egyházak és más társadalmi tényezők intézményes támogatását, ellenben megköveteljük a politikai pártoktól is, a nagytőkés szervezetektől is, meg az egyházak intézőtényezőitől is, hogy – minden rendelkezésre álló erővel – épüljenek be abba a munkaközösségbe, amelynek a tagjai, a hozzátartozói és a hívei az alkotórészek és az erőösszetevők, akik azonban – a *Magyar Életen* keresztül – világosabban akarják látni azt az utat, amely a mostani megújodáshoz vezet, s ami nem más, mint a mindennapi közönséges munka elismerése és megbecsülése.

Egy kicsit furcsa, hogy a keresztény kultúra kellős közepén állunk elő azzal a követeléssel, hogy ne az egymás kizsákmányolása legyen az emberi életközösség alapja, hanem azt tartsa mindenki szem előtt, hogy valaki miben és mennyivel tud hozzájárulni az emberi életközösség helyzetének a javításához és megszépítéséhez. A közösség érdeke az irányvonalunk, s mindenkit csupán annyira becsülünk, amennyire a többiek sorsát, jólétét és fönmaradását segíti elő. Elítélünk és hibáztatunk ellenben minden olyan törekvést, amely önző célokat követ, amely embertelen s az embertársai rovására akar boldogulni.

Amikor tehát kifejezetten hangsúlyozzuk, hogy nem borulunk le földi hatalmasságok előtt, nem tisztelünk vagyonos tekintélyeket, s még az egyházak munkájában is azt keressük, ami az emberek erőfeszítéseinek és társadalmi hivatásuknak a beteljesítését segíti: akkor nem csinálunk egyebet, minthogy

megbecsüljük azt az embert, akinek a munkájából keletkezett, s akinek a munkája eredményéből áll fönn a politikai hatalom, az ipari, a pénzügyi és kereskedelmi vállalatok, s amik az egyházaknak is az anyagi létalapot adják. Röviden szólva: önmagunkat becsüljük bennük, s elvárjuk, hogy ők is megbecsüljék azt, amiből lettek, vannak és lesznek.

Ami pedig a magyarságunkat illeti, e tekintetben egy csöppet sem érezzük lekisebbitve magunkat. Azt tartjuk, hogy – amiként a mezei virágok, a madarak, a kis csacsi s egyéb természeti lények a világra jönnek, s ehhez senkinek az előzetes engedélyét nem kérik, hanem egyszerűen megjelennek a világban, helyet foglalnak benne, és élnek az életüket – azonképpen jelenünk meg mi is, és teljesítjük a hivatásunkat. Ha jöhet a dudva, a kóró, a tüske, a gyümölcsfa, s ha ibolya nő ki a bokrok alján, s nem hízott disznók és ökrök bújnak elő onnan, akkor jöhetünk mi is, még ha sokan másokat várnak is helyettünk.

Bennünket nem izgat tehát az, hogy örül-e nekünk valaki vagy utál bennünket. Nem érünk rá huzavonával tölteni az időnket. Még a zsidóellenességről is lemondunk, mert a zsidó se élhet a levegőből, annak is dolgoznia kell, de az ellenszenvünkkel találkozik a zsidó is, a keresztény is, meg a pogány is, ha túlteng a társadalomban, és a mások keserves munkájának a gyümölcsén akar hízni.

Azt tartjuk tehát, hogy dolgozni szabad, dolgozni kell, amiben nem akadályozhat senki, ami nem jog, hanem kötelesség, és üdvözljük azt, aki velünk tart, míg hátat fordítunk annak, aki a haszonlesésben keres boldogulást. Aki ezt nem látja be, s azt hiszi, hogy neki nem a dolog ad megélhetést, hanem a fasizmus, a hitlerizmus, a kommunizmus teszi boldoggá, ahol őt majd fölmagasztalják vagy berámázzák, azon senki sem segíthet. Azok – a mi megítélésünk szerint – az emberi társadalom férgesei.

A
Magyar Élet
szerkesztősége.”

Elmúlt a nyár. Október folyamán kéziratot kérnek Kristály Istvántól, Herceg Jánostól, Kisbéri Jánostól, Börcsök Erzsébettől s másoktól, de csak Kisbéri jelentkezik:

„Kedves Kollegám – írja Bencznek – . . . csak most jutottam hozzá, hogy megtisztelő felhívására érdemben reflektáljak. Sajnos, ennek a dolognak rengeteg bibéje van. Helyzetem olyan, mint a pórázon tartott kutyáé: korlátozott mozgási szabadságomban, és pedig olyan formában, hogy elsősorban nekem álljon érdekemben ehhez a korlátozáshoz ragaszkodni. Ha a pórázt elszakítom, egyúttal attól a sovány konctól is elszakítom magamat, amelyben úgy-ahogy mégiscsak eltengődöm . . . óvatosnak és elővigyázatosnak kell lennem . . . Lapjuk támogatásában aktív részt tehát csak úgy vállalhatok, ha Önök biztosítani

tudják számomra azt a havi 5–600 dináros keresetet, amelyet egybeült esetleg elveszithetek . . . A mellékelt *Az örök Márai* című tanulmányomat a fenti feltétel utólagos jóváhagyásának reményében küldöm el . . . ellenkező esetben visszakérem” – írja Kisbéri levelében, melyre Bencz az alábbiakat jegyzi: „Mi a Vajdaság égisse alatt csakis azokkal, azoknak és azokért dolgozunk, akik mindenekelőtt a magyarságot tartják szem előtt, nem az anyagiakat. Minden épkézlab írást szívesen honorálunk, mindegy ki írta, de havi fizetést nem ígérhetünk senkinek.”

Kisbéri *Az örök Márai* című írása a *Magyar Élet* második számában jelent meg.

Már a lap megindulása előtt méltatlankodva vették tudomásul egyes vajdasági irodalmárok, hogy elismert, befutott írók is közreműködnek a „gyanús alap gondolatú” *Magyar Élet*ben. Példaként idézzük a szabadkai *Alföld* című képes hetilap felelős szerkesztőjének, Vad Lajosnak Benczhez írt levelét:

„Subotica, 1940. júl. 28.

Kedves Bódikám!

Megütközéssel hallottam, hogy a mi volt utazónk, Simonyi által már két esztendeje indulni készülő lapjának Te leszel a szerkesztője, vagy legalábbis a neved kölcsönadod.

Költői munkásságodat és személyedet barátilag sokkal többre becsülöm, semhogy ilyen meggondolatlanlanságba beleengedjék figyelmeztetés nélkül.

Felhívom a figyelmedet, hogy az egész laphistoria nem tiszta munka, és tartsd magad távol az ügytől. A sztáribecseji esperestől és Czirákytól kaphatsz bőven információt a lapról és Simonyi úrról is, azonkívül a szuboticei Katolikus Kör és a Magyar Olvasókör vezetőségétől is.

Írjál nekem, mi igaz ebből a hírből, mert nagyon érdekel.

Szeretettel ölel: Lajos s. k.”

Az az igazság, hogy már augusztusban cégjelzéses levélpapírt és borítékot használnak és szerkesztőségi bélyegzőt, s a levélpapíron a felirat: „Magyar Élet – szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilap – Főszerkesztő: Cziráky Fetter Imre, felelős szerkesztő: Bencz Boldizsár.” De mint kitűnik, Cziráky „egyes urak kedvéért a főszerkesztői rangot természetesen nem vállalhatja, azonban írásaival örömmel mindenkor részt vesz lapunkban” – írja később Bencz Boldizsár Simonyi Vilmosnak.

A megjelenésre még mindig várni kell. Hírdetésekre kötnek szerződéseket, előfizetőket gyűjtenek. Simonyi elképzelése a lapról megfelel egy jól szerkesztett családi lap profiljának, amelyben szinte minden rovat megtalálható: versek,

novellák, folytatásos regény, vidéki riportok, sport, szerkesztői üzenetek, képes filmhíradó, keresztrejtvény, humor, műkedvelés, társasági krónika, könyvespolc, sakk, filatélia, kozmetikai és orvosi tanácsadó, kézimunka, konyhaművészet, gyermekrovat, vallás, rádióműsor, művészet és a magyar nép kultúráját fejlesztő írások. Ebből azonban vajmi kevés valósul meg a lapban, azonban a képanyag 80%-a politikai vonatkozású, háborús felvétel. Ez természetes is, hiszen a kliséket, hogy olcsóbb legyen, a belgrádi *Vremétől*, az újvidéki *Reggeli Újságtól*, a berlini *Adlertől*, a *Berliner Illustrierter Zeitungtól*, a *Das Blatt der Hausfrau*tól kérik, bár az újvidéki Prva novosadska cinkografija vállalat szolgáltatásait is igénybe veszik.

Zentán ez idő tájt tervezték egy *Összetartás* című katolikus lap kiadását, s mivel a *Magyar Élet* már „beindult”, az *Összetartással* leállnak – írja Simonyi augusztus 16-án, majd így folytatja: „Várja nagy figyelemmel a papság, hogy milyen lesz az irányunk, az-e, amit hirdetünk, mert már eleget csalódtak!”

A felelős szerkesztő október 9-én írja alá Subakov Isidor becsei nyomdajelöléssel a *Magyar Élet* nyomtatásáról szóló szerződést, húsz oldalon, négy oldal fedőlappal, 23X31,5 cm nagyságban, kétezer példányban, melyért a kiadó 4090 dinárt fizet a nyomdának. A szerződést megkötötték, a megjelenés azonban továbbra is akadozik: elévült az engedély, a postán nem intézték el a terjesztéshez és kikézésítéshez szükséges formáságokat. Bármennyire is igyekezett a felelős szerkesztő, a lap nem jelenhetett meg mindenszentek előtt. Sőt még akkor sem, mert a lap első számát letiltották, s csak a szerkesztő közbenjárására nem került zúzdába. Címét azonban a legközelebbi szám fedőlapján már meg kellett változtatni *Jugoszláviai Magyar Életre*, s ez is maradt az első évfolyam utolsó számáig. Csak a második évfolyam számai viselik ismét a *Magyar Élet* címet, de ezt már a szabadkai Grafikában nyomják a Strossmayer utcában.

A lap első száma tehát 1940. november 1-jén jelenik meg. A lap megindulásáról tudott Csuka Zoltán is, aki Budapesten a *Jugoslovensko-Madarska revija* című szemlét szerkesztette ez idő tájt, de nagyobb elragadtatást ő sem tanúsított a *Magyar Élet* iránt.

Megjelenésével kapcsolatban idézzünk részleteket két akkori értékelésből.

„Az életre törő vajdasági irodalmi élet bizonyítéka ez a folyóirat, amelynek fiatal szerkesztőgárdája egytől egyig a jugoszláviai kisebbségi sorsú magyarokból verbuválódott össze . . . Körülöttünk háborúk dúlnak – írja az ismertető, majd folytatja: – ma kétezer vajdasági keresztény magyar család asztalán látható a *Magyar Élet*, amelyből árad a magyar szellemű, tiszta irodalom. A folyóiratot Bencz Boldizsár szerkeszti. Az első számban Lajos Balázs, Cziráky Imre, Vető György, Bencz Boldizsár, Cassiano Ricardo, dr. Monay Ferenc, Bencz Mihály, Bihari Sándor és Czako Tibor írtak cikkeket, novellákat, verseket és krónikát . . .

és így hihető, hogy az újonnan indult *Magyar Élet* erős irodalmi gyökeret ver majd a jó bácskai talajba.”

S mit ír az első szám kapcsán akkor a szabadkai humoros lap, a *Grimasz*?

„Milyen könnyű, mennyire kényelmes odavágni a jelszót: öntudatos, keresztény, magyar . . . Méghozzá egyetlenül keresztény, irodalmi, művészeti és társadalmi . . . A többi az nem. Nem keresztényi, nem irodalmi, nem művészeti, nem társadalmi, még csak nem is képes . . . Milyen kár, hogy közöttünk nincsen Zilahy Lajos, nincsen Móricz Zsigmond. Sem tehetségben, sem írói öntudatban.” – „Szabó Dezső írja, hogy az asszimilált magyarok – nemcsak zsidók, de a svábok és a románok is –, jobb magyarok az ősi jogon magyaroknál . . . mert nincsen szükség jobb magyarra, csak magyarra, így, egyszerűen . . . Egyébként pedig: kár vala, kár vala, jó Cziráky Imrének, jó Bencz Boldizsárnak . . .”

Mivel a lap nehezen jelenik meg továbbra is Óbecsén a járásbíróóság cenzúrája miatt, a tulajdonos, más körülményekre is hivatkozva, a felelős kiadó az alábbiakkal fordul a felelős szerkesztőhöz:

„Igen tisztelt Bencz úr!

Miután Stari Bečén a *Magyar Élet* cenzúrája miatt a lapnak életbevágó kellemetlenségei vannak, a nyomda pedig csapnivalóan rossz betűkből szed egyes cikkeket és teli hibával, ezek után felkérem Önt, szíveskedjék 1940. december 15-én felmondani a szerződést Subakov Isidor nyomdának. Kérem továbbá Bencz Urat, hogy senkitől pénzt felvenni a *Magyar Élet* részére nincs jogában, ez kizárólag az Uram, Simonyi Vilmos és az én hatáskörömbe tartozik, nekünk kell ezért felelnünk.

Mindezek szíves tudomásul vételét kérve; vagyok teljes tisztelettel,

Subotica, 1940. dec. 11.

S. Hangya Piroska s. k.”

S ezután a kissé „elhidegült levél” után következzen Simonyi Vilmos levélből is néhány részlet, melyet egy héttel felesége után írt:

„Édes Bódikám!

Tegnap, 17-én Stari Bečén voltam, s a legnagyobb meglepetésemre csak Antal úr egyedül szedi a *Magyar Életet*. Ugyanaznap küldött kéziratokat (amit délután küldtél el) én vettem át. Nem értelek, Bódikám, ma 18-a, és még a szedés a holdban! A kifizetett címszalag sem kész, pedig már régen kifizettem, a nyomda mást csinál, a mienket pedig félreteszik, kellett ez nekünk? Ez már disznóság. Subakov azt mondta, hogy Te a kéziratokat mindig későn adod át . . . Bódikám, ez már absurdum, hogy mit csinálnak velünk. A tartalomjegyzékből hiányzik Melinda verse, amit Neked Földváron átadtam. Azonban a tartalomból nem hiányoznak a Hozzád tartozóid! Azt gondolod, hogy ez jóra vezet

majd? Én tudom, hogy huncut vagy Bódikám, de mégsem gondoltam, hogy ennyire huncut és önző . . .

Bódikám, okvetlen intézkedj, hogy a *Magyar Életet* szombaton . . . feladhassuk, mert ha a jövő héten adjuk fel, hétfőn, akkor az előfizetők az ünnepre nem kapják meg; így is már felzúdultak, hogy minden szám eddig késett, a harmadik meg nem jelent meg. Tudod Te, hogy milyen kárt okoztál ezzel a *Magyar Életnek*? . . . Isten vezéreljen munkádban. Ölellek, Simonyi!”

Kik azok a Benczhez tartozók a karácsonyi számban? Bencz Boldizsár és öccse, Mihály egy-egy verse, Hegedűs László tanulmánya és Hegedűs Gyula egész oldalas pesti fotója. A közelebbi barátokról nem nyilatkozunk.

Újévi levelében Simonyiné ismét kitör, hogy „ez a rettenetes nyomdakiadás nem mehet így tovább”, hogy Szabadkán fele áron előállítanak a lapot, az „örületes nyomdaárak miatt vajúdik a *Magyar Élet*”. És Simonyi is panaszkodik, hogy rengetegbe kerül a lap előállítása, drágák a klisék, s arra is, hogy „Csabay Dezső kávékereskedő csináltatott zsinóros magyar ruhát, s a subotcai Népkör felszentelésére elment, ott persze a Gál meglátta rajta a magyar ruhát, és belékött. Suboticán felzúdultak a *Grimasz* ellen! Ne hagyjuk, hogy díszmagyar ruhánkat egy zsidó pellengérré állítsa! . . . Csabay jó magyar testvér – lapunknak itt jó propagandistája, levelét és a *Grimaszt* mellékelve küldöm . . . A keresztény a kereszténynél vásároljon, ezt a *Magyar Életnek* hirdetnie kellene.”

Bencz Boldizsár, habár Simonyi megbeszélésre hívta Szabadkára, nem utazott el. Községközi ügyeletességre hivatkozott, amit a község jegyzője a nyakába varrt arra a napra, meg azért, „mert feneketlen szegénységem már oda kényszerít, hogy uzsorakamatra kölcsönt vegyek fel itt helyben egy nyálas embertől . . . a hullámok a fejem felett csapkodnak”. Arra is panaszkodik, hogy nincs írógépe, hogy így nem lehet szerkeszteni, gyakran át kell gépelnie a kéziratokat, mielőtt a nyomdába küldené, nem járhat mindig más nyakára gépért – szerezzen egyet a *Magyar Élet* szerkesztősége . . .

A tulajdonos és kiadó, valamint a felelős szerkesztő között az elhidegülés mind nagyobb. A levélpapír feliratáról is lekerül Bencz neve: „*Magyar Élet*, szépirodalmi, művészeti és társadalmi képeslap, Subotica, Štrosmajerova 16., Telefon: 644.” A borító belső oldalán februárban ott díszleg a hirdetés: „Öltözködjünk magyarosan. A legszebb magyar ruhákat Tyirkovity és Simonyi úriszabók készítik Suboticán a budapesti Nagykovácsi Milenkó tervezése alapján.” Bencz Boldizsár értesül arról, hogy a március elsejei számból a cenzúra törölte versét, s csak Cziráky *Bácskai kalászosok* című novelláskötetének értékeléséről szóló méltatása jelent meg.

A lapot meg kellene szabadítani Simonyitól. Bencz most ezen fáradozik, ezt a szerkesztőséget is szorgalmazza, s ezt Bencz egyik leveléből is érezzük,

amit barátjának írt: „. . . ha akarod, hívd meg vasárnapra hozzád Simonyit, és helyben tiszta pelenkába tesszük a *Magyar Életet*, hogy örömeinkre növekedjen s szökkenjen végre érett férfikorba. Mert esküszöm, amíg nem tisztáztuk Simonyit, nincs valami épületes kedvem dolgozni a lapnál, s nem is nagyon dolgozhatom, mert Vető György is kivonta magát a Simonyi-féle hegemonia alól . . . Ismételten kérek, Simonyi alatt dübörögj, mint egy nyugtalanító Vulkan, hogy mielőbb rendezze velem s velünk szemben anyagi és szellemi dolgait.”

Bencz továbbra is szervezi a lapot, legalábbis neve ott van az utolsó számon is. Ez ideig úgy tudtuk, hogy a *Magyar Élet* II. évfolyamának csak a 6. száma jelent meg, azaz 1941. március 15-én. Erről tanúskodik a Matica srpska Könyvtára, a Szabadkai Városi Könyvtár és a Zágrábi Egyetemi Könyvtár is, ahol őrzik a fennmaradt példányokat, s ezt igazolja Lakatos Éva *Magyar irodalmi folyóiratok* című kötete is. Bár Kolozsi Tibor *Szabadkai sajtó* című könyvében írja, hogy „megjelenhetett a továbbiakban is, hiszen a levéltárban van egy okmány, amely a Déli hadsereg katonai közigazgatási csoport parancsnokságának a szabadkai városi katonai parancsnokszághoz intézett, 1941. május 27-én kelt értesítését tartalmazza: „Értesítem, hogy a m. kir. honvéd Vezérkar főnöke 1994. Vkf. kat. köz. 1941. szám alatt a Simonyi Vilmos szabadkai lakos kiadásában és szerkesztésében megjelenő *Magyar Élet* című folyóirat további kiadását engedélyezte.”

A magyarok bejövetelével tehát nem szűnt volna meg a *Magyar Élet*? Ez nehezen hihető. A levéltári dokumentumban nem kell kételkednünk, egy azonban bizonyos: egy magángyűjtemény cáfolja azt, hogy a királyi Jugoszláviában a *Magyar Élet*ből csak a 6. szám jelent meg. Megjelent a 7. szám is 1941. április 1-jén. A felelős szerkesztője Bencz Boldizsár. Valószínű csak névleg, mert neve alatt piros betűkkel írja, hogy szerkeszti Hegedűs Béla, tehát az *Alföld* első szerkesztőjének neve is felkerült a lap címloldalára.

Miként maradhatott fenn a lap utolsó száma? Valószínűleg úgy, hogy az elkészült lapból valaki zsebre vágott néhány példányt még a nyomdagépek mellett, mert az időközben beérkező magyar hadsereg parancsnoksága nem engedélyezte a már elkészült, kinyomtatott lap terjesztését, zúzdába küldte, mint káros hatású sajtóterméket. Katolikus, magyar érzelmű, zsinóros öltönyöket hirdető lapról lévén szó, nehéz megválaszolni. A szlávok helységnevek, vagy a magyar kisebbségről szóló cikkek, esetleg ez a mondat: „Hosszú, kilencvenkét év után, az új orosz államvezetők baráti gesztusa révén hazakerültek a rongyos és a 48-as szabadságharcok hőseinek vérével megpecsételt dicső honvédzászlók . . .” szúr szemet valakinek?

A tény az, hogy a *Magyar Élet*nek hét száma jelent meg 1941-ben, s nem hat, mint eddig tudtuk.

Nézzük hát, mit tartalmaz a hetedik szám.

Címdoldala olyan, mint az eddigieké, sárga papirosan piros és fekete színben nyomva, kivéve Hegedűs Béla szerkesztő nevét. A fedőlap belső oldalán a már említett magyaros öltözék hirdetése és az impresszárió. Murai Frigyes *Az Egyház és a szélsőséges fajelmélet* című írás vezeti be a lapot, melyet két költemény követ: Berkes Márk *Borpincében* és Mécs László *Magyar zsellér zsírozója* című verse, majd Bencz Mihály *Az igazgyöngy legendája* című írása után Z. Gács György tollából *Látszat és valóság* című írása a templomok építéséről, ezután Bibó Lajos *Megmutatom Dezsőnek . . .* című novellája következik. Nagy Zoltán *Az erdélyi magyar művészet kisebbségi élete* című írása, Tűz Tamás *Nyugtalanosság* című verse, majd a lapzárta után beérkezett írás, dr. Würtz Mihály *Őszentsége XII. Pius pápa megkoronáztatásának második évfordulója* című írását olvashatjuk. A 19. oldalon a már idézett tudósítás, az *Oroszországból Magyarországra visszakerültek az 1848–49. szabadságharcok honvédszászlói* címmel, majd az *Írókról – könyvekről* című írással zárul (Hegedűs Lóránt: *Ady és Tisza*) a *Magyar Élet* 7. száma.

A hatalomváltás után, az ún. „magyar időben” megjelent-e a *Magyar Élet*? Szerintem nem, különben valamelyik könyvtárban, levéltárban fennmaradt volna egy-egy példánya. Kolozsi szerint volt rá kísérlet, mint Bencz Boldizsár számára is beszerezni egy írógépet, bár arra már Bencznek nem volt szüksége: a nádalji községházán, a világtól elzárkózva, majd Baranya megyében hivatalnokoskodva élte le rövid életének utolsó hónapjait.

IRODALOM

Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó 1919–1945*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979
Lakatos Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1981

Dr. Pál Sándor: *Becse bibliográfiája 1805–1944*. Becse, 1989

W. J. magánlevéltára (a *Magyar Élet* példányai, levelek, kéziratok).

EGY BRÓDY-DEDIKÁCIÓ

BRÓDY SÁNDOR

A DADA

ERKÖLCSRAJZ
HÁROM FELVONÁSBAN

BUDAPEST, 1917.
AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. T.
KIADÁSA.

Dunghenny, Douinick
az áveg
izraelita
Schwul

A DADA

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

HAZÁT KERESŐ ÍRÁSOK

Németh István: *Ima Tündérlakért*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000

Szociográfiai irányultság és műfajalkotói készség hatja át Németh István frói munkásságát. *Zsebnükör* (1973) című könyvének megjelenésétől kezdődően szinte folyamatosan árnyalja, egyéníti, alakítja saját világlátásához a próza meglévő formáit. A világ dolgaihoz személyes felelősséggel viszonyuló frót – akár szellemi-esztétikai és humánus értelemben – a műfajiság szintjén is az új létrehozásának, a hozzáadásnak, az értékre-remtésnek a szándéka vezérli. Pályája során frt és publikált *színes írásokat*, *esti jegyzeteket*, *vallomásokat*, megjelentetett *vasárnapi írásokat* tartalmazó kötetet. *Házioltár* (1996) című könyve – a műfajmeghatározó alcím értelmében – *szerelemes krónika: nyitánya és záradéka* mellett öt *profán éneket* tartalmaz, míg az 1998-ben napvilágot látott *Ünnepraguzában* a *szíves hívogató* kategóriájába sorolható írások gyűjteménye.

Ima Tündérlakért című új könyvében nemcsak előfordulnak sajátos, egyénített műfajai, már maga a műfajiság szempontja képezi a könyv fő szervező motívumát: ezen elv alapján jön létre a különböző szövegek közötti – egységes szövegvilágot teremtő – összhang. *A hazáról szóló vázlatok*, a *novellák*, a *lapok egy naplóból*, a *vallomások* és a *kötetzőrő verses beszámoló* a fohász, a kérés, a rekviem rokon jelentéstartalmakat sugalló – főcímként funkcionál – ima fogalomköre alá rendeződve teremtik meg azt az intellektuális helyzetet, melynek során létrejön az olvasó és a mű közötti diskurzív viszony, működésbe lép az az olvasói önismereti háló, mely képessé tesz a műfaji kavalkád mögötti jelentéstartalom, a több irányból táplált, de az ima fölérendelt műfajiságában szublimálódó veszélyeztetettség, értékvesztés, otthontalanság és hazátlanság képzetének felismerésére és befogadására. Az *Ima Tündérlakért* dísztelen, tömör fejezet- (*Két hang, Az önkéntes, Cérnakesztyű, Hol tarok? Utolsó ítélet*), pontosító al- (pl.: *Vázlatok a hazáról, Lapok egy naplóból*) és jelzőtlen szövegcímei (pl. *Szánalom, Születésnap, Erőszak, Légi-riadó*). Papp Dánieltől vett mottója, a kihagyásosság és rejtélyesség erejével hatnak – a szerző az elhallgatott közös tudás alapján képes azonnal beindítani olvasójában azt a megértési folyamatot, melynek eljárásai természetserűleg gyökeredznek kulturális hagyományainkban és identitástudatunknak is szerves része. A legkülönlegesebb az frónak ebben a műfajokkal folytatott intellektuális játékában az a hozzáállás, mely határozott

távolságtartást fejez ki ugyanakkor minden elméleti vagy önreflexív alkotói irányultságtól. Németh István legfeljebb ironizál a poétika és a metanarráció jelentéskörében: „Ha most regényt írnanék – már megint az az ósdi, unalmas műfaj” – jegyzi meg a *Házioltár* egyik szövegében, amelynek családregény-témájára utal az *Ima Tündérlakért* „hol tartok?” – kérdést taglaló vallomásában tett önironikus megjegyzésével: „éppen mostanában írtam meg remekművemet róla”.

Az önműfajalkotói készsége sem jelent elméleti-tudományos hozzáállást, ugyanúgy szociográfiai érdeklődése is távol áll mindenféle leíró-lejegyző vagy gyűjtő attitűdtől: az emberélet bonyolult szövevényének átéltségét jelenti írásában, szülőföldje lakosságának s életüknek olyan bemutatását, amit semmilyen néprajzos hivatástudat nem segíthet elő. Személyes megéltésből fakadó felismerések ezek: történetek a „beleszületés” ténye, közösségi tényezők, földrajzi hovatartozás, „tájpiszochológiai” elemek, vagy egyszerűen csak a vak végzet meghatározta életről; történetek a történelem csapdáiban vergődő kisemberről, világalakító tendenciák közötti küzdelméről, szenvedéseiről és tévelygéseiről, vagy akár túlélésének esélyeiről és helytállásáról. Olyan epikus anyag ez, amely rendre szétfeszíti Németh frói gyakorlatában egy-egy kötet kereteit: organikus szöveget, amely kötetről kötetre hagyományozódva alakul tovább. A *Házioltár* színhelye Középbácska, az fró szülőföldje, elbeszéléseinek szereplőit családtagjai, rokonai képezik. Ugyanakkor az emberélet egyetemes, elvonatkoztatható jelentéstartalmaival szembesülünk általuk: megrendítő „tükörélményt” jelentenek számunkra, bennük önmagunkra, hozzátartozóinkra, létünk-létük analógiáira ismerünk. Az *Ima Tündérlakért* első két fejezete is a *Házioltár* világára reflektál. Novellái között található az előző kötet öt profán énekét kiegészítő hatodikot (*Hatodik profán ének*), amelynek lét- és térvizonyai ismét a család történetét, a magánmitológia szféráját érintik: a II. világháborút követő földosztás eseményeit jelenítik meg előttünk. Hangulati értelemben is összefüggés figyelhető meg a hatodik történet és szövegelőzményei között. Az a letisztult hangú, nagyon megrendült lelkiségű elbeszélő idézi meg vidékünk nincstelenjeinek az újkori „honfoglalók” és „világalakítók” közötti ténfergése, téblábolása az eltévelyedése történetét, mint aki a *Házioltár* „énekei”-ben Nena, Körösztmama, Öregapa, Kisöregapa és Apa alakjában, példájában mutatta meg számunkra az adott világ keretei között kiteljesedő kisemberi lét heroizmusát. Már-már pesszimista hangvételű történetek ezek: a felemelkedésre vágyó vidéki (szegény)ember örökös kudarcélményéről szólnak, arról, hogy boldogulása útja csapdákat rejt, vállalt eszméi téveszmékké degradálódnak, a világalakító törekvések, amelyeknek ideig-óráig a szolgálatába állt, kompromittálódnak. „Származhatott-e a »megtapskolt« földből igazi öröm? Az emberek el tudták-e hitetni magukkal, hogy az ingyen kapott földhöz igazi jussuk van?” – teszi fel többek között ezeket a kérdéseket is az édesapjáról szóló történetben az elbeszélő, aki a novella komplex szövegvilágával (időbeliségének, narratori megszólalásmódjainak, nézőpontjainak bonyolult szövevényével) többféleképp és több szinten is megadja a nemleges választ: az elődök történelmi szerepvállalásával súlyos örökségként néznek szembe az utódok. „Már deresedő fölvel döbbsentem rá, amit addig is tudtam, úgy, mint ahogy sok mindent felületesen elraktároz magában az ember, de soha el nem gondolkozik fölötte: apám nem csupán a falu legjobb határrészének számító szántóföldből hasftatta ki magának a fennálló törvények szerint neki járó négy holdat, hanem itt is mind ez ideig a doktor Tóth Árvai Márk jogs

tulajdonát képező birtokából. (. . .) Ez a felismerés lassította le lépteimet egyszer odahaza járva, évtizedekkel az események után, öszülő fejjel, amikor már doktor Tóth Árvai Márk rég elporladt, amikor már azok a szépen kifaragott mezsgyekarók is rég elporladtak, amikor a »megtapsikolt« földek, ki tudja, hányszor cseréltek gazdát, amikor már apám is rég halott volt, s jóvátenni már nem lehetett semmit. S Tóth Árvai Márknak se megköszönni, amit a falu betegeiért tett. Sem megkövetni azért, amit a falu – az új hatalom – ellene vétett.” *A Hatodik profán ének és a Házioltár* „énekei”-nek szövegközi megfelelései az 1996-os kötet ötödik, *Isten fakuló szeme* című novellája esetében a legkifejezettebb: mindkét novellában az apa alakja áll az elbeszélés középpontjában, akinek történetét az elbeszélő valóságos megtéréstörténetként adja elő. „De azt is tedd hozzá, hogy a történetek után is otthon maradtam, nem bujdostam el; földi életem végéig hordtam a homlokomon annak az éjszakának a bélyegét, ha úgy tetszik, azok között próbáltam a vétkemet levezekelni, akik között elkövettem. Ha ez egyáltalán mentségül szolgálhat” – idézi meg az apa hangját *Isten fakuló szeme* című novellájában az elbeszélő. Úgy vélem, a két szöveg együtt (egymásra vetítve) alkothat komplex jelentést a befogadói megértések szintjén. Az utódok és a háborús vérzivatarok túlélőinek traumáiról, nehéz keresztjéről szólnak a fejezet más szövegei is: a *Primedba*, amelyben egy, a II. világháborút követő – a délvidéki magyarok ellen irányuló – megtorlásokban áldozatul esett ember lánya „beszéli” ki magából az évtizedekig elhallgatott bánatot: rettenetes emlékét annak, hogy végezték ki az édesapát saját gyermeke szeme láttára, s hogy nem számolt el e tétivel a mai napig, soha, semmilyen hatalom; ilyen történet az *Egy másik pokol* című is, amelyben egy német nemzetiségűként meghurcolt asszony lép elő narrátorként, és meséli el élete hányattásait.

„Évtizedek óta keresgélem Hetintől Vörösmartig, Udvarszállástól Szabadkáig, keresem a helyemet, a házamat, a hazámat Pátriámban, egyetlen és fölcserélhetetlen Pátriámban” – olvashatjuk Németh István *Jegykendő* (1995) című *vasárnapi írásokat* tartalmazó könyvében. Ha csak ezeket a sorokat vizsgálánk, már akkor is több, meghatározó érvényű információra tennénk szert az író törekvéseit, szemléletét illetően. Mindenekelőtt a hazát a házzal, békés, meleg otthonnal („családi fészek”-kel, „emberfészek”-kel, miként a *Jegykendőben* szerepel) azonosító, ezért hazátlan, elkeseredett (kisebbségi) ember érzései és élményei olvashatók ki belőlük, másrészt a földrajzi koordináták: a Vajdaság határai, az itteni ember sorsának determináltsága. Új kötete *Két hang* című fejezetének öt (esszé)novellája is – a vázlat és a novella, az esszé és az elbeszélés, valóság és fikció határmezsgyéjén keletkezett írások ezek – e keresés jegyében fogantak, a szerző szülőföldjére kalauzsolnak el bennünket. *Végső utcába* – miként egyik szöveg cím hirdeti – torkolódo utak ezek: a Tündérlaknak nevezett haza elsíratása, helyzetfelmérés a pusztulásról. Az egyetlen házként-hazaként megélt világot ugyanis belengi a „kikerülhetetlen pusztulás” szele, ami annál fájdalmasabb, mivel a természetes enyészetbe disszonáns hangok, a környezettől elütő idegen, erőszakos vagy globalizáló, a személyes történelem meghittségét megsemmisítő elemek vegyülnek. Ezért és így lesz ez a kötet az író személyes számadása a kötelekeket lebontó múlt időről, az otthontalanság érzetének kialakulásáról. Az embernek és környezetének, az egykori természetes létállapotnak művivé válását, a skanzen-állapot létrejöttét, azt a végsőig lesújtó folyamatot jeleníti meg előttünk, amikor valamely emberi közösség, az ember által teremtett érték elveszíti működőképességét,

kiállítási tárggyá válik: egy bánáti vagy szerémségi falu, egy etnikai vagy kulturális közösség, népcsoport, tájegység, családi kötelék. „Szaporodó rémálmaid közül a leggyakoribb, hogy mi, délvidéki magyarok lassan, de föltartóztathatatlanul »amerikai magyarokká« válunk. (. . .) A velük való hasonlóságunk mintha abban kezdene megmutatkozni, ami egy népcsoport lassú eltűnésének a kezdetét jelenti. Azzal a különbséggel, hogy mi nem egy idegen tengerben »szívódnunk fel«, hanem idehaza, a szülőföldünkön” – adja meg az író már a kötetkezdő (és egyben címadó) írásának első mondataiban az egész kötet szellemiségét meghatározó alaphangot. A könyv anyagának legterjedelmesebb részét (*Cérnakesztyű*) Németh István lapokból, folyóiratokból ismert jegyzetei alkotják, de e kontextus semlegesítette a publicisztikai jelleget, és új jelentéstartalommal bővítette a szövegeket. E *negyven töredék* a szellemi utazás, a valahova „kiszállás”, a különállóba való belépés ígérését kínálja; a környezet történéseit aprólékosan megfigyelő, a hozzájuk személyes felelősséggel viszonyuló ember naplójába nyújtanak betekintést. Az *Ima Tündérlakért* tehát a kitarulkozás, az önarcképfestés, a vallomásosság jegyében és szándékával jött létre. Zárófejezete (*Hol tartok?*) a végső elszámolás tettét jelenti: választ keres a – talán megválaszolhatatlan – „hol tartok?” kérdésre. Amíg az előző fejezetek a tényleges-valóságos otthontalanság, a szülőföldtől való elszakadás élménykörének jegyében születtek, az utolsó hét prózaszöveget a szellemi értelmű talajtalanná és társtalanná válás élménye ihlette, miközben az író – az utolsó erőfeszítés, a végső menedékkeresés szándékával – a magyar irodalom és művészetek nagyjainak szellemét idézi, elhunyt íróitársainak példáját állítja követendőként e szellemi-alkotói értelmű elszámolás előterébe. E sajátos ars poetica legmegrendítőbb és -kiábrándítóbb momentuma (és egyben a „hol tartok?” kérdésre adott pesszimista hangulatú válasz is) az a kép, amely a szegedi antikváriumban az általunk írófejedelemként tisztelt Herceg János *Kék nyárfás* című könyvét megvételre kínáló és a „sajnos, ismeretlen szerzők munkáira nem tartunk igényt”-féle megjegyzéssel elutasított, a szegytől égő arcú íróit mutatja be. „Hát még ha ott lapultak és pironkodtak volna saját művecskéim is a »visszautasítottak« között! Így is égett az arcom, ó nem a szegytől. Semmi szegyvellnivalóm nem volt, de annál jobban fájt valami. Hogy mennyire értelmetlen és hiábavaló az, amit csinálunk” – olvashatjuk a szövegben. *Itt tartunk*. Megkaptuk hát örökösen felmerülő „hol tartok?”-kérdésünkre az egyetlen lehetséges választ. A vajdasági magyar irodalom és a szegedi antikvárium tanulságos irodalmi diskurzusában. Nem valószínű, hogy Németh István *Ima Tündérlakért* című könyvénel jelenhetett meg megrendítőbb tartalmú és hangulatú könyv az utolsó néhány év itteni magyar irodalmában. Ezután már csak az *utolsó ítélet* következhet. Négyfejezetnyi prózai számvetést követően versbeszéd (*verses beszámoló* – Tündérlak temetéséről talán). *Egy lebontott temetőre* mondott valóságos-végleges *ima*: sajátos áttétel. A lebontott temető, az elhunytak emlékének felszámolása, ugyanakkor az élők múltjának temetése: Tündérlak igazi elhantolása. Itt tartunk.

BENCE Erika

KÖSZÖNJÜK, MEGVAGYUNK . . .

Léphaft Pál–Keszég Károly: *Végvári panoptikum*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000

Egy kicsit úgy van az ember a *Végvári panoptikum* szerzőivel, mint Fülöp Jimmy Pizkos Freddel. Soha nem tudja, hogy „kavarja ez vagy nem kavarja”. Előrebocsátom: ezek itt kavarják.

De mit is csinált Léphaft? Ebben az elmúlt évtizednyi végvári létben – pedánsan, rajzban dokumentálva ezt az unalmasnak és egyhangúnak igazán nem mondható időszakot – lerajzolt egy csomó embert. Kicsiket és nagyokat, fontosakat és magukat fontosnak tartókat, frókat és újságfrókat, költőket és festőket, tudósokat és (naná!) politikusokat. Ez még csak hagyján. Hű tettestársa, Keszég Károly szöveget is írt e rajzokhoz (szerintem most is figyel bennünket odafentről, időnként megereszt egy félmosolyt, és közben jegyzetel egy leendő, égi panoptikumhoz), s amit a *Magyar Szó* Grimaszában (nemezszer leplezetlen főnöki rosszallástól kísérve) ők ketten, hetente megjelentettek, abból állt össze ez a végtelenül elegáns, izgalmasan sűrű kötet, amely a maga 160 szellős oldalán magába foglalja mindazt, amiről majd a történelemlétkönyvek, a művelődés-, irodalom- és művészettörténeti tanulmányok egyszer majd oldalazrekben mérhető bőséggel fognak értekezni. De addig majd még elmúlik néhány év, s nem kizárt, hogy e panoptikumnak további szereplői lesznek.

Ha viszont más szemszögből nézzük ezt a kötetet, úgy, hogy itt minden vonalnak, minden szónak, minden címnek perceként át mesélhető tartalma van; ha szem előtt tartjuk, hogy itt minden szó asszociációk, emlékek egész sorát indítja el az itt élő (és ez most nagyon fontos) emberben; nos, akkor ugyanennek a még mindig itt élő (és ez most nagyon fontos) embernek lehervad ajkáról a mosoly, abbamarad a vigyorgás, sőt vihogás, és majd' kirázza a hideg. Rájön ugyanis, hogy míg ezeket a közelebből-távolabbról ismert megrajzolt és megfrott „modelleket” nézi, szembesül valamivel. Mert szembesülnie kell vele. Önmagával és ezzel az elmúlt tíz-egynéhány végvári évvel. Ez pedig nem kifejezetten kellemes. Sőt. „Tudom már, miért nem hisz senki a saját karikatúrájában, de azt, hogy a tükörben mit lát, se én, se a jó isten nem tudja . . .” – idézi a kötet Major Henriket. Hát ez az. Mit látunk a saját tükrünkben? Mert elismerjük vagy sem, ez adja a legkegyetlenebb képet. Tetteinkről, s arról, amit tehattunk volna. Ezért aztán sokan bele sem néznek. S amikor a néző-olvasó már-már ott látja magát a számára kihagyott keretben (Bámuló – Ez a hely önnek van fenntartva), akkor nemcsak saját eltúlzott vonásait látja ott, hanem annak a halálpontos jellemzésnek a megfogalmazására is rákényszerül (immár ki-ki maga), amely egyébként a rajzok elmaradhatatlan velejárója. Hát ez meg végképp kellemetlen. Mondhatnánk kínos. Mert megint csak számadásra kényszerít. Mit tettél, hová lettél? Ezek megválaszolása nélkül pedig olyan szívesen meglenne az ember . . .

Amolyan interaktív könyv ez a *Végvári panoptikum* (melynek szerzői folytonosan kavarják, de nem lebecsülendő az, hogy a szerzők, s remélhetően mi, olvasók is, képesek vagyunk még/már önmagunkon is nevetni). Párbeszédet folytat, mi több, párbeszédre készíti azt, aki a kezébe veszi. Határon túliaknak használati utasítás a vajdasági élthez.

Nekünk: kézikönyv az itt-létezéshez. „Aki nem élt a végeken, az nem ismeri a valódi életet és a valódi halált. Sem azt a népet, azt a fajt, amely a mostoha életkörülmények folytán jött létre, konokul kapaszkodván a rögbe, mely számára még az anyaföld, s ragaszkodván imáihoz meg átkaihoz, melyekben még nem satnyult el az anyanyelv” – írja előszavában Klemm József. Kell nekünk ez a könyv. Hogy amikor megkérdik tőlünk: hogy vagytok ti „ott”, mi azt mondhassuk amolyan kissé fölényes, kissé gúnyos (e különleges, végvári faj által, az elmúlt egy évtizedben kitenyésztt) félmosollyal: köszönjük, megvagyunk. Vagyogatunk . . .

NÁRAY Éva

ÉLETERŐT TÜKRÖZŐ BIBLIOGRÁFIA

Vida Zeremski: *Milan Konjović bibliografija*. Sombor, Galerija „Milan Konjović”, 1999

Vida Zeremski a Milan Konjović életművéről készített személyi bibliográfia szerzője az Előszóban, miután nagy vonalakban felsorolta és rendszerbe állította a bibliográfiai anyagot, megállapította, hogy a Mester mind művészként, mind pedig emberként a mindennapoknak is meghatározó egyénisége volt, kedvelt témája festőknek, művészettörténészeknek, szobrászoknak, irodalommal foglalkozóknak, költőknek, a tv- és filmsorozatok készítőinek és nem utolsósorban az újságíróknak.

A Konjović-bibliográfia 6289 tétele beszédesen igazolja a Festő népszerűségét. Összeállítója szerint feltehetően nem teljes a jegyzék, mindenképpen tovább bővül majd, hiszen a Konjović életmű felmérése még folyamatban van. Azt is feltételezi a bibliográfus, hogy ez a kiadvány megkerülhetetlen, jól hasznosítható alapja lesz mindazoknak a kutatásoknak, melyek a vajdasági róna páratlan megjelenítőjének tanulmányozását állítják majd érdeklődésük középpontjába.

Több mint két évtizeden át gyakori beszélgetőtársa lévén a Festőnek, úgy vélem, e bibliográfia nemcsak festészete titkainak megfjtéséhez nyújt majd nagymértékű segítséget, de gondolatokban végtelenül gazdag életfilozófiájának megismeréséhez is.

A kiadvány négy részből áll. Az első részben egy rövid életrajz, Lang Irma szerkesztői megjegyzése, valamint Vida Zeremski Előszava található. Ezt követi maga a 6289 tételt tizenhárom egységre tagoló bibliográfia. A monográfiák, az akadémiai székfoglaló, az elismerések és díjak, az 1988-ban és 1997-ben megtartott vonatkozó tudományos tanácskozáson anyaga alapján készített gyűjteményes kiadványok, valamint az önálló és csoportos tárlatok katalógusai után következik a legterjedelmesebb rész. Ez a Milan Konjovićról szóló írásokat tartalmazza a hírek, az újságcikkek, tanulmányok, szakdolgozatok, előszavak, értekezések, lejegyzett vele való beszélgetések összefüggésében. A Mesterhez frott versek, a róla szóló kerekasztal-beszélgetések, tudományos tanácskozások számbavétele mellett a bibliográfiában megtalálhatók még a Milan Konjović és a színház viszonyára vonatkozó adatok, a róla készített szobrok, postai bélyegek. A tv- és filmsorozatok jegyzéke zárja ezt a részt.

Köztudott, a Festő közvetlenül a hatvanas évek előtt döntötte el, hogy szülővárosának – melynek „utcái ölelésben találkoznak”, s melynek kulturális hagyományai termékeny alkotói klímáról árulkodnak – válogatást ajándékoz kiegészítve egy faliszőnyeggel az 1913 és 1963 között keletkezett olajfestményekből, akvarellekből, temperákból, rajzokból. Olyan műalkotásokról van szó, melyek egyértelműen utalnak a Festő munkásságát meghatározó állomásokra. A kezdetben hatvan kép a realizálás pillanatában, ötszázra emelkedett, mert mint az adományozó mondotta: „Hatvan képpel a Galéria élettelen-ségre, statikusságra lenne kárhozthatva.” Konjovic vérmérsékletétől mi sem állott távolabb, mint a mozdulatlanság és az életképtelenség. E donáció végeredménye az 1966. szeptember 10-én megnyitott és a Festő nevét viselő Galéria volt, mely időközben számtalan adománnyal, legátummal bővült annak érdekében, hogy e kimagasló festő- és szellemóriás munkásságáról folyamatában tegyen tanúbizonyságot. Ma összesen 1060 műalkotás kap helyet a Galériában, ami lehetővé teszi, hogy a város kulturális életének kiapadhatatlan forrásaként az intézményben állandóan történjék valami. Tematikus kiállításokat szerveznek, és velük kapcsolatos rendezvényeket tartanak.

A Galéria működésére vonatkozó adatokat rögzíti a bibliográfia harmadik része, mely számba veszi az intézmény keletkezésére és működésére vonatkozó adatokat, a rendezvényeket és kiállításokat, valamint a kiadói tevékenységet.

A negyedik fejezetet a különböző mutatók alkotják. A cirill és latin betűs névmutató, a feloldott kezdőbetűk és álnevek mutatója, a szerb és idegen nyelvű időszaki kiadványok, valamint az önálló és csoportos tárlatok színhelyeinek mutatója, végül a kiadvány szerzőjére vonatkozó jegyzet zárja a kötetet.

Mivel igen színvonalas és értékes kiadványról van szó, nem ünneprontás céljából, hanem a teljesség igényétől indíttatva kívánok néhány megjegyzéssel hozzájárulni egy-két téves vagy pedig feloldatlanul maradt bibliográfiai adat megfajcskításához.

Az 1241. és 1242. bibliográfiai egységben az Sz. I. Szele István nevének kezdőbetűit jelöli. Az F. C. Zs. feloldása Fridrik Cirkl Zsuzsanna, nem pedig Fridrik-Dirkl, Zsuzsanna. A 2773. jelzetben az A. J. Aladics János nevének kezdőbetűje, s téves a feloldott kezdőbetűk és álnevek mutatójában. A. J. megfajcskítása, hiszen Aladics János újságíróról van szó, nem pedig Ács József festőművészről. A *Magyar Szóban* 1962. április 8-án megjelentetett *Az eget nem lehet felparcellázni (1977.)* című írás szerzője nem Páfrány Imre, hanem Sáfrány Imre. A jelen recenzió írója 1973-ban Stojanovic-Káich Katalin néven írta értekezését az *Üzenetben* (2833.), de művelődési életünk köztudatában 1975-től napjainkig a Káich Katalin rögződött, tehát a latin betűs névmutatóban ilyen szellemen kellene revidálni a nevet. A *Híres emberek (6206.)* című írás szerzője Sz. J., azaz Szabó Judit.

A Matica srpska által készített bibliográfiák egyébként különválasztják a cirill és a latin betűs névmutatókat, s ilyenképpen a megjelentetett frászművek frászmódját is tükrözik. Nem szándékunk e gyakorlat helyénvalóságával vitába szállni, csupán azért teszünk említést róla, hogy mindazoknak a felhasználóknak, akik nem ismerik ezt a bejáródott gyakorlatot, megkönnyítsük a visszakeresésre irányuló törekvéseiket. A jelen sorok írója, miután nem volt ismeretes előtte ez az eljárás, kezdetben arra a téves következtetésre jutott, hogy a Mesterről készített frásai kimaradtak.

A *Milan Konjović bibliografija* című kiadványt a festőművész születésének 100. évfordulója alkalmából jelentette meg a Galéria. Illő és méltó ez a publikáció ahhoz az öntörvényű és grandiózus művészegyéniséghez, aki végső soron mindig is az emberi élet egyediségét, fényességét, megismételhetetlenségét, a tájban való feloldódását hirdette, aki a végtelennek tűnő földi valóság viszonylatában egy talpalatnyi térség búzatengerének ígzetétől fogva tartva, a létezés teljességét tudta vászonra varázsolni.

KÁICH Katalin

A SZABADULÁS IDEJE

Márai Sándor: *Szabadulás*. Helikon Kiadó, Budapest, 2000

(1) „Ez a költő, a maga titokzatos módján, itt él közöttünk, a testnél is érzékelhetőbb valóságban. Rengeteget dolgozik, halottan is” – írta Márai Sándor, Kosztolányi ötödik posztumusz könyvének megjelenésekor. A most első ízben kiadott Márai-regény, a *Szabadulás* kapcsán valami hasonlóval kezdhethetnénk mi is a könyvismertetőnket. Mindazonáltal a kisregény sorsát illetően nem táplálhatunk túlzott reményeket.

A megkésettésség jobb művek esetében is sebet ejtett a recepción: az olvasók talán érdeklődéssel vették kézbe a *Karnevált* vagy a *Budát*, de a kritikusok (a tudós urak) gyorsan átfutván az oldalakat – némi rosszmájúsággal tegyük hozzá: ha egyáltalán – úgy tették félre Hamvas vagy Ottlik regényét, hogy a következő pillanatban már nagyvonalúan meg is feledkeztek róla. Miért lenne másképp a *Szabadulás* esetében, melyet ráadásul maga a szerző is, úgy tűnik, mostohagyerekként kezel: naplójában tudtunkkal sehol nem említi, kiadására pedig minden bizonnyal nem is gondolt. Hogy az életmű gondozói most mégis előkeresték a hagyatékból, annak valószínűleg fölöttébb egyszerű, mondhatni „piaci” oka lehet; nevezetesen az, hogy az olyan opusok, mint a *Füves könyv*, a *Szindbád hazamegy*, az *Egy polgár vallomásai* vagy *A Garrenek műve* már mind sorra megjelentek, így most már csak azok a „forgácsok” maradtak hátra, melyek a nagy művek kifaragása közben hullottak alá az író asztaláról a padozatra.

A kisregény esélyeit tovább rontja, hogy fokozottan közhelyveszélyes témát dolgoz fel, a háborút: a cselekmény Budapesten játszódik, az 1944/45-ös ostrom idején, pontosabban annak utolsó éjszakáján. A történet meglehetősen átlagos, szóra alig érdemes: az óvóhelyen egy végzős egyetemi hallgató, Erzsébet, felidéli az elmúlt tíz hónapot, a kegyetlen, ám a háborús szabványnak teljességgel megfelelő eseményeket, az otthon elvesztésétől a bujkálásokon át egészen a bombázásokig. Közben emberi sorsok és jellemek jelennek meg, aijasság és önfeláldozás, megalkuvás és emberi tartás, vagyis a felbomló viszonylatok között lejátszódó változásai a léleknek: válaszok a megaláztatásra és kiszolgáltatottságra. Márai kíméletlenül, metsző pontossággal rajzolja meg mindezt, a „frontvárosi életéről”, a fegyverek által diktált életritmusról érzékletes képet kap az olvasó:

„Az emberek jártak az ágyúk között, beálltak a kapuk alá, ha előzetes jelzés nélkül bombák zuhantak, a villamosok megálltak és vártak, amíg elvonul a támadás. Az utasok

lehasaltak a villamos mellett, az úttesten, vagy mozdulatlanul ültek a villamosban, s várták, hogy ez az alkalmi, ötletszerű halálnem végez-e velük . . . A halottakat letakarták barna csomagolópapírossal, amíg előkerült valamilyen hatósági személy és intézkedett, hogy elszállítsák az áldozatot . . . lepedőt nem adott a halottnak senki, mert a lepedő drága.”

Maga a csontig lecsupaszított valóság ez, a háborús hétköznapiok legelemibb gyakorlatiassága, látszólag szenttelenül előadva – de éppen ebben a szenttelenségben rejlik az elbeszélő vádja, amivel az embertelenséget, a végsőkig eltorzított emberi világot illeti. A regény írásakor, 1945-ben, létfontosságú problémaként foglalkoztatta Márait az az erkölcsi kérdés, hogy a magyar lakosság milyen rosszul vizsgázott emberiségéből a megpróbáltatások idején. Naplójában a következőket írja:

„Itt nem köt többé semmi; ez a műveletlen ország sokáig nyaldossa még borzalmas sebeit, s én segítenék kötözni e sebeket, ha tudnék hinni e nép erkölcsi képességeiben. De nem hiszek többé a magyarság erkölcsében. Egy nép nem hivatkozhat örökké „elnyomóira” és „árulóira”; minden népet elnyomtak és elárultak történelme során; egy nép, melynek jelleme és erkölcsi ereje van, idejében végez elnyomóival és árulóival. A magyar nem végzett velük, nyomorúságában inkább cinkosuk volt, ugyanakkor amikor áldozat is volt.”

A regényíró és a naplóíró Márai persze nem teljesen ugyanaz a személy. A regény csak a maga törvényei szerint születhet meg, nemegyszer fittyet hányva a regényíró akaratának. A *Szabadulás* esetében azonban talán éppen a túlon túl friss, feldolgozatlan személyes élmény zavarta meg a fikciós világ megalkotását – ezért hagy esztétikai szempontból némi kívánnivalót maga után a regény. „Az irodalom mindig támadás: az olvasót, e gyanútlan áldozatot, kiragadja megszokott világából, mintegy idegen bolygóra helyezi át, ahol mindennek más törvénye van” – írja Márai (*Ihlet és nemzedék*). A *Szabadulás* nem ragad ki a megszokott világunkból. A banálissá váló aljasság, a teljesen értelmetlen, mert egészen közönséges politikai érdekeket, nem pedig valami magasabb célt szolgáló szenvedés történeteit nagyon is jól ismeri az olvasó. A kisregény tehát – ha megrázó is, kivált az óvóhelyen bekövetkező végső események – ilyen értelemben nem mondható „támadásnak”. Közepesnek inkább, átlagosnak. Ezért nem kezdődhetett ez az ismertető a kellő lelkesedéssel.

(2) Csakhogy! Van valami, ami miatt mégis érdemes kézbe venni a regényt, valami, amitől mégis izgalmas olvasmánnyá válhat a *Szabadulás* – ez pedig nem más, mint hogy a mű nemcsak az ostrom, a pusztulás, a lélek magasságainak és mélységeinek a regénye, hanem az idő is. Ez az, ami érdemessé teszi arra, hogy „elidőzzünk” fölötté.

Egy kiadói megjegyzés mindjárt az első oldalon fölhívja a figyelmet az időszerkezet fontosságára: „A regény írásakor Márai nem következetes az idő kezelésében, ezért a mű során nehezen követhető az ostrom napjainak változása – (A Szerk.)” Nocsak, húzza föl a szemöldökét az olvasó: akkor hát ez lesz az, amire jól oda kell majd figyelni, hátha mégse olyan következtelen az a Márai . . .

Ami első olvasásra is föltűnő: a regényben igen gyakoriak az időre vonatkozó utalások. Az első mondat mindjárt nagyon is konkrét időpontot jelöl ki, három oldalról is megtárogatva: „Az újesztendő napját követő harmadik éjszaka – Budapest ostromának huszonnegyedik napján – a belváros egyik nagy bérházának óvóhelyén egy fiatal nő elhatározza, hogy eltűnik az ostromlott házból, átmege a hadszíntérré átalakított utca

másik oldalára, s minden módon és akármilyen áron az átelleni bérház óvóhelyének elfalazott pincefülkéjébe ahhoz a férfihöz, ki hatodmagával már harmadik hete szorong e rejtkehelyen.” Rögtön az első mondatban három fontos, az időre vonatkozó információ zúdul az olvasóra: megtudjuk, hogy a cselekmény ideje az újesztendő napját követő harmadik éjszaka, megtudjuk, hogy Budapest ostroma huszonnégy napja vette kezdetét, és végül arról is értesülünk, hogy egy férfi – aki nem más, mint a fiatal nő édesapja – három hete szorong elfalazva rejtkehelyén. Három nagyon is konkrét dátum áll tehát a rendelkezésünkre: Budapest ostromának kezdete, az apa elfalazásának napja, és a nap, amikor a fiatal nő elhatározza, hogy átmege az apjához. Mivel ez utóbbit az újév napját követő harmadik éjszakaként határozza meg a szöveg, vagyis január harmadikaként, könnyen kiszámítható a másik két időpont is (huszonnégy napja, december tizenegyedikén kezdődött az ostrom, és valószínűleg december tizenkilencedikén falazták el az apát). Viszont az egész időkonstrukció bizonytalanra válik, ha továbbolvasva arra leszünk figyelmesek, hogy az apa befalazása a rejtkehelyre karácsony előestéjén, december huszonnegyedikén történik, ettől számítva pedig január harmadikán semmi esetre sem lehet harmadik hete a pincében; ugyanakkor az ostrom pedig, mint arra a szöveg többször is utal, karácsonykor kezdődött, az ettől számított huszonnegyedik nap pedig szintén jóval később van, mint az újesztendőt követő harmadik nap. Három abszolút konkrét dátummal találkozunk, és igen rövid idő alatt mindhárom megkérdőjeleződik, mind a három totálisan bizonytalanra, ettől pedig az egész történet valószínűtlenné, lázálomszerűvé válik – ez már aztán igazán támadás az olvasó ellen! (Feltéve, hogy nem legyint az egésze, vagyis hogy nem fogadja el „a Szerk.” figyelmeztetését az első oldalon.)

Mely dátumok a helyesek hát, és melyek nem? De regényről lévén szó, felmerülhet-e ilyen kérdés egyáltalán?

Az olvasó, akiben felvetődnek efféle kérdések, nem hagyja annyiban a dolgot: mikor azon kapja magát, hogy eltévedt, hogy nem tudja, hol van az időben, izgatottan visszalapoz, jegyzetel, számol és nyomoz. Mivel az előfeltevése az, hogy az elbeszélő (vagy helyesebben az Umberto Eco-i „mintaszerző”, aki nem hús-vér ember, hanem az írói akarat és a regény saját akaratának találkozásából született afféle vezérelv, „narratív stratégia”) nem lehet következtetlen és figyelmetlen, vagyis nem hibázhat, amikor ugyanazokat a napokat több dátummal teszi azonosíthatóvá, az olvasó ki akarja deríteni, hogy miben sántikálhatott, mit rejthetett el itt az elbeszélő. Ekkor válik a szöveg feszítően izgalmassá. Ha az orosz formalisták terminológiáját vennénk kölcsön, azt mondhatnánk, hogy a fabula laposságát a szűzsé titokzatossága ellenpontozza.

(3) A regénybeli cselekmény ideje az a néhány óra, ami a között a két pillanat között telik el, hogy Erzsébet elhatározza, átmege a közeli bérházba (a regény első mondata), valamint hogy „bizonytalan léptekkel” meg is indul a szemközti ház felé (a regény utolsó mondata); viszont a visszaemlékezések az elmúlt tíz hónappal foglalkoznak. A *Szabadulás* három cím nélküli fejezetre tagolódik, de ezt hangsúlytalanra teszi az a tény, hogy a regény majdnem pontosan a felénél két nagyobb egységre tagolható: az első rész retrospektíven az elmúlt hónapok eseményeit meséli el, mintegy Erzsébet emlékképeiként, melyeket az óvóhelyen felidéz, a regény második fele pedig annak a néhány órának a történéseiről szól, melyek az ostrom végét, vagyis a szabadulást hozzák el. Az időre vonatkozó megjegyzések, utalások, gondolatok főként a múlttal foglalkozó első egységet

hálózák be: pl. „néhány órával az apa menekülése után”, „tíz hónapon át”, „két nappal karácsony előtt”, „az elmúlt három hétben”, „nyár derekán” stb.

„Hányadik napja tart már az ostrom? Tíz nap, tizenkettő? Senki nem számolja. A nappal úhu szívja fel az éjszakát, mint a nagy betegségek időszakájában: nem lehet többé különválasztani a napszakokat, sem azt, ami történik, egysesekkel, a háztömb és pince lakosaival. Minden egységes lesz, idő, nappal, sötétség, sűrű és pépes.”

Az összekuszálódott időrendet könnyen lehet hát magyarázni azzal, hogy Erzsébet, akinek a nézőpontjából láttatja az elbeszélő az eseményeket, már hetek óta az óvóhely fogságában van, a napszakok érzékelésétől, nappal és éjszaka ritmikus váltakozásától elzárva, így az idő múlását egy sajátos rendként, belső ütemként éli meg, vagyis a valóságos időt az álmok és az emlékek ideje cseréli fel.

„(. . .) az elmúlt három hétben, mikor apját befalazták a közeli ház pincéjébe, úgy érezte magát, mint a lázbeteg, aki csak kivételes napszakokban tud tárgyilagosan fítélkezni és gondolkodni.”

A regény időkezelése az óvóhelyen eltöltött, egybefolyó napok logikai rendjéhez igazodik. „Csak egy időmérték van már, egyféle térfogat: az ostrom.”

Ennél azonban valamivel többről van szó, az időre vonatkozó sok-sok utalás elkerülhetetlenül felhívja valami másra is a figyelmet: lényegében arra ösztökéli az olvasót, hogy járjon utána a dolgoknak, fontolja meg a lehetőségeket. Előfordulhat, hogy az egész zavarkeltés célja éppen az, hogy az olvasó felismerje: áttételesen, allegorikusan kell értelmeznie a történetet. Ily módon a cím is más megvilágításba kerülhet. Ha ugyanis a regény az időről szól, az „időbe-vetettség” korlátainak regénye, akkor a „szabadulás” az ezek alól a korlát(ozás)ok alól történő felszabadulásra is vonatkozhat: kilépve az időből, az egymásra következő események sodrásából, alkalom kínálkozik arra, hogy más szempontból (mintegy „idegen bolygóról”) vessünk pillantást a megszokott világra. Ez lehet az a „támadás”, amely – legyen az ostrom vagy akár csak irodalom! – szétrobbantja, megkérdőjelezi a valóságot:

„Ha valaki elég erős, hogy megismerje igazi természetében a valóságot, az ilyen erős ember már közel jár a szabaduláshoz. S elviseli, sértődés nélkül, mert valóság. S amennyire ez ember számára lehetséges, hamis vágyak nélkül él. Ez minden, amit tehetünk.”

Az időkezelés bravúrijának ellenére – vagy mégis fróri következetlenségről lenne szó? – a *Szabadulás* kétes értékű regény. Inkább csak keserű, csalódott vádirat a kor ellen.

DANYI Zoltán

S Z Í N H Á Z

LÉTHUZATBAN – Sziveri János *Mi szél hozott?* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989) címet viselő verseskötetében olvasható a *Szellőtűés* című tízrészes, műfaji megjelölés nélküli „fejezet”, melyet a költő „Antoine de Saint-Exupéry és René Magritte szellemének” ajánl hódolattal, és amely az életmű egészében mind az egyéni költői hang megtalálása, mind pedig a versekben megnyilatkozó életszemlélet tekintetében a híd

szerepét tölti be a kezdeti korszak versei és a tőlük lényegében különböző későbbi, az ún. nagyversek között. Sziveri ebben a kötetében jut el a léttel kapcsolatos – ki vagyok, ki vagy s ki a költő? – kérdésekig. („Hány ember vagyok én? Hány ember vagy te? S hány ember a költő?”) Ekkor formálódnak még hol kimunkálatlanul homályos, hol pedig már célbatalálón pontos és szikár verssorokká azok a léttel kapcsolatos gondolatok, amelyek majd az életművet záró nagy versekben a legszemélyesebb megéltégtől hitelesítve szólalnak meg. Ekkor tart a költő hangpróbát a rá majd annyira jellemző groteszket és lírait vegyítő megszólalási formából, költői dikcióból.

Hogy az eszmélést példázó kérdések drámai felvetését Sziveri Antoine de Exupéry és René Magritte szellemének ajánlja, azzal mintegy kijelöli azokat a támpontokat, amelyekhez kötődve, amelyektől irányítva teszi fel a létezésre vonatkozó kérdéseit.

És erre az Antoine de Exupéry-i és René Magritte-i kettősségre épül a *Szelídítések* címet viselő, Sziveri János drámai verskollázsából és verseiből összeszerkesztett előadás az Újvidéki Színházban, amely azonban nem egy költői opus színpadra ügyeskedett változata, hanem következetesen végiggondolt s ezt a végiggondoltságot pontos színpadi képekbe fogalmazó – *színház*.

Kollektív színházi tett, amely Sziveri művei alapján, de szuverén színpadi formanyelven – a szövegtől nem függetlenül, hiszen abból kiindulva teszi, nyilván az hívta életre, de szöveg nélkül is érthető színházi módon, eszközökkel – fogalmazza meg az élet groteszk és költői pillanatait.

Az élet és költészet hol érzelmes, hol groteszk, hol pedig komikus képei bontakoznak ki előttünk a színen, előbb a Nagy József-féle színházat idéző emberien esetlen, de hitelesen groteszk kocsmai jelenetben, majd pedig ettől elemelkedve, elszakadva a születés és a szerelem pillanatát kibontó szép lírai képben, illetve a közéjük szőtt apa-fiú viszony komikus párjeleneteiben, hogy végül a halál természetes melankóliája zárja le a színpadi, s ugyanakkor felismerhetően életszerű történetet.

A költő a lét alapkérdéseit teszi fel, az előadás pedig a létezés alaphelyzeteit mutatja be, ábrázolja.

Elég egy tárgy, egy mozdulat, egy fénypont – ebből, ha több van, az már maga a csillagos ég –, hogy az élet legfontosabb pillanataival, a szerelemmel, a születéssel s a halállal szembesüljünk. A kezdet, a vég, s ami közte van/lehet, és a legszebb az ember életében, az a néhány perc boldogság, ott játszódik le Mezei Kinga színpadán, Nagypál Gábor és Szorcsik Kriszta mozgáskompozíciójában, valamint Mezei Szilárd zenéjére. Minden pátoz nélkül, de tisztán, ünnepélyesen, mint a legszebb szerelmi óda, minden érzelmesség nélkül, de a legtöményebb érzéssel teltve, minden közönségesség nélkül, de a boros-mármoros esetlenség felismerhető mindennapiságával.

És hogy mindez ne csak néhány pillanat szép, kidolgozott, pontosan megcsinált színpadi jelenete legyen, s így maradjon meg bennünk, jöllehet ami a színen történik, az szép, kidolgozott és szakmailag tökéletes, hanem létfilozófiává váljon, abban segít a Narancs mamának mondott ósanya-jelenség, aki – mint a *Csongor és Tünde*ben az Éj (jut eszembe: a *Szelídítések* módján, stílusában milyen egyedülálló, csodálatos, s egyúttal talán minden eddiginél hitelesebb *Csongor és Tünde*-előadást lehetne csinálni!), ki öleből a világot szülte – pusztá jelenlétével is figyelmeztet a színpadon felvillanó újra s újra történő, mert mindannyiunk életében megismétlődő pillanatok parányiságára és végtelenségére, mond-

hatnánk, örökkévalóságára: a Létre, amibe beletartozik a halál is, nemcsak a születés, a szerelem, a mámor, vagy két ember (férfi és nő, apa és fiú) kapcsolata, akárcsak – történetesen éppen, de semmi esetre sem véletlenül – egy kocsmai közösség.

Mindenki és minden, aki ebben az életnek nevezett léthuzatban van és lehet, él, akar, vágyakozik, szenved s meghal.

Minden jelenet külön részletes leírást, s ily módon elemzést érdemel(ne), ha egyáltalán leírhatók lennének a tekintetekből, az érintésekből, a mosolyból és könnyből (ahogy az előadás egyik szerb méltatója fogalmazta) szótt pillanatok, mindaz, ami a lét legparányibb összetevője, életünk atomja, s ami a színpadon mégis olyan ritkán tud megmutatkozni a maga hiteles és ugyanakkor művészi valóságában.

Ahhoz, hogy ez megtörténjen, olyan ihletettség kell, amelytől néhány elnyűtt, szemre csúszott fekete kalap egy (kocsmá)asztal körül s az asztalon néhány fekete, elnyűtt kabátujjból fehérülő kezekben a cserépbögrék színházi (művészi) valósággá válhatnak. Egy asztal, ugyanaz, amelyik a kocsmában volt, és két egymásba süllyedt tekintet, meg a másik érintésére hidracsápokként megsokszorozódó két pár kéz elég, hogy csodálatos szerelmi jelenet fejlődjön. Egy vég narancssárga vászon, amely, mint a másik bőre fejthető le a testről, és olyan, mint afféle szerelmeseket összekötő köldökzsinór, elég ahhoz, hogy meghatározza egy férfi és egy nő együvé tartozásának teljes lírai és drámai viszonyrendszerét. (Talán ez a jelenet van legközelebb az Antoine de Saint-Exupéry-i elvhez: meghalni azért érdemes, akit megszelídítettél!) Egy mozdulat, mellyel a madzaggal megkötött, potrohszerű hast rejtő nadrág tulajdonosa, miközben kacsázva előresiet, jelzi, ki itt a gazda, és ki az, akinek hallgass a neve.

Nem kell egyéb ahhoz, hogy a látvány színházzá legyen?

Már hogye kellene. Kell például néhány színész, akik csapatként hiszik, hogy a színházban a színészek, illetve a játzók és a nézők közötti együttlélegzést létrehozó feszültség forrása a mozdulat, a zene, a fény, s természetesen, bár nem kiemelten, a szó. S akik ennek a felfogásnak képesek komplex művészi formát adni.

Attól függetlenül, hogy a három tandemre osztott színészcsapat minden tagjának s az előadás szerkezetében magányos, de lényegében mindenkire kötődő Narancs mának (H. Faragó Edit) is vannak igazi színészi pillanatai, az előadás valódi értéke a hibátlanul összehangolt kollektív teljesítmény, melyet Mezei Kinga és Nagypál Gábor érzelemteljes vagy Szorcsik Kriszta és Balázs Aron líraian groteszk párjelenetének izzása, akárcsak Magyar Attila és Szabó Attila függőségi viszonyt ábrázoló, oldódást hozó komikus közjátékai nem törnek meg, hanem kifejezőbbé teszik.

Az Újvidéki Színház előadása Sziveri János verseinek töredékeire, soraira; érzelmi-gondolati motívumaira épül, ezekből s ezeken formálódik, de nem Sziveri-est, hanem öntörvényű színház, melyben az előadás költészetét nem a szó, hanem a látvány jelenti, azok a játékok, melyeket a rendező és színészi csodálatos technikával precíz színpadi helyzetekké formálnak, melyek teljes mértékben élethelyzetek is, érzelmmel és (ön)íróniával, belefeledkező lírával és kemény drámaisággal, tragikus elveszettséggel és komikus esetlenséggel fűszerezve.

GEROLD László

A HÍD-DÍJ ÉS A FORUM KÉPZŐMŰVÉSZETI DÍJ DOKUMENTUMAI

JEGYZŐKÖNYV

A Híd Irodalmi Díj bírálóbizottságának döntéséről

A Híd Irodalmi Díj bírálóbizottsága Bányai János (elnök), Bordás Győző, Fekete J. József, Lovas Ildikó és Pap József összetételben 2000. március 7-én és 21-én megtartott ülésén egyhangúlag úgy döntött, hogy az 1999. évi Híd Irodalmi Díjat Böndör Pál A változások könyve című verskötetének ítéli oda.

Böndör Pál új versei mélyen átélt világlélményt közölnek egységes és egyéni versformában. A változások könyve újabb költészetünk jelentős vállalkozása és számottevő költői teljesítménye.

BÁNYAI JÁNOS: LAUDÁCIÓ

Mióta „János bátyánk”, így szólítja a halott Herceg Jánost Böndör Pál *A nagyság hatalma* című versében, „letted a lantot”, és „kivetted a szót a szánkából”, a némaság tört ránk, és annyi maradt nekünk, amennyit – „mfg elkösrünk néhány utcahosszat” – megbeszélhetünk. Amit megbeszélhetünk se több annál, hogy „Tenni egy életen át – le.” Tenni és letenni (lantot, kalapácsot, életet, halált, kalapot, folyót, tengert . . .). E két ige jelentésének szorongató kettőssége, ez az arca fagyott groteszk mosoly figyelhető meg Böndör Pál *A változások könyve* című új verskötetében. És ezzel együtt az a válasz nélkül hagyott kérdés, hogy „No de mit is mondhattunk volna maréknyi mamlasz magyar írónak a Vajdaságból”? Herceg János (és mások) haláláról, az élet mulandóságáról, a mindennapok történéseiről, a tőlünk függetlenül és mégis bennünk működő örökös megkérdozettségéről, a remélt vagy az éppen kikényszerített változásokról, a változásról, ami mindenkor idő- és térnyerés, az ismeretlen megszerzése, kilépés az állandóból, meg bizonytalanság, de egyben az egy helyben maradás belátása is: tenni és letenni . . .

Feloldhatatlan kettőssége a létezésnek.

A változások könyve 26. (Ta Csü jegyében frott és Herceg Jánost búcsúztató) versének ilyen irányú értelmezése mintha azt jelezné, hogy Böndör Pál új kötete a költészettel való párbeszéd kereteiben született, tehát alkalmat teremt a költészetről, a versről, a költő helyéről való tünődésre, holott ez a jelzés megtévesztő, mert mégis másról szól a kötet, a mindennapok történéseiről, apró és egyszerű, közben nagyon fontos dolgokról, szabad szemmel alig látható lépésekről és mozdulatokról, apró firtorokról, máshol elhallgató eseményeiről a táplálkozásnak, az ürtésnek. Vagy mégis inkább a „nagy dolgokról”, az élet és a halál ügyeiről, fájdalomokról és szenvedésekről, veszteségekről és veszteségekről, esélyekről és kételyekről? Mert ilyen nagy kérdésekkel is szembe kell néznie Böndör Pál kötete olvasójának.

Akkor miről is esik itt most végül is szó? A költészetről, az életről, a könnyedségről vagy éppen a súlyosságról?

Arról a Herceg János koporsóját (és még mit?) mínusz húszfokos fagyban (ki)kísérő „maréknyi mamlasz magyar fróról a Vajdaságból”, aki – miként ama asztalosinas – „egész nap csak gyalul gyalul”, mert – „nem tud szegény már gyanútlanul / könnyű kézzel egy mondatot leírni / amibe csak belekezd csupa toldás- / foldás lesz. – Hol a fűrészporsó a forgács? – / A port mégsem mások szemébe hinti” (*Fejlődés*). Igazából tehát erről van itt most szó. A költőről, aki nem hint port mások szemébe, még akkor sem, ha jól tudja, a költészet választott hagyománya – Babits és Lator, Nemes Nagy és Rakovszky, a kfnaiak meg a vajdaságiak – erről beszél neki, „Aki ezt a verset írja: nem ő.” Egy másik én, „aki olykor mint ő szerepel”, és belép a képbe. A költő ennek a Másiknak az örököséként érti meg magát a nyelvben és a (vers)hagyományban.

Egészében a beszédben él tehát. A „tenni és a letenni” feloldhatatlan kettőssége azonban a nyelvben sem oldódik fel, de megmutatja magát, a tíz és tizenegy szótagos sorokból álló tizenöt soros versek sorozatában, az állandóan váltakozó és lebegtetett rímelhelyezésekben, abban a különös és értelmezésre váró rímttechnikában, amit Böndör Pál nem előzmények nélkül, de éppen *A változások könyve* verseiben dolgozott ki, abban a fanyar alliterálásban, ami oly rejtélyesen hallatszik a „maréknyi mamlasz magyar” szósorban, de nem utolsósorban az élet és költészet ironikus „elkönyvelésében”, ami Böndör költészetének legfőbb bizonyossága, mert szavait, versét és beszédmódját az elégiával ötvöztött, az elégiából következő és az elégiára hangolt ironia, az ironikus versbeszéd hitelesíti.

Azért nem hint port senkinek a szemébe, vagyis az „igazat” mondja, mert régi mesterek mintájára nem mást, verset ír, és attól, hogy „ír”, nem tágt, ezért azon, hogy „ír”, nagyon sokat kell érteni, nemcsak a vers, hanem önmaga és a világ megírását, vagyis „megcsinálását”, ami megint se több, se kevesebb, mint a koporsó (Herceg János, mások, a lét koporsója) útjának követése és megértése az egy helyben maradást (*letenni*) kiténtető és igazoló változás (tenni) groteszkbe és elégiába hajló örökös paradoxonánál.

(Böndör Pál: *A változások könyve*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1999)

Hölgyeim és Uraim! Kedves Barátaim!

Legszívesebben másról beszélnék, pedig tudom, hogy a nyilvánosság előtti szereplés könnyen világmegváltó ostobaságokra csábítja még az ilyen jámborabb halandót is; a jobbik esetben vád- és védbeszédeket fogalmaz, a rosszabbik esetben megoldásokat javasol, és a vérmérsékletétől függően vagy prófétává, vagy politikussá züllik. Ettől függetlenül erős bennem a kísértés, hogy másról beszéljek, a nyelvem hegyén rettenetes átkok vannak, de nem akarok visszaélni a helyzettel: meg vagyok hatva, hogy az ünneprontó szerepét kaptam ezen az összejövetelelen, nem pályázom az ünneprontó szerepére is.

Vigasztalan helyzetemben vigasztaló, hogy az ékesszólás mesterkéltisége nem okvetlenül hamis, mert ami van: az a nyelv. Minden más esetleges, az irodalom is. Esetleges, de primer, elsődleges. Közterek ezek persze, csak hogy erről van szó, mindig erről volt szó: vagy a kultúra őrzője és érzője vagy, vagy az ördög tudja, hogy ki vagy, mi vagy. És ha ennek, a körülmény szerencsés közrejátszása folytán, tapintható, ha még oly jelentéktelen bizonyítékát is felmutathatod, akkor . . . Hát, igen. És akkor mi van? Semmi. Az égvilágon semmi.

Leszámítva egy apróságot: törvényes örököse lettél a legjobbaknak.

Kapásból sorolom; ha nincsen előttem Szabó Lőrinc, Rilke és Lowell példája, aligha írhattam volna meg, vagy írhattam volna meg így ezt a könyvet. Hogy A változás könyvéről, a madzagról, amelyre a verseimet felfűztem, ne is beszéljek. De, és ez benne a bökkenő, akkor sem írhattam volna meg e versfüzért, ha nem érzem nyelvem hegyén a bizsergést, amelyről az előbb beszéltem. Félek folytatni a gondolatmenetet. Nem is lenne sok értelme. A versek születése ennél bonyolultabb, és szerencsénkre alig-alig irányítható. A vers nem független a kortól, melyben született, de kortalan. Leginkább, úgy érzem, etikai indíttatású, de esztétika.

A *Szózat*, a *Nemzeti dal*, vagy akár a *Himnusz* sem közügy; a vers, Brodskijj szavával, az író és az olvasó egymást feltételező magányának a terméke. Az olvasó próbál csalás nélkül szétnézni könnyedén, az olvasó fájdalommal fújja együgyű dalát, és az olvasó száll le a kínoknak eleven, süket és forró sötétjébe, nem három napra, de három óra, három évre vagy évszázadra, hogy megtalálja, mielőtt egy még vakabb és örök Cethal szájában végképp eltűnik, a régi hangot.

A régi hangot. És az új hangot: Nem én találok jót abban is, amiben nincs is talán. Nem én vagyok az, aki ha mégsem talált – valami találót mondani végül arra is talál. – Nem én vagyok az, aki a magányom földi és égi koordinátáit majd meghatározza, ha meghatározza egyáltalán valaki; én csupán az önök figyelmét köszönhetem meg.

BÖNDÖR Pál

JEGYZŐKÖNYV

A Forum Képzőművészeti Díj bírálóbizottsága (Léphafi Pál elnök, Mezei Erzsébet, Náray Éva) 2000. április 6-án megtartott értekezletén úgy döntött, hogy az 1999. évre szóló díjat Szarapka Tibor szabadkai szobrászművésznek ítéli oda. Szarapka fából készült alkotásai a befogadó érzelmeire és erkölcsére is hatnak, dilemmákat fogalmaznak meg, miközben felvillantják előttünk a természet és művészet összhangjának lehetőségét is.

SZARAPKA TIBOR SZOBRAI ELŐTT

Nehéz a feladatomban, mert úgy érzem, sosem lehet eléggé megismerni az alkotóművész gondolatvilágát, s mivel nem egy tolakodó, hanem inkább csendben alkotó művészről van szó, így lehetőség is ritkábban adódik, hogy műveivel közelebbi kapcsolatba kerülhessek.

Könnyű a feladatomban viszont, mert mindig azt vallottam, hogy hadd hasson rám a mű, az alkotás maga, minden előzetes értelmezés és magyarázat nélkül. Érintsen meg, késztesen gondolkodásra, hogy jelrendszerével azonosulni tudjak, s a pillanatnyi érzésvilágomban is megtaláljam a helyét. Ez most meg is adatott nekem, hogy csak saját szubjektív érzéseimre hagyatkozhatok, amikor a művész alkotásairól szólok.

Szarapka Tibor egyéni, öntörvényű művész, az átélés képessége, az érzelmi beállítottság erősen befolyásolja a képzeletét, a gondolkodását és ezáltal az alkotótevékenységét. Szobrai szemlélve tetten érhető a megismerés, a teremtés öröme, a szándék, amelyhez megfelelő belső erő és tűz társul, hogy azután tudatosan, az érzelmi ráhangoltság kíséretében megszülessen az alkotás. Szarapka az az alkotóművész, aki felteszi kérdéseit és csendesen, szífvós akarattal hívja meg harcait, aki mindannyiszor legyőzi önmagát, hogy azután újra önmaga fölé kerekedhessen. Művészete jelképekből táplálkozik, hogy új jelképeket teremthessen, amelyekben a forma és a lényegi tartalom síkjainak egymásra-találását hívja életre. Műveinek világát gazdag valósággrszletekből és jelképi üzenetkből építi fel, amely egyszerre könnyörtelen és gyengéd, éles és lírai, de ezek az üzenetek mindig őszinték.

Kevesen képesek arra, hogy az elemeire hullott világban a jelek mögé az igazságot merjék varázsolni, hogy azután ebből a Kerek Egészet álmódhassák újra.

Végül Hamvas Bélát idézném, aki az *Antik és modern tájkép* című frásában így írt a festőről, akinek: „az érzéki jelenséget kell ábrázolnia, és tudnia kell, hogy az igazságot sohasem láthatja meg. A jelenség csak jel. Mint a hullámvonalak és a hal. Mindig a jelet kell ábrázolnia, de mindig tudnia kell, hogy jaj a képnek, amely csak jel és semmi egyéb, s amelynek a megközelíthetetlen és megláthatatlan igazsághoz semmi köze sincs. Elérhetetlen, de a képen ott kell lennie; láthatatlan, de látni kell. Nem érzékelhető, de ábrázolni kell, és csak ezt az egyet szabad és kell érzékelni és ábrázolni”.

MEZEI Erzsébet

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Németh István: *Ima Tündérlakért* (elbeszélések)

Lovas Ildikó: *Meztelenül a történetben* (regény)

Végel László: *Peremvidéki élet* (esszék)

Bori Imre: *Identitáskeresőben* (tanulmányok)

Utasi Csaba: *Csak emberek* (versek, verskommentárok)

Jung Károly: *Régiék kalendáriuma*

Németh Ferenc: *Streitmann Antal* (képzőművészeti monográfia)

Tóth Livia: *Köszönöm, jól!* (napló)

Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok II.*

Király Ernő: *Gyöngykaláris* (népzenei gyűjtés)

Csáky S. Piroska: *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1984–1999*

„*Boldog gyermekkort idézek*” (írói vallomások)

Tari István: *Darazsakkal barátkozom!* (gyermekversek)

Léphaft Pál–Keszég Károly: *Végvári panoptikum* (karikatúrák, szatírák)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Faragó Kornélia: Expozé *A regény mint térélmény* című doktori értekezéséről (*tanulmány*) 286

Bence Erika: A magyar irodalom világirodalmi aspektusai (*tanulmány*) 293

Balogh Tibor (Szeged): A bunkósodás mint a demokrácia sajátos leépülés/kiemelkedés – szimptomája (*tanulmány*) 302

IRODALMI MÚZEUM

Weissenbeck József: *A Magyar Élet* indulása és hattyúdala (*tanulmány*) 311

Egy Bródy-dedikáció 321

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Bence Erika: Hazát kereső írások (Németh István: *Ima Tündérlakért*) 323

Náray Éva: Köszönjük, megvagyunk . . . (Léphaft Pál–Keszég Károly: *Végvári panoptikum*) 327

Káich Katalin: Életerőt tükröző bibliográfia (Vida Zeremski: *Milan Konjović bibliografija*) 328

Danyi Zoltán: A szabadulás ideje (Márai Sándor: *Szabadulás*) 330

S z í n h á z

Gerold László: Léthuzatban (Sziveri János: *Szelídítések*) 333

E számunk megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, a Nemzeti Kulturális Alapprogram, valamint az Illyés Közalapítvány támogatta

A Híd Irodalmi Díj és a Forum Képzőművészeti Díj átadásának dokumentumai

Bányai János: Laudáció 336

Böndör Pál köszönőbeszéde 338

Mezei Erzsébet: Szarapka Tibor szobrai előtt 339

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2000. május. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57-216. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700-603-8-10750-es zsírószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 115 DEM. Szedés: Szántai Szerénke. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079